

SOCIÉTÉ DES SCIENCES HISTORIQUES ET PHILOLOGIQUES UKRAINIENNE
À PRAGUE

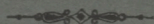
Дмитро Чижевський

444

Український літературний барок

НАРИСИ

Частина друга

ПРАГА 1941

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА В ПРАЗІ

Видання Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі.

1. Sprawozdania Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі за перший рік його діяльності (від 30. травня 1923 р. до 31 травня 1924 р.). 1924 р., ст. 13.
2. Д. Дорошенко — Л. Білецький. Памяти академіка Миколи Сумцова. 1925 р.
3. І. Мірчук. Г. С. Сковорода (Замітки до історії української культури). 1925 р.
4. В. Біднов. „Устне повѣствованіє запорожца Н. Л. Коржа“ та його походження й значіння. 1925 р., ст. 28.
5. Л. Білецький. Основи української літературно-наукової критики. Впродів. 1925 р.
6. В. Шербаківський. Основні елементи орнаментациї українських писанок та їхнє походження (Студія). 1925 р., ст. 32.
7. Л. Чикаленко. Техніка орнаментування керамічних виробів Мізінських неолітичних селищ. 1925 р., ст. 11.
8. Д. Антонович. З історії церковного будівництва на Україні. Вип. I. 1925 р.
9. Ф. Слюсаренко. Грецька федеральна конституція кінця IV віку пер. Хр. 1925 р.
10. С. Смаль Стоцький. Ритмика Шевченкової поезії. 1926 р., ст. 44.
11. Праці Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923—1924). Том I. 1926 р., ст. 210.
12. Sprawozdania Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі за другий рік його діяльності. 1926 р., ст. 14.
13. Sprawozdania Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі за третій рік його діяльності. 1927 р., ст. 13.
14. Шостий рік діяльності Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі.
15. Річне Sprawozdania Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Рік четвертий (1926—1927). 1930., ст. 20.
16. Річне Sprawozdania Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Рік п'ятий (1927—1928). 1930 р., ст. 14.
17. Річне Sprawozdania Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Рік сьомий (1929—1930). 1930 р., ст. 32.
18. Річне Sprawozdania Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Рік восьмий (1930—1931). 1931 р., ст. 32.
19. Дискусія над питанням: „Откоуду есть пошла руская земля . . .“ 1931., ст. 30.
20. Річне Sprawozdania Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Рік дев'ятий (1931—1932). 1933 р., ст. 24.
21. Річне Sprawozdania Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Рік десятий (1932—1933). 1933 р., ст. 16.
22. Річне Sprawozdania Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Рік одинадцятий (1933—1934). 1934 р., ст. 16.
23. Річне Sprawozdania Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Рік дванадцятий (1934—1935). 1935 р., ст. 16.
24. Памяти професора Василя Біднова. 1936 р., ст. 32.
25. Річне Sprawozdania Українського Історично - Філологічного Товариства в Празі. Рік тринадцятий (1935—1936). 1936 р., ст. 16.
26. С. Смаль Стоцький. Останній рік Шевченкової поетичної творчости. 1937 р.
27. І. Мірчук. Чи можливі синтетичні суди а ргіорі? 1937 р., ст. 8.
28. М. Антонович. Матеріали до вербування українців у пруську армію XVIII в.
29. Д. Дорошенко. Степан Опара, невдалий гетьман Правобережної України. 1937 р.
30. Б. Крупницький. Пилип Орлик і Сава Чалий. 1937 р., ст. 6.
31. О. Лотоцький. П. О. Куліш та М. П. Драгоманов у їх листуванні. 1937., ст. 14.
32. В. Садовський. Господарські погляди українського поміщика в першій половині XIX в. 1937 р., ст. 14.
33. А. Яковлів. До історії кодифікації українського права XVIII ст. 1937 р., ст. 12.

45727

SOCIÉTÉ DES SCIENCES HISTORIQUES ET PHILOLOGIQUES UKRAINIENNE
À PRAGUE

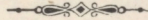

Дмитро Чижевський

Український літературний барок

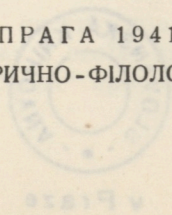
НАРИСИ

Частина друга

ПРАГА 1941

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА В ПРАЗІ

s. M4905

SLOVANSKÁ KNIHOVNA
3186051783

U 15954/II

337465

v Praze

Український літературний барок.

НАРИСИ.

Частина друга.

5. До перекладів Сковороди.

Сковорода сам визначив де які з своїх віршів, як переклади. Пісня 24 „Саду“¹ є „Піснь 24-ая, римскаго пророка Горатія, перетолкована малоросійским діалектом в 1756 годѣ. Она начинается так: Otium divos rogat in patenti et pr. Содержит же благое наставление к спокойной жизни“.² Це ода Горатія II, 16. Цю саму оду Сковорода переклав ще один раз, видруковано цього перекладу в „Разных стихотвореніях“³ під назвою: „Oda Horatiana (libri II, XVI) de animi tranquillitate“ (39). Інших перекладів Сковороди з Горатія не знаємо.⁴ В „Разных стихотвореніях“ уміщено ще „Похвалу астрономіи“ (36) з заміткою в дужках „Ex Ovid. Fast.“ Цей уривок, дійсно, знаходиться в „Святах“ Овідія книга I, вірші 297—308. Нарешті в „Разных стихотвореніях“ знаходимо ще „Similitudines“, (45), яких джерело автор подає сам: „Ex Virg. 2. Aeneide“. Дійсно, усі 6 уривків є перекладами з 2-ої пісні Енеїди, а саме: 1.—віршів 222—4, 2.—304—8, 3.—355—9, 4.—377—380, 5.—416—9, 6.—471—5.

До цих віршованих перекладів з античних поетів С. С. Должевський та А. Музичка додали р. 1922 ще один переклад з поета новолатинського. Уміщена у виданні Багалія латинська довга ода „Ad Petrum Gerardum“ є за вказівкою Дложевського⁵) лише відписом оди новолатинського популярного поета М. А. Мурета (Muretus). Мурет (1526—1585), походженням француз, написав, крім „Промов“, дуже улюблених, та інших творів, та-тож, дві книги віршів, що перевидавано безліч разів (мені приступні м. ин. видання Лпськ 1672, 1690, видано було вірші Мурета і в Кракові 1634 р.)⁶ Ще на початку XVIII віку відома енциклопедія барокової духовної культури, „Polihistor“ Данієля Моргофа⁷ вихваляє Мурета, як оратора та поета.⁸ Це не дивлячись на те, що Мурету, який почав як учень знаменитого Скалігера свою професорську діяльність в 17 чи навіть 16 років, закидали дуже багато і особистого (його й переслідував світський суд) і наукового (незнаття, фальшування старих авторів). 49-ту оду першої книги і відписав собі Сковорода. А. Музичка вказав,⁹ що вірш „О селянській милій, любій мій покою“ (35) є перекладом перших 20 рядків оди Мурета. Цікавість цього факту підвищується тим, що в цьому віршу знаходимо відомі рядки:

„О библиотеко, ты моя избранныя,
О немногими книги чтомы“.

Ще в 1926 р. Багалій міг писати про „книгозбірню“ Сковороди, „до якої він звертається в одному з своїх віршів“ (Багалій цитує наведені рядки).¹⁰ В дійсності — „ці слова“ просто переклад відповідного місця з Мурета :

O bibliotheca nota paucis! O libri,
Quos rara contrectat manus.^{10a}

Але цікаво звернути увагу на те, що Музичка не помітив, що Скворода переклав також і дальших 22 рядки оди, — це перший вірш в „Разных стихотворениях“ (31): „О каморка только что одному вмѣстна!..“ Про характер перекладу — кілька слів далі.

Та Скворода переклав ще одну оду Мурета! Третій вірш „Разных стихотворений“ (33): „In natalem Jesu“ є перекладом оди Мурета I, 9.¹¹ Навожу обидва тексти поруч:

Скворода:

In natalem Jesu.

О ночь нова, дивна, чудна,
Яснѣйшая свѣта полудня,
Когда чрез мрак темный, чернѣй,
Блиснул солнца свѣт не вечернѣй.
Веселитесь, яко с нами Бог.

Кой всѣ моря усмиряет,
Кой всѣх нас Богу примиряет,
Сей в нищетной днесь хижинѣ
Нищетѣ нас учит всѣх нынѣ.
Веселитесь, яко с нами Бог.

Там под Виоліемским градом
Пастухи, пасуще стадо,
Всѣх первѣе вѣсть приѣмлют,
Что к нам приѣде Христос на землю
Чрез ангелов, яко с нами Бог.

Видно, что та Богу любя,
Та простота беззлобна груба,
Кая хранит правость ревно
Чрез простой свой нрав вѣрной,
древной.
Веселитесь, яко с нами Бог.

Скворода не помітив, що до оди Мурета належить ще те саме закінчення, що в усіх його одах від I, 6—33 (крім 8-ої), що утворюють, як „Нутні sacri“, певну цілість. Або ж він не хотів цього закінчення перекладати:

Simplex aetherii numinis Unitas,
Quae distincta eadem est Veraque Trinitas,
Aeternis vigeat semper honoribus,
Et terra simul et polo.

В друку у Багалія додано ще два рядки, ніби то Скворода збирався продовжувати оду. Але ці два рядки є лише варіант до перших двох рядків строфи 3-ої:

Виоліемска возлѣ града
Там пастырскій сонм берег стада...¹²

Нарешті Сковорода переклав з латинського ще дві епіграми: про них ми вже говорили.¹³

Подивимось, як перекладає Сковорода.

Переклад з Горація (39) є спроба віддати думки оди (яка до речі ніби розвиває думки Епікура про *ἡσυχία*) в тій самій кількості строф та тим самим розміром — „сапфіною строфою“, в її силабічному одягу, що відає сапфічну строфу лише кількістю складів.¹⁴ Сковорода в своєму перекладі розриває довгі речення Горація на окремі короткі: перших три строфи є у Горація одним реченням, до того зворот до „адресата“ оди, Гросфа, знаходиться не на початку, а в другій строфі. Сковорода поділяє речення синтактично, відповідно до строф; хоч він і ставить після другої строфи кому, але так саме могла б тут стояти й точка. Усунено і переноси з рядка до рядка: у Горація між рядками 1—2, 2—3, 3—4, 7—8 (перенесено навіть слово), 9—10, 10—11, 11—12. У Сковороди лише переноси між третім та четвертим рядками кожної строфи: останній рядок закороткий, щоб умістити в ньому ціле самостійне речення. Крім того перенос (сильний) з рядку 9 до 10-го. Наводимо ці три перших строфи:

Купец покоя сладка Бога просит, Когда по морю его вихорь бросит, Как луну облак и звѣзды преясны Скрил приужасній.	Otium divos rogat in patenti prensus Aegaeo, simul atra nubes condidit lunam, neque certa fulgent sidera nautis,
---	---

Просит покоя в войнѣ турчин бѣшен И красным луком китаец обвѣшен, Но ниже, друг мой, драгая порфира Дасть нам внутрь мира.	otium bello furiosa Thrace, otium Medi pharetra decori, Grosphe, non gemmis neque purpura nale nec auro: [ve-
---	--

Не бо царска власть или злата полній Сундук усмирит души бѣдны волны. Ни приутишит живущій вздохи В красном порогѣ.	non enim gazae neque consularis submovet lictor miseros tumultus mentis et curas laqueata circum tecta volantis.
--	---

Так саме робить Сковорода і далі. У Горація є навіть перенос з строфи до строфи (рядки 36—7). Сковорода його, розуміється, знищує. Без сумніву, основна причина знищення переносів та упрощення речень є та, що в латинському вірші довготи складів надавали віршу значну ритмічність. В українському силабічному віршу, де немає довгот, а наголоси розподілено випадково, синтактична структура була ритмізуючим вірш фактором, та відмовитись від синтактичної ритмізації визначало б, в значній мірі, знищити взагалі ритм віршу.

Друга характеристична риса перекладу Сковороди є усунення мітологічного апарату, та взагалі конкретних вказівок на античність. Зник не лише адресат оди Горація, Гросф, але усі мітологічні натяки та вказівки Горація. Зник Ахілес з його коротким життям (рядок 29), Сковорода замінив його загальним: „Знай, что преславны пошли в прах герои“; так саме зник Тітон з його довгим життям (30) — замість цього читаємо: „И, сто лѣт живши, лежат в смертном гноѣ“. Зник вітер Евр (24) — „Вѣтров скорѣе“ читаємо у Сковороди. Зникли парки (38—9). Зникли і географічні натяки Горація: неспокійне Егейське море (2) Сковорода замінив на просте „море“, по якому купця „вихорь бросит“, сикулійську худобу (33) — на „Волов изрядних“, матерію двічі пофарбовану африканським пурпуром (35—6) — на „Сукна з за моря“. Лише Заботу (Cura), якої імя Горацій пише з великої літери (22),

Сковорода залишає, як персоніфіковану „Печаль“, що „и на корабли восходит. И проникает на дальни походы“. Сковорода залишив лише „муз“, досить відомих в укр. літературі.^{14а}

Ще характеристичніше є третя риса, що наближує переклад Сковороди до травестії. Це „модернізація“ історичних образів віршу Горація. Римський консулат (стофа 3) Сковорода заміняє на „царську власть“, хоч „консули“ на Україні були добре відомі, хоч би з шкільних титулів 17—18. віку. Де Горацій говорить про войовничих тракійців (5) та медів (6), даючи нам навіть основу для хронологічного визначення часу, коли він писав свою оду, Сковорода заміняє античні народи на знайомі його сучасности :

Просит покоя в войнѣ турчин бѣшен
И красным луком китаецѣ обвѣшен . . .

У Сковороди ця модернізація ще не має в собі ніяких елементів травестії, що звязана з пародизацією старих чи чужих образів. Він навіть залишив старовинне знаряддя медів (замінивши лише сагайдак [pharetra] на лук), — і, мабуть, тому дає згадку про екзотичного „китайця“. Але якісь лінії ведуть від перекладу Сковороди до травестій Котляревського та від „римського пророка Горація“ Сковороди до „Гараська“ Гулака-Артемовського. Так саме поведився Сковорода і з прозаїчними текстами античності.¹⁵

Але Сковорода не хоче травестіювати. Навпаки, він хоче не пародистично принизити, а скорше „підвисити“ поета, якого він перекладає: він християнізує свого Горація, та Епікура, якого ми в цій оді чуємо за Горацієм, — бо від нього походить не лише життєвий ідеал „спокію“ (*ἡσυχία* або *συχολή* фрагмент 426 Епікура) але і окремі образи та думки — життєвий неспокій, як буря (фрагмент 425, 429), і забота (*ταραχή* або *λύπη*, пор. ще Лукреція II, 37—52), і довгі поїздки у шукані „спокою“ (Лукрецій, III, 1057 та далі) і власний дух людини („animus“), як основа неспокію (за Цицероном *De finibus*, I, 62) і доля („судьбина“), що дає людині духовні дари, незалежні від оцінок маси („світу“ у Сковороди — Епікур, фр. 187, 489). Сковорода, надаючи оді назву, заміняє *otium* — слово, що не так добре віддає думку Епікура, але яке Горацій вибрав, мабуть, з огляду на його подвійне значіння — спокій души та спокій вітру, — на „tranquillitas“ — слово, що добре і для християнської філософії (можливо, що Сковорода пішов просто за назвою оди в якимось з тодішніх видань Горація). В переклад він уводить просто християнську термінологію — „не дасть в нутрь мира“.¹⁶ Він замінює загальний оборот Горація „vivitur parvo bene“ (13) на сильніше та більш християнське „сладкая покоя нищета есть мати“. Теж просту життєву мудрість Горація: „nihil est ab omni parte beatum“ (27—8), Сковорода переводить хоча б почасти в етичну сферу :

Знай, что ничто же совсѣм есть блаженно,
Но с злим смѣшенно.

Найбільша зміна в останній строфі. Де Горацій говорить — вірно слідуючи за Епікуром, — про духовні дари і ігнорування маси, натопну, там у Сковороди щось зовсім іншого :

— — — mihi parva rura et
spiritum Graiae tenuem Camenae
Parca non mendax dedit et malignum
spernere volgus

Сковорода, що правда, залишає „муз чистих греческих“, але досить м'якко, хоч би й призириliwe „volgus“ заміняє на аскетичне „и пренебрегати/ Мір сей проклятій“.

Як же передав Сковорода в цілому думки Горація? Треба сказати, що на загал, зовсім не зле. До „модернізації“ та до християнізації Горація Сковорода свідомо стремив. Може лише останні рядка 8-ої строфи Сковорода передав помилково. У Горація:

et mihi forsān tibi quod negarit
porriget hora.

Переклад Сковороди зовсім неясний:

И может тое, твое что слывется,
Мнѣ доведется.

Горацій, очевидно, має на увазі, що багатій Гросф не дістав від долі дечого, з окрема „покою“. Можливо, що час подарує Горацію те, в чому він відмовив Гросфу. У Сковороди сенс, ніби, той, що те, що зараз має Гросф, може пізніше від долі дістане Горацій; думка, що йде в розріз з тенденцією оди: бо багатств Гросфа Горацій (як він каже в останній строфі) не потрібує. Чи не зрозумів Сковорода цього місця, чи не знайшов доброго виразу, — сказати не можемо.

В кожнім разі, Сковорода зробив з Горація „римського пророка“. Це було цілком в дусі Сковороди, в дусі українського барока, що стремив до якоїсь синтези християнства та античності.¹⁷ Але Сковорода не задовольнився перекладом. Він ще переспівав оду „малоросійським діалектом“.¹⁸ Переспів залишає на боці взагалі усі конкретні образи Горація: навіть і купець, і „турчин“, і „китаец“ зникли. Знаряддя війни цілком модернізоване, — замість „лука“ чуємо про „бомбардування“. Християнізація пішла далі: Сковорода говорить про „Бога“, замість „судьбини“ зустрічаємо теж „Бога“, а головне, замість „муз греческих“ знаходимо вже „мудрости часть“, мудрости, даної Богом. Близького відношення до оригіналу вже немає. Окремі строфи повторюють думки іноді одного рядка Горація, іноді цілої строфи, ба навіть двох строф. Випишемо переспів Сковороди з вказівками на відповідну за змістом частину оди Горація (строфа, рядки):

О, покою наш небесный!/Гдѣ ты скрылся с наших глаз?
Ты нам обще всѣм любезный,/в разный путь разбил ты нас. I, 1.

За тобою то вѣтрила/простирают в кораблях,
Чтоб могли тебе тѣ крила/по чужих сыскать странах, I, 1—2.

За тобою маршируют,/разоряют города,
Цѣлый вѣк бомбандируют,/но достанут ли когда? II, 1—2.

Кажется живут печали/по великих больш домах;
Больш спокоен домик малый,/если в нужных сыт вещах. II, 3—IV, 4.

Ах, ничѣм мы недовольны:/се источник всѣх скорбей!
Разных ум затѣв полный —/вот источник мятежей! V.—VI.

Поудержмо дух несытый!/Полно мучить краткій вѣк!
Что ль нам дастъ край знаменитый?/Будеш тоже человек. VII.

Вить печаль вездѣ летает,/по землѣ и по водѣ,
Сей бѣс молній всѣх быстряе,/может нас сыскать вездѣ. VI.

Будьмо тѣм, что Бог дал, рады,/разбиваймо скорбь шутя;
Полно нас червям снѣдати:/вить есть чаша всѣм людем.¹⁹ (VII).

Славны напрымѣр герои,/но побиты на полях.
Долго кто живет в покоѣ,/страждет в старых тот лѣтах. VIII, 1—2.

Вас Бог одарил грунтами,/но вдруг может то пропасть,
А мой жребій с голяками,/но Бог мудрости дал часть. IX—X.

Nihil est ab omni parte bonum. Есть чаша всѣм людем.

Сковорода взагалі пропустив ті два рядки, що він їх так невдало передав в першому перекладі. В деяких випадках він в переспіві, одначе, підходить ближче до Горація. Коли він говорить про „мятежі“, то нам пригадується „tumultus“ (рядок 10) Горація, „дух несытый“ — досить по християнськи та по Сковородинськи, але і тут чуємо Горацієвський „apitmus“ (25). Але цей переспів взагалі не є переклад. Від нього веде дальший шлях до пісні Сковороди „Всякому городу нрав и права“, в якій в зовсім новій формі — ті самі „гораціянські“ мотиви.²⁰ Але елементів „трагестії“ і тут, не дивлячись на модернізацію та на зниження мотивів, немає. Може варто нагадати, що романтично-іронічний переспів тієї самої оди Горація дав і Пушкін:²¹

У всякого своя охота,
Своя любимая забота:
Кто целит в уток из ружья,
Кто бредит рифмами, как я,
Кто бьет хлопущей мух нахальных,
Кто правит в замыслах толпой,
Кто забавляется войной,
Кто в чувствах нежится печальных,
Кто занимается вином:
И благо смешано со злом.

Сковорода переклав „Похвалу астрономії“ із „Фастів“ Овідія. Переклад Сковороди такий:

Счастливы, кои тщились еще в вѣк старинній
Взвесь ум выспр и примѣчат звѣздних бѣгов чины.
Можно вѣрить, что оны, вси земніи здоры
Оставя, взойшли сердцем в небесніи горы.
Не влекло сердце их угодіе плоти,
Не воинскіе труда, ни штатски заботы,
Ни вѣтренная слава, ни праздніе честы,
Ниже безмѣрных богатств приманчивы лесты.
Придвинули пред очи нам, сдѣлали извѣстны
И подвергли под свой ум теченія звѣдны.
Так то должно восходить на круги пригорны,
Не так, как исполины когдась богоборны.

Це переклад такої самої кількості рядків з I-ої книги „Фастів“ Овідія (297—308):

Felices animae, quibus haec cognoscere primis
inque domus superas scandere cura fuit!
credibile est illos pariter vitiisque locisque
altius humanis exeruisse caput.

non Venus et vinum sublimia pectora fregit
 officiumve fori militiaeve labor,
 nec levis ambitio perfusaque gloria furo
 magnarumque fames sollicitavit opum.
 admovere oculis distantia sidera nostris
 aetheraque ingenio supposuere suo.
 sic petitur caelum, non ut ferat Ossan Olympus,
 summaque Pelicacus sidera tangat apex.

Сковорода, розуміється, не може вжити того самого розміру, що Овідій. Замість пентаметра Сковорода вживає 13-складового силабічного віршу з (жіночою) римовкою сусудніх рядків. В одному рядку (9) 14 складів. Можливо, що тут і помилка при переписці, чи при друку (можна випустити „нам“, або можливо, що Сковорода написав „звѣстны“). Сковорода розподілив зміст майже цілком точно слідуючи розподілу його в оригіналі. Лише на початку, де Овідій нав'язує думку до попереднього („haec“), Сковорода мусів подати пояснення, про що йде мова, та зробив це словами „звѣздных бѣгов чины“. І тут знайдемо ті самі принципи перекладу, що в перекладі з Горация. Що правда, Овідій сам дає тут прості речення та синтактична будова у нього в цілому тотожна з віршовою. Навпаки у Сковороди маємо оден перенос: „вси земніи здоры/остава“. Але і в цьому перекладі з Овідія Сковорода випускає усі мітологічні прикраси: замість „Venus et vinum“ він пише „угодіє плоти“, замість географічних елементів, назв гор з саги про титанів, він обмежується словами „исполины богоборны“. Модернізації немає, та немає й спроб надати віршу якийсь релігійний характер, що цілком чужий його змісту. Але знайдемо окремі образи, що ближчі релігійній ліриці Сковороди, аніж образи поезії Овідія. „Взойшли сердцем на небесніи гори“ пише Сковорода в стилі своєї християнської лексики замість Овідієвого: „altius humanis exerguisse caput“. В цілому перекладі дуже добрий.

Та чи не найліпший переклад Сковороди його переклад великої оди Мурета. Переклад незакінчений. Але те, що перекладено, перекладено і точно і поетично. Бачимо навіть, як уважно ставився Сковорода до формальних елементів віршу. Розмір знову може віддати лише кількість складів оригіналу: майже бездоганно витримано розмір 12a/8a/126/86/... Лише два рази ухили. Оден раз в рядку „Кую ты видѣл с млада гору“ (вірш 31, рядок 18) маємо 9 складів замість 8-ми, але цей рядок належить до останніх рядків незакінченого віршу, отже може його ще не виправлено. Другий рядок з 13 замість 12 складів в рядку (вірш 35, 9 рядок): „Гдѣ развѣ глас толко птичое дає волѣ“ — є незрозумілий, напевне треба виправити „птичое“ на „птичий“ (або й „птичой“) але рядок залишається всеж незрозумілим та й не відповідає оригіналу: „Cui nunc sanoro gutture obstrepunt aves“. Надзвичайно печливо Сковорода залишає наприклад усі анафори оригіналу:

О селянській милій, любій мій покою	О delicati blanda ruris otia!
Всякій печали лишений!	Curis et ambitu procul!
О источник шум журчащих водою,	О dulce murmur limpidorum fontium!
О лѣс темній прохладенній,	О grata nemorum opacitas!
О шумящи кудри волосов древесних,	О sibilantes arborum ingentum comae
О на луках зелень красна,	О prata vere gemmea!
О самота мати ради дум небесних,	О solitudo amica cogitantibus!
О сумна тихость ужасна... (1—8)	О horror, o silentium...

О бібліотеко ты моя избрана,	O bibliotheca nota paucis! o libri,
О немногими книги чтомы (19—20)	Quos rara contrectat manus!
О каморка только что одному вмѣстна!	O cella tantum lectuli unius capax!
О снѣ волній и приятній!	O somne liber et levis!
О стезя к блаженству певна и извѣстна!	O ad beatam tuta vitam semita,
О путь всѣм мірским незнатній!	Ignota vulgi sensibus!

(31, 1—4).

Або інші повторення :

Вас одних ищю я, к вам дух мой палает,	Ut vos requiro, ut mente vos tota expeto,
Враз все пренебрег другое,	Alia perosus omnia.
Коль бѣжит до вас всяк, всяк вас	Ut laetus ad vos tendit et gazis libens
почитает	

Над богатство все мірское,	Vos anteponit Persicis,
Кто водою духа грязь омыл очесну 1.	Quicumque puro pectus Olmeo lavit,
И вкусил мудрости истой (31, 5—10).	Frondemque mordet Delphicam . . .

(1. Багалій друкує „оческу“, що треба виправити вже з огляду на риму).

Дальші повторення („всяк“, „все“), мабуть будуть, замінюють інші повторення Мурета. Але в останніх цит. рядках знову нам вже знайома особливість перекладів Сковороди, — усунення усього мітологічного та конкретно - чужого українському читачеві прикрашення віршів. Усунено й „перські дорогоцінності“, і Дельфійські вінки та Ольмійські води, як символи звязку з Дельфами. Замість цих наукових прикрас прості слова „богатство все мірское“, „мудрость иста“, „вода духа“. Де що додане: до згадки про „синів з батьком“ (filiis juvenibus et seni viro) додано „наспѣвшим з орання“, — чудова українізація цілого образу; „вчений повар“ Мурета (Doctus socius) зробився просто „кухарем нанятим“. Вірш, мабуть, прийшовся Сковороді по серцю. Але він не закончив перекладу: Останні рядки: Кто тебе от книжек и от воли манит,
Знай, что лес[т]ны суть тѣ души . . .

навіть натякають на риму, що мала прийти далі — „уши“:

A litterato te otio avocantibus
Occludito aures et fuge . . .

Сковорода наблизив знову цілий вірш до свого світогляду: він говорить (після цит. рядків про „мудрість“) про „воду небесну“, та заміняє згадку про „Лицей“ „горами сіонськими“ (31, pp. 17—18). Але кінця, на жаль, немає.

Переклад другої оди Мурета (цит. вище) стоїть посередині між переспівом та перекладом. Сковорода використовує лише основні образи Мурета: „ніч“ в першій строфі, з її подивугідними епітетами — „яснѣйшая свѣта полудня“ і т. д. Але він залишає поки на боці — у Мурета з другого рядку ясні — натяки на Христа. Опускає він і в другій строфі згадку про „народження“, використовуючи лише образи бідної хижі. Лише в третій строфі Сковорода розкриває загадку змісту та, наближаючись до Мурета, говорить вже про „пастухів“ та повторює останню гимнічну строфу. До усіх строф додано як рефрен: „Веселитесь, яко с нами Бог“. Ані розмір (кількість складів в рядку), ані строфічну будову оди Сковорода на цей раз не віддає.

Найвірніші та, як переклади, найвдаліші уривки з „Енеїди“. Це переклади окремих порівнянь, типових — до речі — для поезики античного епосу. Вони такі:

1 . . . Каковіи ужасно испушает рикы,
Когда не добит бѣжит от жреца бик дикий.

Це порівняння у Вергілія при оповіданні про Лаокоона, якого ухопили змії:

*clamores simul horrendos ad sidera tollit,
qualis mugitus, fugit quum saucius aram
taurus . . . (II, 222—4).*

Треба трохи дивуватись, що Сковорода не переклав дальшого рядку, що продовжує це порівняння.

2. Так как огонь в пашнѣ впадет, при бурях жестоких,
Или быстрій дождевній поток с гор високих,
Нивы и красны сѣвы ломит, постилая,
И стремглав тащит лѣсы, столпѣет, не зная,
Слиша шум сверх скал пастир.

Це порівняння пожежи Трої, на яку з даху свого будинку дивиться Еней:

*in segetem veluti cum flamma furentibus Austris
incidit, aut rapidus montano flumine torrens
sternit agros, sternit sata laeta boumque labores
praecipitesque trahit silvas; stupet inscius alto
accipiens sonitum saxi de vertice pastor (II, 304—08).*

3. . . . Послѣ ж в той минутѣ
Как хищны волкы, коих в темную ночь лютей
Глад слѣпо вигнал с язвин, дома ж племя само
Ждет, зѣвая несито; чрез огонь, чрез мечь прямо
Бѣжим на явную смерть.

Це порівняння до оповідання про Енея, що залишає з товаришами Трою кризь натовпи ворогів:

*. . . . . inde, lupi ceu
raptores atra in nebula, quos improba ventris
exegit caecos rabies, catulique relictis
faucibus expectant siccis, per tela, per hostis
vadamus haud dubiam in mortem mediaeque tenemus (II, 355-9)*

4. Остолбѣл и порвался вдруг назад с словамы,
Так как кто меж терніем невзначай ногамы
Наступит змію¹, и вдруг зблѣднет отбѣгая,
А она злится, с ядом шію поднимая.

(1. читаю „змію“ замість „змія“ з огляду на „она“ в наступнім рядку). Мова йде тут про Андрогейя, що вночі нечekanно натрапив на ворогів:
*obstupuit retroque pedem cum voce repressit.
improvisum aspris veluti qui sentibus anguem
pressit humi nitens trepidusque repente refugit
attollentem iras et caerulea colla tumentem (II, 377—80).*

5. Так когда збѣжаты вѣтры полномочно,
Бурним вихром з запада, юга и восточной
Стороны, трещат лѣсы, кишат вознесенны
Волны и с песком рвутся выспрь мѣста безденны.

Це порівняння торкається сутички між троянцями та греками навколо Кассандри.²²

*adversi rupto ceu quondam turbine venti
confligunt, Zephyrusque Notusque et laetus Eois*

Eurus equis; stridunt silvae saevitque tridenti
spumeus atque imo Nereus ciet aequora fundo (II, 416—9).

Нарешті:

6. Каков змії, когда на свѣт вышол полній яда,
Кой крился под землею в час зимнаго хлада,
Скинувши же линовище в день весны прекрасной,
Вьется спиною в циркул, по коих блеск ясной,
А слизку грудь подняв виспрь, взор яростномечный
Кидает, сичит с устен язык треконечный.

Це порівняння вжите Вергілієм при описанні боротьби Пірра.^{22a}

qualis ubi in lucem coluber mala gramina pastus,
frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat,
nunc positis novos exuviis nitidusque iuventa
lubrica convolvit sublato pectore terga
arduus ad solem et linguis micat ore trisulcis (II, 471—5).

Гекзаметр Скворода заміняє 13-тискладовим силабічним віршем. Навіть і в цих уривках, що мають наочно вказати, яких порівнянь вживає антична поезія, Скворода усуває усю конкретно античну термінологію: в уривку 5. він не наводить латинських, дуже розповсюджених та і на Україні загально відомих ймен вітрів: Нот, Зефір, Евр та не менш відомого Нерая, замість мітологічних прикрас маємо знову просто „вѣтры... з запада, юга и восточной стороны“, та „волны“. „Інструментовку“ Вергілія, цього майстера евфонії²³, Скворода не наслідує: так рев бика, що Вергілій „інструментує“ словами з „у“: ... mugitus, fugit cum saucius aram taugus... Скворода власне не віддає. Зате бракує у Вергілія „сичання“ змії, слово, розуміється, українське народне; але Скворода, може бути, стремив якомсь передати це „сичання“, коли писав „сичит с устен“... Цікаві числені та смілі enjambements Сквороди в уривках з Вергілія. Як вже сказано, для античного гекзаметру квантитативні якості голосівок (довжина) були остільки виразним конститутивним елементом, що такі переноси були можливі. Український тринадцятискладовий силабічний вірш мав лише риму та цензуру за конститутивні елементи; але здається в коротших уривках (пор. Величковського²⁴) переноси були легше можливі та не порушували єдності віршу, не розривали його на частини.

До перекладів Сквороди з латинської поезії треба віднести ще прозаїчний переклад „Оди Сидронія об уєдинені“ (Б. II, 302—6). Переклад прозаїчний, — може, лише підготовча ступінь до перекладу поетичного, якого Скворода не виконав, або який не заховався. Не маємо потреби обговорювати цього прозаїчного перекладу тут. Але звернемо увагу на його джерело. Скворода наводить імя автора оригіналу в латинській мові: „Iesuitae Sidronii Hosii“. Мабуть, тому ніхто не встановив дійсного джерела, що тут у Сквороди або в друку помилка. Автор зветься не Госіус або Гозіус, а Гошіус (Hosschius). Гошіус, фламандець (1596—1653),²⁵ новолатинський поет користався великою популярністю в епоху барока, його твори — з окрема його „Елегії“ (елегічні оди) відомі нам в числених виданнях, як і твори Мурета (мені відомі видання Антверпен 1656, 1667, 1690, Ліон 1698, Венеція 1695, 1705 та видання без року, Нюрнберг 1696, 1738, Париж 1723, Аугсбург 1755 та ин.). Скворода переклав його оду до Джоржда („Георгія“) Чемберлена. Переклад відмінняє де які строфи.²⁶ Але видруковано оду помилково: Перша її частина обіймає строфи 1—17 прозаїчного перекладу Сквороди; продовження є „антистрофа“, — „основа“ першої частини („строфи“) є „живет и средѣ молвы уєдиненіє“, „основа“

антистрофи — „живет и средѣ уединенія молва“. Антистрофа починається з строфи 23 перекладу йде до кінця перекладу (строфа 37), але самий кінець другої частини при друку попав до середини: це строфи 18—22. В такому порядку треба строфи цього перекладу Сквороди друкувати та читати: 1—17, 23—37, 18—22.

І переклад „оди“ Гошіуса має ті самі властивості, що і поетичні переклади Сквороди. Характер цих перекладів, — усунення античних мітологічних прикрас, модернізація та певна „українізація“ не лише форми, а й змісту, спроба наблизити зміст до християнсько-містичного світогляду самого Сквороди — ставить перед нами надзвичайно цікаву проблему про відношення Сквороди до античності. В кожнім разі — це відношення подвійне, — Скворода не пішов так далеко, як деякі поети західного — тай українського — барока, що безоглядно переймали зовнішню форму (поскільки це було можливе) та внутрішній зміст. Скворода приймає лише „дещо“, а депо відкидає цілком і досить рішуче.²⁷

Переклади з латини Сквороди знову висувають перед нами питання про джерела української поезії. З окрема важливі новолатинські джерела Сквороди: за оригіналами українських поетів в новолатинській ліриці ніхто не шукав. Може знайдемо у новолатинських поетів ренесансу та барока ще не оден вірш, що дав натхнення українським поетам, — не лише будучи оригіналом того чи іншого перекладу, але і впливаючи на форму та зміст української поезії часів літературного барока. Поруч зі Сквородою, як перекладчик стоїть зараз і Величковський. Як що знайдуться й інші сліди новолатинських впливів, то, мабуть, треба буде значно обмежити тезу про виключний вплив польської поезії на поезію українського барока.²⁸

6. Рештки підручника поетики Сквороди.

Значну цікавість викликали страчені твори Сквороди. До них належать ті твори Сквороди, що їх цитував в своїй статті Хіждеу. Багалій переконливо показав, що існування цих творів сумнівне.¹ А власне, з поданого Багалієм матеріялу та його аргументації видно, що він лише з великої делікатности (в науці непотрібної) не висловився так різко, як це вимагали обставини: „твори Сквороди“, що їх цитує Хіждеу, ніколи не існували, „цитати“ з них вигадав сам Хіждеу. Не дивлячись на переконливу аргументацію Багалія, де хто з авторів, що пише про Сквороду, цитує уривки з цих мітичних творів аж досі.² Інші твори, яких ми не знаємо, згадували дослідники життя та творчости Сквороди, до яких ми можемо ставитися з довірям: до них належать в першу чергу І. І. Срезневський та Г. Данилевський.³ Але і в їх списках можливі помилки та непорозуміння.⁴ Найважливіше джерело для нас — це список творів, що склав сам Скворода, та що прийняв до свого життєпису Сквороди Ковалінський.⁵ Хоч в цьому списку деяких нам відомих творів Сквороди немає, але в ньому є і деякі, що їх ми не знаємо. Це три оригінальних твори (мабуть, діалоги): „Неграмотний Марко“ (4), „Бесѣда I: Сион“ (11), „Бесѣда II: Сион“ (12) та по меншій мірі чотири переклади.⁶ Та Ковалінський згадує ще оден твір Сквороди, це „Разсужденіе о поезіи и руководство к искусству оной“, яке Скворода склав за часів свого професорування в Переяславській семінарії,⁷ отже року 1753—4.⁸ Бон-Бруевич в своєму виданні творів Сквороди умістив на окремій сторінці назву цього твору,⁹ додавши примітку: „Рукопись эта написана Г. С. Сквородой в 50-х годах XVIII. вѣка. До сего времени она нигдѣ не найдена. Предназначалась для прочтенія какъ курсъ въ Переяславской семинаріи“. Багалій кидає в своїй

останній книзі про Сковороду думку, що частина пісень „Саду“ написана „напевне тоді, коли (Сковорода) викладав піітику у Переяславському та Харківському колегіумі“.¹⁰ Залишивши на боці неточність такого датування (бо в Переяславі Сковорода був 1753 р., в Харкові — за власним свідоцтвом ¹¹ — 1760, 1763—64), мусимо нагадати, що Сковорода в Харкові піітики не викладав. Але пісні „Саду“ навряд чи підійшли б, як зразки для викладів піітики. Я гадаю, що ми маємо інші рештки викладів піітики Сковороди: його ріжні вірші, що заховались нам в рукопису з маєтку Ковалінського.¹²

„Разныя стихотворенія“ зветься цілий відділ віршів в виданні Багалія 1894 р. Тут маємо 16 слов'яноукраїнських віршів¹³ та 6 латинських.¹⁴ З латинських вірш на 12-тий день народження учня Сковороди Василя Томари написано напевне в Кавраях, селі Томарів, де Сковорода мешкав з перервою з 1754 р. до 1759 р. Іратуляційна епіграма на день народження Білгородського єпископа має належати до Харківських років Сковороди. Серед останніх латинських віршів — оден, як ми вже бачили,¹⁵ є відписом оди Мурета. Останні три можуть належати Сковороді: Маленький вірш („Vrutos affectus carnis“) є безумовно віршом Сковороди, бо в ньому читаємо варіанти виразів, які міг подати лише автор; вірш про св. Причастя або про вічність довший та оброблений; останній „De umbratica voluptate“ може бути зразком новолатинського технічно викінченого віршу, маємо в ньому числені повторення (8 слів) та вжито тут відомої анаграми „umbra“ : „vrutina“. Ще досконаліший з пункту погляду барокової латинської поезики є другий вірш (про вічність), — в ньому знаходимо не лише числені повторення (одне з головних місць серед них займає те саме слово *umbra*), але й інші словесні грашки — і повторення слів, що походять від того самого пня (*latere* та *latitare*), і повторення в тому самому рядку ріжних граматичних форм того самого слова (*cario cariens, vides videtur, sanctum sancta, potui et possunt*), і обернення словесних конструкцій (*Et fugiens remanes et remanendo fugis*), і анафори (з „hoc“, „si“, „et fueris“), і епіфорія (*umbra est, tua est*), і алітерації (*si sires, valui vitiosa, linguunt linquere, mentem meam*), і співзвуччя іншого типу (*luce duce*), цілий вірш закінчує рядок: „Da mihi velle mori! da mihi amare mori!“ Чи належить цей вірш Сковороді? Не знаємо. Але цей вірш, так саме, як і обидва інших могли бути зразками латинського технічно викінченого стилю, зразками, що дуже добре надавались для підручника.

Але ще більше ймовірности, що українські вірші Сковороди з „разных стихотвореній“ є зразки з його підручника поезики. Чи мусів Сковорода написати — мабуть, в латинській мові — цілий підручник (руководство)? Це непевне. Він міг викладати в латинській мові, або в україно-слов'янській, подаючи лише означення та формуловки в наперед виробленій формі, і не маючи цілого рукопису. Але те, що він мусів мати закінченим при викладах, були зразки ріжних іатунків поезії. В „разных стихотвореніях“ і знаходимо таке зібрання ріжних іатунків. Для такого зібрання прикладів, що було звичайне в підручниках поезики,¹⁶ дуже надавались і переклади (за традицією наводили і латинські та й польські вірші).¹⁷

Справді, що знаходимо в „разных стихотвореніях“? По перше „оди“: світсько-моралістична ода Мурета (вірші 31 та 35)¹⁸ в перекладі Сковороди, духовна ода на різдво Христове того самого Мурета (33), та ода Горація (39). Три вірші носять назву „Fabula“ — себ то віршоване оповідання. Одна з них (34) має темою сучасність, та дає до того зразок техніки діалогу („Старичек н'вкій Филарет в пустынѣ...“), друга та третя мають античні теми: оповідання про Талеса, що дивлячися на зорі, впав

до ями (42), та оповідання про Тантала на гостинах у Зевса (44), який підвісив над його головою великий камінь:

Тантал сидячи все смотрит умилно,
Все въздыхает, хоть всем обильно,
Все лицо морщит, страх трет его члены.
Трясевицею будто пораженни.
Что за причина? Сверху сквозь хоромы
Низпущен висит камень преогромній
Над саменькою его головою,
Не дает ему сидѣти в покоѣ.
Боятся бѣдній, как себѣ порушит,
На власѣ висит, вот вот в прах сокрушит.

Ці дві останні „Fabulae“ найскорше нагадують байки, тз їх сюжети вживано в новолатинські поезії: дуже подібну до першої байку зустріваємо в *Gabrielis Faerni Cremonensis fabulae centum...* (сама тема є вже серед байок Езопа — ч. 72,¹⁹ де, що правда, говориться просто про „астролага“, без імені, але Сковорода міг знати імя Талеса та відповідний анекдот про нього з Плятона)²⁰ оповідання про Тантала знаходимо в збірці емблематичних віршів²¹ *Emblemata Horatiana...* Вена (Венуса),²² якого Сковорода міг знати і з інших його творів,²³ — і тут маленька ріжниця — у Венуса над головою Тантала висить меч, а не камінь.

Знаходимо в Збірці Сковороди і епіграми (43, 36а,²⁴ може ще 32). До одної з них Сковорода додає латинський текст, друга є чи не єдиним у Сковороди зразком епіграми традиційного типу з повтореннями. Треття збудована на анафорі:

Трудно покорити гнѣвъ и прочіи страсти,
Трудно не отдать себе в плотяные сласти,
Трудно от всѣх и туне снести укоризну,
Трудно оставить за Христа отчизну,
Трудно взять от земли ум на горы небесны,
Трудно не потопитись в міра сего безднѣ.
Кто может побѣдить всю сію злобу древну,
Се царь властитель, крѣпок чрез силу душевну.

Два вірші є панегіричні: нам вже знайомий переклад з Овідія — „Похвала астрономі“ (36) та знаменитий, завдяки згадці про Богдана Хмельницького, вірш „De libertate“ (37):

Что то за вольность? Добро в ней какое?
Ины говорят, будто золотое.
Ах, не золотое: если сравнить злато,
Против вольности еще оно блато.
О когда бы [же] мнѣ в дурни не пошиться,²⁵
Дабы вольности не мог как лишиться.
Будь славен во вѣк, о муже избранне,
Волности отче, герою Богдане.

Отже панегірики з абстрактною та конкретною темою.

Далі маємо тут два „канти“, перший з них (38) Сковорода пізніше (?) ужив як частину одної з „пісень“ „Саду“ (1).²⁶ Другий (40) ще типовіший (друкуємо його з встановленням порушеної в вид. Багалія строфічної схеми):

Кто мнѣ дасть слезы, кто дасть мнѣ нынѣ дождевны? ²⁷
Кто дасть мнѣ моря? Кто дасть мнѣ рѣки плачевны?

Да грѣх рыдаю
И омываю

Во многоводних
В слезах несходных,
Не почивши.

Изушил очи адскій грѣхов моих пламень;
Сердце ожесточенно, как адамант камень:

Нѣсть мнѣ ток слезнѣй,
Дабы болѣзны,
Жгуши внутрь уду,
Можно отгуду
Изблевати.

Ты, источников в горах раздергшій проходы
И повѣсивый горѣ превыспренни воды,

Зрак вод наполни,
Да льют довольны,
Сердцу коснися,
Да ошутися, ²⁸
Утѣх отче . . .

Нарешті маємо і зразок драматичної техніки. Це розмова між „мудрістю“ та людиною: „Разговор о премудрости“ (41), в якому маємо добрий приклад (як до речі і в „Фабулі“ 1-ій) техніки діалогу. Розмова починається репліками по 4 рядки, продовжується репліками по одному рядку, а нарешті (рядок 23—30) репліки починаються іноді середь рядків та іноді складаються з одного-трьох слів. Останні 8 рядків — закінчення розмови — говорить людина (в вид. Багалія на початку р. 25-го треба додати „Человѣк“, бо це говорить людина звертаючись до мудрости). Такі розмови з алегоричними постаттями зустрічаємо в старій українській драмі на кожному кроці.²⁹

Можливо, що до цієї ж групи віршів належать і переклади „порівнань“ з „Енеїди“ Вергілія (45), в яких подано зразки хоч би лише одного типу з великої епіки, репрезентованої в старій Україні наприклад спробою перекладу Тасса.³⁰

Гадаю, що така ріжнманітність віршів, серед яких до того кілька перекладів та кілька незакінчених віршів (переклад з Мурета; на кінці другого канту Скворода сам ставить кілька крапок; може незакінчена і ода про „вільність“), може найліпше походити від того, що „разныя стихотворенія“ є не що инше, як рештки „руководства“ Сквороди, себ то зібрання прикладів з цього „руководства“.

Що вірші, про які говоримо в цій главі, дійсно повстали раніше, а ніж вірші „Саду“, на це вказує вжиток в них традиційних силабічних розмірів. Поруч з сапфіною строфою, маємо тут 13-ти та 11-складові рядки з римуванням сусідніх рядків. Бездоганні 13-тискладові силабічні вірші маємо в віршу 32-му, „фабули“ писано 11-тискладовими рядками, так само оду до вільности. Складні розміри лише в „кантах“, де вони були традиційні. Строфічні схеми їх такі:³¹

(38) — 5А/5А/8б/8б/6в/6в/4Г/4Г/6д — 8а/8а.1/8б/8б/6в/6в/5Г/4Г/6д.

(40) — 13а/13а/5б/5б/5в/5в/4г.

Подібні схеми зустрінемо досить часто в українській драмі: ось приклади з Кониського: 13а/13а/5Б/5Б/6в/6в/7г³² або з драми аноніма: 11а/11а/5б/5б/7с,³³ або зі страченої трагедокомедії В. Лащевського: 13а/13а/5б/5б/5в/5в/4г.³⁴ Бували і канти з дуже довгими строфами, як у Кониського — 23 рядки — початок схеми: 11а/9а/6Б/6Б/11в/9в/6г/6г/6д/6д/6е/...³⁵

Що правда, і ці вірші Сковороди, які ми, здається, маємо право звати його „раніщими віршами“, мають певні оригінальні риси (рими), про які ми будемо говорити в наступній главі.

Здається, що в раніших віршах Сковороди перед нами якісь рештки його „руководства“ поетики. Бо тут ми маємо зібрання прикладів на головні гатунки віршованої поезії. Як що переглянемо вірші уважно, зможемо найти досить матеріалу і для характеристики тропів та фігур. Чи було у Сковороди написано дійсно „руководства“, а не лише вірші до нього, сказати важко. Ковалінський говорить, в кожному разі і про „разсужденіе о поезіи“, себ то про якийсь теоретичний трактат. Вірші мали б належати до „руководства к искусству“ поезії. Але можливо, що розглянувши ближче віршовані твори Сковороди, побачимо, в чому міг полягати зміст його „разсужденія“. Що до обсягу його поетики, то як що ми можемо вважати „разныя стихотворенія“ рештками підручника Сковороди, нам найперше кинеться в вічі, що серед прикладів цих немає (за виїмком одної епіграми та латинських віршів) прикладів тих грашок, які так типові для поезії барока. Але навіть і це не доводить, що він не зупинявся а ні на фігурних, а ні на „ракових“ віршах, а ні на віршах з „луною“ (сатен есісім) і тд. Міг він вживати, як це часто робилось, і чужих прикладів. Рештки підручника Сковорода, на жаль, майже нічого певного не можуть сказати нам про те, що він приймав зі старої традиційної поетики. Що він хотів вести нового, це ми можемо хоч почасти встановити шляхом аналізу його віршів.

7. Сковорода, яко реформатор віршування.

Життєпис Сковороди, що написав Ковалінський, розповідає, як Сковорода стратив свою катедру в Переяславській семінарії: „Сковорода имѣлъ основательнѣе и обширнѣе знанія въ наукахъ, нежели каковыя тогда были въ училищахъ провинціальныхъ, написаль разсужденіе о поезіи и руководство къ искусству оной такъ новымъ образомъ, что епископу показалось страннымъ и несообразнымъ прежнему старинному обычаю. Епископъ приказаль перемѣнить и преподавать по тогдашнему обыкновенному образу ученія. Сковорода, увѣренъ будучи въ знаніи своемъ и точности дѣла сего, не согласилсѣ перемѣнить и отставилъ написанныя имъ правила для поезіи, которыя были простѣе и вразумительнѣе для учащихсѣ, да и совѣмъ новое и точное понятіе давала объ оной. Епископъ требоваль отъ него письменнаго отвѣта образомъ судебнымъ черезъ консисторію, для чего онъ не выполнилъ повѣленія. Сковорода отвѣствовалъ, что онъ полагається на судъ всѣхъ знатоковъ въ томъ, что разсужденіе его о поезіи и руководство написанное имъ, есть правильное и основанное на природѣ сего искусства. При томъ в объясненіи прибавилъ латинскую пословицу: „Alia res sceptrum, alia plectrum“, то есть иное дѣло пастырскій жезль, а иное пастушья свирѣль. — Епископъ преобрати незнаніе свое въ непослушаніе его, и сомнѣніе о учености своей въ гордость и високоуміе его, далъ своеручное повелѣніе на докладъ консисторіи слѣдующее: Не живяше посреди дому моего творяй гордыню. По

сему Сковорода вигнанъ былъ изъ училища переяславскаго не съ честію. Сей былъ первый опытъ твердости духа его“.¹

Треба сказати, що в цьому оповіданні не все ясно. Сковорода, мовляв, викладав якусь загально-приняту, чи по меншій мірі розповсюджену теорію віршування, єпископ цю теорію ніби з незнаття відкидав. Дальше загострення конфлікту відогралось вже, як здається, на ґрунті іншому: особистої образи єпископа за уразливий латинський дотеп Сковороди в офіційальному папері. Ця справа нас не повинна дуже цікавити: віддалено Сковороду було за порушення субординації, а не за его теорію поезії. Конфлікт лише почався з теорії поезії. Розуміється „впертість“ Сковороди дуже характеристична для нього. Але подібні конфлікти на ґрунті порушення субординації розигрувалися (та ще через 45 років) і в Європі: як відомо Фіхте мусів відійти з єнського університету на ґрунті суперечок про його нібито „атеїзм“, — лише і Фіхте було віддалено — та ще при участі нікого іншого як Іете! — з катедри за порушення ним усіх форм ввічливости, не тільки урядових формальностей, а зовсім не за „атеїзм“. Щось подібного було і зі Сковородою: в його дотепі була певна образа єпископа, якому підлягала семінарія; Сковорода міг попередити обмежитись спробою розяснити єпископу, в чому власне суть нової теорії віршування, а лише потім можна б було почати боротьбу за право вільного наукового думання.

Вже старшим дослідникам впадало в очі, що єпископом за усіма даними зовсім не була людина неосвічена, а навпаки культурна, бувший проф. філософії в Київській Академії, Іван Козлович, якому до речі Сковорода присвятив одну з пісень свого „Саду“ (26).² Багалій — без всяких підстав — навіть усомнився в тому, чи єпископом, що віддалив Сковороду, дійсно був „освічений навчатель Академії по філософії“, Козлович.³ Ще Снегірєв зробив спробу пояснити справу тим, що Сковорода, мовляв, був прибічником теорії віршування Тредьяковського та Ломоносова, єпископ вище „ямбів Ломоносова“ ставив „силабічні вірші Симеона Полоцького“ (та додаємо: усієї української поезії в часи Сковороди).⁴ Ерн, виходячи з твердження Снегірєва, якого він не перевірів, дуже вихваляє Сковороду за його „науковий та естетичний смак“.⁵ Пізніші дослідники, здається, усі поділяють погляд Снегірєва. Але ж справу дуже ускладнює одна обставина: як що Сковорода дійсно прийняв теорію Тредьяковського та Ломоносова, то треба запитати, чому він не переводив її в своїй поетичній практиці. Бо як що переглянемо вірші Сковороди (а вірші „Саду“ та, мабуть, і значна частина віршів, що їх Сковорода порозкидував у своїх прозаїчних творах, написані напевне пізніше, аніж відбувся конфлікт з єпископом), ми не знайдемо в них ніякого слідування теоріям Тредьяковського та Ломоносова, та не помітимо навіть наближення до них! Або Сковорода лише в теорії дотримувався тонічного віршування, а на практиці йшов за старими зразками? Це щось дуже неподібне до усього, що ми про Сковороду знаємо. До речі, слідувати практиці Тредьяковського та Ломоносова в році 1754 було вже можливо, але теорія Ломоносова залишилась в рукопису, теорія Тредьяковського з'явилась в переробленому вигляді, про який тут тільки й може йти мова, лише 1752 р.,⁶ навряд чи могла вже дійти до Переяслава та навряд Сковорода мав вже час розробити на її підставі цілий підручник („руководство, написанное имъ“ каже Ковалінський). Вірші Сковороди назовні — типові вірші українського барока, себ то вірші силабічні; в них немає суворого чергування наголосів, що його вимагає „тонічне“ віршування. До того: Сковорода вже довгі роки після конфлікту цитує уривки силабічних віршів українських поетів (Кониського, Прокоповича, Лашевського),⁷ та вихваляє їх;

немає ніякого сліду якогось незадоволення його київською поетичною школою. Говорячи про страту київської бібліотеки через пожежу, він висловлює своє повне співчуття поетичній діяльності киян.^{7а} Не маємо ніякої підстави вважати ці суди Сковороди нещирими... З цих судів слідувало б, що Сковорода пізніше відмовився від теорій московських реформаторів віршу, які він ніби визнавав та навіть проповідував в Переяславі...

Мені здається, єдиний шлях до з'ясування питання, в чому саме полягали ті нововведення Сковороди, що так обурили Івана Козловича, в тому, щоб розглянути вірші Сковороди самі. В першу чергу ті його вірші, що він дуже ймовірно написав, як ми бачили, перед конфліктом та що дуже ймовірно, як ми доводили, входили в склад „руководства“ Сковороди, а потім і вірші „Саду“ та всю іншу поетичну спадщину його.

Поперше подивимось на те привітання, яке Сковорода написав з приводу приїзду єпископа до Переяслава. Цей вірш написано 8-ми та 9-тискладовими силабічними віршами. А ні „ямбів“, а ні інших тонічних розмірів ми в ньому не знайдемо. За те кидається в вічі інша риса, що стоїть в різкій протилежності до традиційних правил силабічного віршування: це рима віршу. Українські силабічні вірші припускали, як і польські, власне, лише жіночу риму. Для польської мови з її наголосом на передостанньому складі це було цілком природно, для української — це була норма, що не викликалась ніякими об'єктивними обставинами. Але чоловічу риму припускали в українським як і в польським віршу лише як „варіант“ жіночої, — в польській в тих випадках, якщо рядок закінчувався односкладовим словом, в українській, очевидно, це було можливо і в інших випадках; хоч встановити дійсний наголос в старих віршах іноді досить важко, — в західно-українських віршах слова перенаголошувались іноді надзвичайно сміливо, щоб тільки дістати жіночу риму (пор. напр. вірші „Богослужника“). Ясніше стоїть справа лише в окремих творах літератури XVIII віку. До них належать напр. твори Кониського. В його „Воскресенні мертвих“ (1746 р.) зустрічаємо в „Кантах“ чоловічі рими. Але поруч з ними на тому самому місці строфи можливі й жіночі закінчення; досить порівняти дві перших строфи першого „Канту“ :⁸

Два рази слѣпъ, кто вперед на смерть не взирает ;
Два рази глупъ, кто востать по смерти не чает.⁹
Посмотри, мой другъ,
На солнечній кругъ :
Вечеру заходит,
Путру восходит, —
Пойдешъ и ти в той же слѣдъ.

Війди на степъ и поле, посмотри на ниви,
Испитай, что дѣется с твоими засѣви :
Гніют зимою,
Растут весною, —
Так и ти истлѣшешъ,
Послѣжде имѣшъ
Ожить по прежнему цѣлъ.

Строфічна схема цих строф: 13а/13а/5Б/5Б/6в/6в/7Г та 13а/13а/5б/5б/6в/6в/7г. В 3 та 4 рядках в першій строфі чоловічі, в другій жіночі рими. Подібне в другому канті тієї самої драми, де в першій строфі маємо чоловічі рими (разсудить : : заложить), але в 2-ій та 3-ій строфах на цих самих місцях — вже жіночі (лишуся : : преселюся, лукава : : слава). Теж

саме зустрінемо і раніше (напр. у Клементія або в „Віршах праздничных и обличительных“) та й пізніше (напр. в „Богогласнику“). Чоловіча рима є лише „факультативним варіантом“ нормальної жіночої рими. Симеон Полоцький, віршуючи за українськими зразками в Москві, теж уникав чоловічих рим; вони зустріваються в нього в невеликій кількості, але напр. в „Псалтирі“ на них він, іноді не ставить знаку наголосу (так саме як і на дактилічних римах); ніби автор вимагав якоїсь „неутралізації“ чоловічих закінчень при вимові віршів. Нагадаємо до цього, що, як наші підрахунки показали,¹⁰ найбільші майстри українського віршу часів барока зовсім не вживали чоловічих рим, а найбільше таких рим зустрінемо в поетів-дилетантів, Клементія та Онуфрія, — останній до речі, як здається, є в багатьох випадках лише перекладчиком,¹¹ та перекладчиком досить невмілим.

Від цієї нормальної практики українського барокового віршування Скворода радикально відхиляється в своєму привітанні „єпископу Івану Козловичу, входящому во град Переяслав на престол єпископській 1753 года“.¹² Усі тридцять закінчень цього віршу чоловічі! Строфічна схема його: 8А/9А/8Б/9Б/8В/9В. З 3 15-ти рим лише 3 збудовано на односкладових словах, себто відповідають нормальним чоловічим римах старо-української поезії, в 3-х випадках 2-х чи 3-х складове слово римується з односкладовим. В 9-ти випадках маємо чоловічі рими з кількискладових слів. Ніяке перенаголошення тут не врятувало б справи, бо дійсно римуються тут лише останні склади: пор. поспѣшай : : увѣнчай, приход : : народ, Переяслав : : дознав, смотри : : озари, небес : : словес, Христу : : нечистоту, страстей : : врачей, оригинал : : поступал. Можливо, що не випадково у Полоцького зустрінемо при чоловічих римах ще співзвучність також і передостанніх складів, напр.: небесá : : чюдесá, егó : : сегó, небѣ : : к тебѣ, свой : : твоя, есі : : небесі, сломилъ есть : : сокрушилъ есть, дѣлесá : : чюдесá, даде : : яде, искусихъ тѣ : : обличихъ тѣ, истребилъ бѣмъ : : возложилъ бѣмъ, тебе : : себе, сохранитъ тѣ : : защититъ тѣ. Полоцький ніби вважає обов'язковою ознакою рими співзвучність двох складів, наголос має для нього лише підрядну роллю (зустрінемо в нього, хоч і не часто, римування слова з чоловічим та з дактилічним закінченням), Кияне, очевидно, дуже старалися добитися „добрих“ віршів. Кількість виімків, себто чоловічих рим, у відомих мені збірках Київського друку в часом все зменшується. У „Вѣршахъ на жалосный погребъ... Петра Конашевича Сагайдачного...“ (1622 р.) маємо в 692 рядках 46 чоловічих рим (що правда лише в двох віршах кількість чоловічих рим більша: в віршу XIII їх 6 на 76 рядків, в віршу XIV—11 на 96 рядків, — як що вірші належать окремим авторам, що ними вони підписані, то це, очевидно, індивідуальна власність, а той невміння цих авторів), себ то 13% всіх рим. В „Умнології“ (1630 р.) на 264 рядки усього 7 чоловічих рим, себ то 5%. В „ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ“ї (1632 р.) ні одної чоловічої рими на 448 рядків, те саме в „ΕΥΦΩΝΙ“ї (1633 р.), де ні одної чоловічої рими на 188 рядків! „Іюка ієрополітика“ (1712 р.) на 268 рядків не має а ні одної чоловічої рими.¹³

Отже привітання Сквороди, що безумовно або було передано єпископу в писаній формі або ж було прочитано при святочній зустрічі а потім такі дісталося до рук єпископа в рукопису, могло у знавця українського віршування, яким мусів бути колишній професор Академії, викликали певне здивування своєю незвичайністю та викликали питання, як ставитися професор піітики в Переяславській семінарії, що це привітання написав, до норм української тодішньої поезики. Гадаю, що такий був початок кон-

флікту Сковороди з тим самим єпископом, якого він так урочисто вітав в березні 1753 року.

В „пісні 26-ій“ зустрічаємо лише оден раз дуже типові для Сковороди „приближні“, „нечисті“, чи-як їх ліпше звати без пейоративного відтінку — „неповні“ рими, себ то римування слів, яких закінчення не цілком тождні. В нашому випадку це дух : : круг. Навряд чи ця одна рима могла притягнути до себе увагу архієрея, як би навіть він був надзвичайно суворим представником старої школи.

Я, як ми вже про це говорили, вважаю, що вірші, які видрукував Багалій під назвою „Разныя стихотворенія“, здебільшого належать до „руководства“ теорії поетики Сковороди. Приклади бували звичайні в підручниках. Коли дійсно Сковорода подав на перегляд Козловича свій підручник, то приклади в цьому підручнику мусіли вразити єпископа. Що правда, чоловічи рими маємо серед віршів усього в 23-ох випадках.¹⁴ Але в протилежність до звичайного випадкового вжитку чоловічих рим, маємо тут цілий вірш в 40 рядків, в якому вжито лише чоловічих рим. Це „Разговор о премудрости: мудрость и человек“. Він не з найліпших віршів Сковороди,¹⁵ але він кидається в вічі своїми римами. Схема його дуже проста 12А/12А/12Б/12Б і тд. Римуються й односкладові слова: жить : : быть, прочь : : ночь, так : : врак, і односкладові слова з кілька складовими: назвать : : мать, вѣк : : человек, назвал : : дал, открой : : мой, живутъ : : тут, меня : : дня, бородой : : твой, глаз : : далась, другой : : твой, і нарешті кількоскладові слова між собою: сама : : дума, сторонах : : словах, весна : : одна, живіюшь : : поіюшь, глупца : : отца, роднѣ : : однѣ, она : : безтолковщина (!), вріюшь : : поіюшь. Наводимо типові початкові рядки віршу:

Любезная сестра иль как тебе назвать?
Доброты всякой ты и стройности ты мать,
Скажи мнѣ имя ты, скажи свое сама;
Вѣтъ всяка без тебе дурна у нас дума...

Інший вірш з раничих з чоловічими римами Сковорода прийняв пізніше до свого „Саду“, чи, ліпше мовити, переробив для свого „Саду“. Цей вірш увійшов до 1-ої пісні „Саду“ („складеної“ як зазначає Сковорода 1757 р., себ то, мабуть, переробленої) як строфи 3—4. Тут — почасти — чоловічі рими лише факультативні.¹⁶ Схема строф: 5А.5А/8б/8б/6в.6в/4Г.4Г/6Д та 8а.8а.1/8б/8б/6в.6в/4Г.4Г/6Д. Тут ніби такий самий факультативний вжиток чоловічих рим, як ми бачили в прикладах з Гр. Кониського.

В кожному разі 40 чоловічих рядків в одному віршу могли обурити вірного послідовника київської традиції. А в тексті „руководства“ мало бути ще обґрунтування цього „новаторства“!

Але не менш мало обурити єпископа ще й інше новаторство Сковороди в рими. Це вже згадані „неповні рими“. Окремі типи їх зустрічаємо в старій українській поезії. З окрема напр. рими типу „— и“ : : „— ий“ або „— ы“ : : „— ый“. Але Сковорода в 359 рядках своїх віршів подає — в кожному окремому творі — найрізноманітніші типи таких рим.

Подамо їх огляд. Звернемо увагу на те, що в староукраїнській поезії відповідно до вимови „ы“ римувалося з „и“, але також „ѣ“ з „і“ та з „и“ (отже також „ѣ“ з „и“); дивним чином, досить рідко, але вживалася і рима „ѣ“ : : „е“. Ми будемо визначати кожную шелестівку літерою „Т“, кожную голосівку літерою „А“. Тоді дістанемо такі схеми римів Сковороди:

1. АТА : : АТАй (або ТА : : ТАй). Приклади: ревно : : древной, главо : : дыравой, сѣдовласый : : во своаси, преясны : : пріужасній, пол-

ній : : волни, убогой : : немного, пренебрегати : : проклятій, слезній : : болѣзны, солодкій : : глотки, сладкогласны : : прекрасный, рики : : дикій,¹⁷ минутъ : : лютій, полномочно : : восточной. — Це є майже єдиний тип неповних рим, що їх вживали українські поети 17-го та початку 18-го віку.

2. Другий тип рими з палятилізованою та непаляталізованою шелестівою: АТ : : АТЬ. В раніших віршах зустріваємо їх усього оден раз: живуть : : тут. Можливо, що це помилка.

3. Ніби варіант цього типу рими є рима АТА : : АТЬА (або АТА : : АТА). Тут маємо: неволю : : молью, чудна : : полудня, фигура : : буря, орання : : избранна, прибора : : моря, затула : : пуля. Де які з цих рим можуть бути в дійсности точні, а відрізняються лише графічно (напр. р : : рь). Але і ця графічна різниця не припускалась в старшій поезії.

4. Дальший тип рими — римування дзвінких та глухих шелестівок (Д : : Т). Отже різні типи: АТ : : АД, АТА : : АДА або й АТ : : АДь. Ось приклади: далась : : глаз, ради : : взяти, Пруса : : Француза, носа : : францоza, вздохи : : пороґъ.

5. Дуже важливий тип рими АТА : : АТАх, що хоч є надзвичайно рідко, але зустріваємо і в старшій поезії. У Сковороди в раніших віршах: градом : : стадо, приємлют : : землю, поможет : : Боже, восходит : : походы.

6. Сковорода припускає і подвоєння шелестівки: АТА : : АТТА (з усіма можливими варіантами, як АТА : : АТТАй або навпаки). Приклади: старинній : : чины, страны : : странній, отмѣнно : : колѣбно, избранне : : Богдане.

7. Сковорода припускає різні варіації шелестівок та їх груп: отже — АТТА : : АДТА, АТА : : АТхА, АТТА : : АТТА йти. Наприклад: предовольно : : полной, высокоѣстной : : звѣздной, хоромы : : преогромній.

8. Нарешті можуть варіювати і голосівки: АТА : : АТЕ, АТА : : АТЕй, ТАА : : ТАЕ, Наприклад: учены : : совершенной, дѣла : : тѣло, головою : : покоѣ.

Неповні рими утворюють цілих 25% рим в раніших віршах Сковороди. Розуміється, це не могло не звернути на себе увагу знавця київської поезики. Більшість вигаданих Сковородою типів неповного римування цілком нові. До того вони скупчені в кількох віршах в надзвичайній кількості, — в оді з Мурета І,9 маємо на 8 римів 4 неповних, в „Fabula“ (34) на 34 рими — 11 неповних, в трьох з перекладів з Енеїди на 2—4 рядка по одній ітд. Це надає таким віршам характеру „поетичних експериментів“. І тут якесь „обґрунтування“ Козлович міг вважати за потрібне. Ми побачимо, що як раз неповні рими цілком „виправдали себе“ в новітній українській поезії (Шевченко). Про це згодом.

Сковорода, як здається, стремів взагалі замінити традиційне римування якимись ширшими співзвуччями. Бо у нього і в випадках повних і неповних рим маємо дуже часто ще алітерації або інші типи співзвуччя поміж останніми словами рядків. Для нього характеристичні рими:

палает : : почитает,
сласти : : страсти,
древну : : душевну,
предовольно : : полной,
сѣдину : : сыну,
оставил : : оправил,
сѣдовласый : : свояси,
на бойкѣ : : напойкѣ,

мудрости істой : : мір не чістой,
мучен злою : : мила покюю,
сіонских раді : : совѣт взѣти,
горы небесны : : сего бѣзднѣ,
укоризну : : отчизну,
усмирѣет : : примирѣет,
пустынѣ : : густынѣ,
способній : : преподобній,

совѣта : : свѣта,
 набратій : : нанятій,
 преясній : : приужасній,
 страны : : странній,
 герои : : гноѣ,
 пренебрегати : : проклятій,
 сторонах : : словах,
 у меня : : у дня,
 пресмѣшно : : преутѣшно,
 слова́ми : : нога́ми,
 полномо́чной : : восто́чной,
 вознесѣнны : : бездѣнны,

древѣсных : : небѣсных,
 праздніе чѣсты : : приманчивы лѣсты.
 замишляет : : поспишаѣт,
 восхѣдит : : похѣды,
 грунт убѣгій : : греческихъ немнѣго,
 открьѣй : : то мѣй,
 живуть : : и тѣт,
 роднѣ : : однѣ,
 Далѣло : : Апѣлло,
 хорѣмы : : преогрѣмній,
 головою : : покѣѣ,
 порѣшит : : сокрѣшит,

ітд. Можна говорити про те, що Скворода шукає „опірних“ звуків (голосівок та шелестівок) поперед рими. І ця риса остільки загальна в „Разныхъ стихотвореніяхъ“ Сквороди, що навряд чи можна вважати її випадковою і треба думати, що він якось обґрунтував і її, як потрібну реформу.

Як розвинувся конфлікт Сквороди з єпископом, ми вже знаємо. А що Скворода не відмовився від своєї теорії віршу, що полягала, як ми бачили, в новій теорії рими, про це ми довідуємось з його дальшої збірки творів, з „Саду божественныхъ пѣсней, прозябшого из зерн священнаго писанія“. Кілька з них датовані. 26-а пісня на прихід Козловича до Переяслава, мабуть, належить до найстарших (1753); 1-а пісня „сложена 1757 лѣта“; 14-а „обновлена в 1782 лѣтѣ“; 19-а „сложена 1758 г. в степахъ переяславскихъ“; 24-а „претолкована малороссійскимъ діалектомъ в 1765 годѣ“; 25-у присвячено „отцу Гервасію Якубовичу, отходящему из Переяслова в Бѣлгород... в 1758 годѣ“; „Сарген“, що стоїть без номера між піснями 26-ою та 27-ою „выображенна... 1760 года“; 27-а присвячена єпископу Юсафу Миткевичу, та Скворода сам згадує в примітці, що він працював „в вертоградѣ сего истиннаго вертоградаря Христова“ (в Харківському колегіумі) в рр. 1760 та 1763—4, — написана пісня з приводу відвідин єпископа в Харківському „вертограді“ отже в оден зі згаданих років; 29-а пісня „сложена 1785 года, сентемвр. 17 дня в селѣ Великомъ Бурлукѣ“; 30-а „сложена во время открытія Харьковского намѣстничества“, себто 1780 р.¹⁸ Отже Скворода писав вірші в кожному разі до 1785 р. Як що навіть вважати, що окремі вірші Скворода написав раніше 1753 р., це нічого не змінить в нашій характеристиці його поезії.

Звернемо зпочатку увагу на строфічну будову поезій „Саду“. Характеристичне для них є, що Скворода будує досить складні строфічні схеми, дуже часто з внутрішніми римами (римуються або середина та кінець того самого рядку, або середини двох сусідніх рядків). Рими обох типів — чоловічі та жіночі — для Сквороди цілком рівноправні. З виключно жіночими римами написано пісні — 6, 8, 14, 15, Сарген, 29-ту, виключно чоловічими — 2, 3, 9, 10, першу строфу 22-ої, 26, мішані жіночі та чоловічі закінчення маємо в піснях — 1, 5, 7, 11, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, в 2-ій та 3-ій строфах 22, 24, 25, 27, 28, 30-ій, дактилічні та жіночі закінчення маємо в пісні 4-ій, в якій рефрен кожної строфи (що не римувється) має чоловіче закінчення. Отже традиційні виключно жіночі рими мають лише 6 пісень (з них двоє датованих 14—1782 р. та 29—1780 р.), цілком незвичайні виключно чоловічі рими маємо в 5 піснях (з них датована лише 26-а, що написана 1753 р.), мішані закінчення — в 20-ти піснях. Лише в одній з пісень з мішаними закінченнями Скворода вживає поруч з жіночими та чоловічими римами також дактилічних, та — дуже характерно — теж не

припадково, а, як і чоловічі, завше на тім самім місці строфи (в першім рядку).

Не позбавлене цікавості завдання переглянути за порядком строфічні схеми усіх віршів „Саду“.¹⁹ Зробимо це тут.²⁰

1. Перша пісня має 6 строф. Строфічна одиниця є власне подвійна строфа, бо схеми строф 1, 3, 5 та 2, 4, 6 ріжні. Ось вони: 1:5А.5А/8б/8б/бв.бв/4Г.4Г/бд.—2:8а.8а.1/8б/8б/бв.бв/4Г.4Г/бд. Ця схема витримана без відхилень, лише в 1-м рядку 6-ої строфи бракує останнього односкладового слова, що стоїть по за римами.

2. Має теж 6 строф. Пісня вся збудована на внутрішніх римах. Строфічна схема: 7а.7Б/7а.7Б/бв.7г/бв.7г. Вже в першому рядку є відхилення від схеми: 7а.6Б. Вважаю, що треба читати не „всѣ“ а „усі“. 2-ий рядок 3-ої строфи теж неправильний: „Омый всѣ членов роды, дабы возлетѣть до небес“, схема 7а.8Б, але тут, очевидно треба виправити „возлетѣть“ на „взлетѣть“. Неправильний і рядок 2-ий 5-ої строфи: „Пусть летит невѣж враг черный; ты в горній возвысись град“, отже 8а.7Б. Мабуть, слово „враг“ є лише поясняльною глосогою до мало-розумілого „невѣж“. Не треба, розуміється, усюди шукати можливих поправок та їх робити. Але в той час, як інші українські поети духовних пісень (автори пісень „Бого-гласника“ наприклад) не дуже дбали про правильність свого силабічного розміру,²¹ у Сквороди помічаємо надзвичайну його витриманість. Отже спроби зрозуміти, як сам автор міг скласти той чи інший рядок, витримуючи розмір, необхідні та в кожному разі природні. Іноді і не суворо правильний рядок може звучати цілком добре, — найліпший приклад маємо в першому рядку 1-ої строфи.

3. Пісня базується на виключно чоловічих римах, кожна з її 8-ми двохранкових строф має внутрішні рими. Схема: 7А.7А/7Б.7Б. Невитримано розмір лише в 5-ій строфі, що взагалі ліпше вважати строфою з іншою схемою, а ніж робити спроби її виправляти. Ця строфа має схему: 8А.8А/8Б.7Б.

4. Шість чотирьохрядкових строф четвертої пісні усі збудовані на внутрішніх римах. Схема окремих строф: 7а.7а/8б 8б/4в.4в/10Д. Лише рядок 2-ий третьої строфи не відповідає схемі: „Рѣшит в послѣдня лѣта/печать новаго завѣта“, — тут ритм (7б.8б) порушено і для вуха; мабуть, треба виправити „рѣшит в послѣдня лѣта...“ — Вірш в цілому надзвичайно ритмічний. Але цей ритм збудовано не на наголосах, як в тонічному віршу, а виключно на синтаксичному паралелізмі в будові окремих одиниць, — це можна добре бачити в другій строфі.

5. Різдвяна пісня, як і попередня, має 3 сьомирядкових строфи. Їх схема: 8а/7Б/8а/7Б/8в/8в/7Г. неправильний рядок 4-ий 3-ої строфи: „Из под Христа сѣно ядим“; очевидно треба виправити „З под Христа сѣно ядим“ (у Сквороди й в інших випадках маємо „з“ = „с“ або „з“²²).

6. Пісня присвячена хрещенню Христовому. 4 чотирьохрядкових строфи. Схема: 13а/13а/15б/13б. Цікавий неправильний рядок 2-ий у 2-ій строфі: „Предитечу Іоанна ко Христу пустите“, в ньому 14 складів, скоротити його на оден склад „Предтечу“ замість „Предитечу“ вимагала б навіть звичайна форма цього слова. Але вірш не звучить тоді добре; основа цього певна подібність ритмічних початків обох рядків в їх теперішній формі: — — ' — — — ' та — — ' — — — ' —. Про роллю, яку грають в віршах Сквороди однакові ритмічно початки віршів, будемо говорити далі. Неправильний 3-ий рядок 3-ої строфи, що має 16 замість 15-ти складів: „Сей есть сын мой возлюбленный, отец из облак вѣщаше“. 3-ій рядок в усіх строфах не звучить дуже добре. Отже, чи треба тут замінити

„из“ на „з“, сказати важко, — ритмичного вражіння від рядка така поправка не поліпшує.

7. Великодня пісня з досить складним ритмом. 6 чотирьохрядкових строф мають внутрішні рими. Схема: 7а.5Б/7а.5Б/6В/6В.5д. (в 4-ій строфі: 5Д). Вірш належить до найкращих пісень Сковороди. Ми ще повернемося до нього, аналізуючи пісні „Саду“ зі сторони їх змісту.

8. Теж Великодня пісня. Написана українською „Сапфіною строфою“. Схема для неї звичайна, рими теж традиційні — жіночі. Усі 5 строф витримують схему без змін: 11а/11а/11б/5б. В 11-складових рядках після 5-ого складу — звичайна цензура. Ліричний характер віршу в де яких строфах невитримано.

9. Три восьмирядкових строфи з виключно чоловічими римами. Схема: 10А/9Б/10А/9Б/10В/9Г/10В/9Г. 1-ий рядок третьої строфи неправильний, він має 11 складів, ніякої поправки дати, здається, неможливо. А до того рядок в цій формі звучить поруч з дальшими цілком добре:

Тот на восточный, сей на вечерній край
Плывет по щастіе со всѣх вѣтрил,
Иной в полночной странѣ видит рай,
Иной на полдень свой путь открыл...

10. Виключно чоловічі рими має і пісня 10-а, знаменита „Всякому городу свой нрав и права“. Схема її, витримана бездоганно в усіх 6-ти стофах: 10А/10А/10Б/10Б/10В/10В.

11. Знову складну строфічну схему має теж одна з найліпших пісень Сковороди, 11-та. Усі три її строфи написані без відхилень за схемою: 8а.7Б/8а.7Б/13В/13В/8Д.

12. Довша (9 строф) пісня відома завдяки її ліричному початку:

Не пойду в город богатый./Я буду в полях жить.
Буду вѣк мой коротати,/гдѣ тихо время бѣжит.
О дубрава! о зелена!/о мати моя родна!
В тебѣ жизнь увеселенна,/в тебѣ покой, тишина.

Два останні рядки — рефрен, що повторюється без змін при перших 8-ми строфах та трохи змінюється в останній. Строфічна схема віршу збудована на внутрішніх римах: 8а.7Б/8а.7Б/8в.7Г/8в.7Г. Вона витримана без відхилень.

13. Так саме і наступна пісня малює, поруч з внутрішнім станом автора, природу. Схема усіх шости стоф: 8а/8а/6Б.7Б. Вона не витримана в першій строфі, що має схему: 8а/9а/6Б.7Б.

14. Пісня, яку Сковорода зве „древняя малороссійская“, що лише „обовленна“ 1782 року, має традиційні жіночі рими. Її 9 строф мають по 4 рядки: 8а/8а/8б/8б.6в. В 8-ій строфі бракує 6в, в сьомій цей рядок має чоловіче закінчення (але теж традиційне — однослужне слово). Маленькі відхилення не поддаються коректі: у строфі 5-ій 2-ий рядок має усього 7 складів (з чоловічим закінченням!), останній рядок віршу: 8б.7в.

15. Коротенька, усього дві строфи по 7 рядків, пісня 15, „Великой субботѣ“. Схема строф така: 11а/11а/11б/11б/8в/8в/6г; закінчення виключно жіночі. Другий рядок другої строфи має 12 складів, мабуть і тут треба виправити „Из“ на „З“.

16. Знову на внутрішніх римах вибудована пісня 16 з трьох чотирьохрядкових строф. Схема: 5А.8б/5А.8б/14в/13в.

17. З трьох п'ятирядкових строф складена пісня 17, схема строф: 10а/10а/8б/8б/6В. Ухилів від схеми немає, як і в попередній пісні.

18. 18-та пісня — знаменита „Ой ты, птичко жолтобоко“, що відомо народньою закраскою мови. Цей вірш чи не перший український вірш, щоперекладено на російську мову, — поетом земляком Сквороди, В. Капни/стом.²³ Строфічна схема її 3-х восьмирядкових строф: 8а/8а/8б/8б/8в/7Га/8в/7Г. В першому рядку третьої строфи треба виправити розмір (7а замість 8а), замінивши або „ж“ на „же“, або „мнѣ“ на „менѣ“.

19. Знову пісня з лірично-песимистичним настроєм (як пісня 8). Три шостирядкових строфи побудовані на числених внутрішніх римах: 7а.7Б/7а.7Б/4в.4в/8г.5Д/8г.5Д/4в.4в. В цій строфі, як бачимо в 5-му рядку перша половина має 7 складів замість 8-ми. Може треба замінити „с“ через „из“. В останньому рядку цілого вірша останнє слово („чадом“) вже не римується з попередніми „скака : : мука“, через це вірш дістає кінцівку.

20. Пісня складається з 4-х сьомирядкових строф, схема яких бездоганно витриманна: 8а/7Б/8а/7Б/9В/9В/8Г.

21. Довга пісня з 12 п'ятирядкових строф з досить складною строфічною схемою. Три останні рядки — рефрен, що в другій половині пісні трохи змінюється вперше, а в двох останніх строфах вдруге; перші шість строф малюють шукання „щастя“, останні шість — досягнення. Строфічна схема: 7А 6б/7А.6б/8В/8В/13г. В рефрені другої половини пісні схема міняється: 7А.6б/7А.6б/8в/8в/13г.

22. Знову одна з найліпших пісень Сквороди, з окрема її перша суворо-похмура строфа, з анапестичними початками кількох рядків. Три осьмирядкових строфи. Схема: 12А/9Б/12А/9Б/10В/9Г/10В/9Г змінюється в 2-ій та 3-ій строфах: 12а/9Б/12а/9Б/10В/9Г/10В/9Г. Можливо, що в 6-ім рядку 3 строфи треба викинути перше „И“, тоді схема і цієї строфи буде дотримана. В рядку 1, 3-ої строфи одного складу забагато; мабуть, помилка „опустился“ замість „пустился“, що й дає єдиний можливий сенс.

23. Чотирьохстрофічна пісня. Строфи восьмирядкові з рядків дуже нерівномірної довжини: 8а/7Б/8а/7Б/12В/13Г/12В/13Г. Варіант, може бути, лише в рядках 6 та 8-м другої строфи, де закінчення (рідкий випадок у Сквороди, — в протилежність цілій українській традиції, з окрема в Західній Україні, де залюбки вживають слів, в яких можливі різні наголоси) можуть мати різні наголоси: гóдá : : плóдá. Та власне незвичайний тут жіночий наголос ніби ліпше підходить до ритму рядків:

Лутче один день свят от безбожного года,..
Лутче в ползѣ десять лѣт, неж весь вѣк без плода.

Отже :

' — — ' ' ' / — — ' — — ' —
' — ' — ' — ' / ' ' ' — ' —

П'ятий рядок другої строфи має 14 складів.

24. „Переклад“ оди „римського пророка Горатія“ (II, 16), про який ми вже говорили. 10 двохрядкових строф. Строфічна схема: 8а.7Б/8а.7Б. Ухилів від схеми немає.

25. „Пѣснь отходная“ на від'їзд о. Гервасія Якубовича з Переяслова. 5 п'ятирядкових строф. Строфічна схема: 8а/8а/8б/8б/5В.5В. В п'ятому рядку третьої строфу бракує одного складу.

26. Вже нам знайома ода о. Івану Козловичу. Нагадуємо її строфічну схему: 9А/9Б/8А/9Б/8В/9В. Ухил лише один: в першому рядку другої строфи „Граде печальний Переяслав!“ 9, а не 8 складів. Може, треба читати

„Град“, — і в першому рядку останньої строфи маємо замість вокатива номінативну форму: „Христе, источник благ святой!“.

„Сарген“ Сквороди, що написав його за латинським оригіналом, який теж, можливо, є його твором, має 8 рядків цілком традиційної схеми 13а/13а/13б/13б/...

27. Теж привітання, як і пісні 25, 26, єпископу Іоасафу Миткевичу на його відвідини Харківського колегіума. 5 восьмирядкових строф. Скворода робить спробу римувати через два рядки, але треба сказати, що рими не чуємо добре. Строфічна схема: 8А/8б/8В/8А/8б/8В/9Г/9Г. В 2-му рядку першої строфи маємо 9 замість 8-ми складів. „Виправити“ рядок навряд чи можливо. Неритмічність рядку не помічаємо, бо відповідний рядок маємо лише через два рядки.

28. Знову одна за змістом найцікавіших пісень Сквороди. 10 чотирьохрядкових строф. Схема — бездоганно витримана — досить складна, з внутрішніми римами: 7А.7А/8б/8б/6В.6В.

29. Лірична пісня, яка за настроєм нагадує пісні 8-му та 19-ту. Схема п'ятирядкових строф проста: 8а/8а/6б/6б/8в. В першій строфі римувє теж останній рядок з першими двома. Перший рядок першої строфи має оден зайвий склад (9 замість 8-ми). Можлива поправка „буря“ замість „бури вихр“ псує ритм, рядок звучить недобре: „Чолнок мой буря шатаєт“. Мабуть підтримує цей „неправильний“ ритм ритмічна однаковість закінчень обох перших рядків: ' — ' —, яка б зникла при зміні.

30. Пісня зі складною схемою: 6а.6Б/6а.5Б/7в.7в/5Г/7д.7д/5Е. Чотири шостирядкові строфи. В одному випадку (строфа друга) закінчення Г = Е. В першій строфі замість „Г“ маємо „г“, себ то жіноче закінчення, така зміна схеми у Сквороди рідка (пор. ще пісню 22-у та, може, 23-ю). В останній строфі видруковано — очевидно помилково — „за малою части“.

Останні рядки, що давали привід до різних міркувань про ставлення Сквороди до християнства, в дійсності зв'язані з традицією отців церкви.²⁴ Перше питання, що викликає у нас цей матеріал, це питання про чоловічі рими Сквороди. Як бачимо, за схемами вони вживаються систематично, вони належать до строфічних схем, а не є лише варіантами жіночих рим. Їх відсоток досягає тут небувалої кількості: 45! Ми вже бачили, як стоїть справа в старшій українській поезії. Власне поети-дилетанти (Клементій, Онуфрій) вживали іноді досить багато чоловічих рим, але цей вжиток є скорше показником їх невміння дотриматись норми, а ніж наміру. Скворода поперше урівнює чоловічі рими. Який це рішучий крок в історії віршування, показують суперечки коло чоловічої рими в інших слов'янських народів: сумніви Тредьяковського,²⁵ полеміка в польській літературі, коли Круліковський (1817!) виступив в обороні чоловічої рими,²⁶ яка, що правда, може грати в польській мові — через закон польського наголосу — лише підрядне значіння. Навіть в українській поезії чоловічої рими, здається, й пізніше не вживано так рясно, як у Сквороди.²⁷

До наведеного вище²⁸ матеріалу додамо ще кілька дат: викликає цікавість вжиток чоловічих римів у поетів, що їх цитує Скворода: Прокоповича, Лащевського, Кониського. В 412 рядках віршів Прокоповича²⁹ маємо усього 6 чоловічих рим, отже — 3%. В „Трагедокомедії“ Лащевського³⁰ на 317 рядків усього дві (!) чоловічі рими, отже — 1,3%. З тих уривків віршів Лащевського, що заховав нам лише Скворода (в „Брані архистратига Махаїла“ п'ять строф та початок шостої з „трагедокомедії“ Лащевського „Гонимая церковь“ — ББ. стор. 436—7, три строфи зі змінами — мабуть, Скворода цитує з пам'яті — повторено в „Потопі зміїному“ ББ. 419; в „Брані“ трохи дальше — стор. 438 — ще уривок з „побідної пісні“

Лашевського з того самого його твору),³¹ маємо чоловічі рими лише в „Побідній пісні“, типовому канту з драми. Схема рим: 4А.4А/4Б.4Б/8В/8В/ /4Г.4Г/5Д.5Д/8Е/8Е/6Ж.6Ж. Чоловічі рими в кантах зустрінаємо, як ми бачили, і в Кониського. У „Воскресенні мертвих“ Г. Кониського³² на 639 рядків 18 чоловічих рим, отже — 5,6%. Так віршували найліпше вишколені поети київської школи, сучасники Сковороди. В „Комедії на успїніє Богородици“ та „Комедії на Рождество Христово“ Дмитра Туптала³³ маємо на 2837 віршів 25 чоловічих рим, себ то 1,8 відсотків! До того з 20-ти чоловічих рим в „Комедії на Рождество Христово“ 12 знаходяться в сценах з пастухами, що обіймають 180 рядків: очевидно, чоловічі рими вважались більш придатними для „низкого стилю“, для народніх сцен. В сценах з „пастырями“ чоловічих рим — 13%. Натомісць в більш народньому (та зле захованому) „Слові о збуренню пекла“³⁴ маємо на 518 рядків 61 чоловічу риму (кілька рим, може, є випадковими, бо римування в пьесі не стійне; але маємо в кожнім разі чоловічі закінчення, — текст в рукопису наголошено), отже 23%, кількість, що її зустрінаємо лише ще в одного з найслабших поетів українського барока, еромонаха Онуфрія.

До того, як я вже підкреслив, чоловічі рими Сковороди не є варіантами жіночих: вони не базуються на односложних словах, або, ліпше сказати, вживають також і односложних слів, але ні в яким разі не переважно односложних. З чоловічих закінчень що римуються, в віршах „Саду“ (488) маємо усього 35% таких, що утворені односложними словами; як що навіть будемо вважати „традиційними“ римами усі, в яких хоч одне із слів є односложне, то й тоді дістанемо усього 49%, — отже більше половини усіх чоловічих рим утворені без якої будь участі односложних слів!

Власне не менш „сенсаційний“ характер поруч з цими незвичайними римами мають „неповні рими“ Сковороди в його „Саді“. Вже в раніших віршах він досягнув в цьому відношенні певної майстерности. В „Саді“ збільшено значно кількість типів, та зроблено спроби вибудувати цілі вірші на „неповних“ римах. Придивимось до типів рим Сковороди в віршах „Саду“.

1. Неповні рими типу АТА : : АТАй в, розуміється, і тут, але вони далеко не мають такої кількісної переваги, як це було в раніших віршах. Дамо їх спис: печали : : малый (2 рази), нравы : : познавый, угодій : : выгоды, тѣло : : нецѣлой, богатый : : коротати, воззавый : : славы, суровый : : терновый, скорый : : горы. Ось і усе.

2. За те тип АТ : : АТъ, себто тип рими з паляталізованою та непаліталізованою шелестівкою, репрезентований надзвичайно численно. Тут знайдемо: Господь : : род, отсель : : орел (2 рази), отсель : : сел, небес : : днесь, разлучит : : наскучить, отбѣжит : : жить, крест : : честь, смысл : : мысль, любовь : : козлов, путь : : тут, создал : : сталь, любовь : : каков, манер : : повѣрь, амур : : дурь (Сковорода, що правда, пише „дурь“), царь : : пожар, печаль : : встал, тяжкосерд : : твердь, жить : : бѣжит, ухватить : : острит, молчат : : мать, елень : : зелен, гортань : : харран, лѣт : : сѣть, день : : сквернен, степень : : блажен, деревс : : весь, любовь : : таков, царь : : дар, шар : : царь. Що правда, де які з цих „неповних“ рим є „неповні“ лише ортографічно (депаліталізовані в живій вимові закінчення, як от „любовь“, „царь“). Але й для того, щоб ввести такі „псевдо-неповні“ рими у вжиток потрібна була жива думка, почуття мови та реформаторський смілий дух. Але ціла низка інших (з окрема на — т : : — ть, — н : : — нь ітин.) рим є дійсно неповними римами, що їх Сковорода, очевидно, свідомо стремив ввести до української поезики.

3. Зустрінемо і рими типу АТА : : АТъА або АТА : : АТ'А. Тут зна-

ходимо : зв'єря : : м'єра (3 рази), морю : : скору, морю : : гору, броня : : ст'єна, небеса : : вся, пора : : заря, безд'єля : : д'єла.

4. Римування дзвінких та глухих шелестівок (АТ : : АД) Сковорода вживає і у віршах „Саду“ : воздух : : вкруг, дух : : круг, глаз : : нас, сл'єд : : св'єт, нож : : хорош, вид : : благословит, друг : : мук, брат : : ад, живот : : род. Поруч з цим маємо АТ : : АД'є : назад : : взят'є, також АТА : : АДА : проклята : : ада, Кифа : : олива, б'єжу : : глашу, проклята : : измлада, рады : : сн'єдати, бес'єд'є : : сов'єт'є. Знаходимо й риму АТТА : : АДТА : в'єтра : : ведра, або АТТА : : АТДАй : твердый : : смерти.

5. Риму АТА : : АТАх, що грає пізніше немалою роллю в українській поезії, Сковорода з окрема плекає, вживаючи її на важливих та підкреслених місцях : шута : : людям, свободи : : родит, заря : : зрят (2 рази), косо : : волосов, нивах : : нежива, лучи : : улучит, летает : : быстрее, отрадо : : радость. Рима цього типу варіює, сполучаючись з традиційним — А — : : — Ай — : : оставить : : здоровый, пресладкій : : гадких.

6. Зустріваємо знову й римування простої та подвоєної шелестівки (АТА : : АТТА) : Іоанне : : Іордане, зелена : : увеселенна, окіяна : : обаянна.

7. Сковорода вживає іноді різнманітних варіацій шелестівок та їх груп : АТ'ТА : : АТТА — полно : : довольно, АТ : : АхТ — крест : : воскрес, м'єр : : вихр, адамант : : град, АТТ : : АхТТ'є — крест : : персть, АТТАй : : АДА — небесной : : слезы.

8. Нарешті можуть варіювати і голосівки АТи : : АТу ітд. : головою : : кровю, благодатю : : ходатаю.

9. Навіть рими з додатком одної голосівки припускає Сковорода : АТ : : АТу — аде : : яд.

10. Нарешті зустріваємо співзвучча типу скорше асонансу, а ніж рими : народ : : гроб або верба : : вода.

17% усіх рим Сковороди є „неповні“. Щож торкається до різнманітності типів, то, здається, ні у кого з його попередників не знайдемо навіть приблизно такого багатства типів. — У Прокоповича серед 206 рим усього 18 неповних, з них 15 типу АТА : : АТАй, по одному разу зустріваємо : драгое : : каковой, поманит : : обманет, подражател'є : : смотрител'є (можливо, що це помилки видавців). У Лацевського зустрінемо поруч з 10 римами типу АТА : : АТАй оден раз риму — истуканны : : страны (лише графічно-неповна) оден раз — неприступном : : купно. У Кониського знайдемо поруч з 20 римами АТА : : АТАй, кілька рим типу АТТА : : АТА — Гипомена : : уязвлена, Гипомена : : обличенна, многоц'єнній : : чини, изгнанній : : страны; поодинокі є такі рими, як — м'єру : : ділу, дишет : : ищет. Туптало рідко вживає римів типу АТА : : АТАй. Поруч з графічно „неповними“ римами : сердце : : мордерца, солнца : : конца, знаходимо в нього „рими“, що є власне відмовленням від рими : д'єла : : д'єва, чертоги : : хоры, але також рими типу АТА : : АхТА : умилн'є : : нин'є, умилн'є : : дивно, подивугідна є рима — под'єнеш : : пр'єеш. Ці поодинокі „неповні“ рими не дають нам права вважати старших сучасників Сковороди його попередниками в реформі рими. Ніхто з них не вийшов по за межі випадкового вжитку „неповних рим“, ніхто з них не вийшов по за рамки вжитку кількох традиційних типів неповної рими. Сковорода був дійсним реформатором. З окрема кинеться нам у вічі ця його роля, як що ми придивимось до вжитку неповних рим у класиків українського віршу, з окрема в Шевченка.

Що правда, не ті самі типи неповних рим, що Сковорода, любив Шевченко, але усі типи Сковороди в нього зустріваються. Найчастіше типи АТА : : АТАй та АТА : : АТАх. Але переглянемо приклади за порядком

(використовую частини „Кобзаря“).³⁵ Треба ще звернути увагу на те, що різниця між ненаголошеними „е“ та „и“ лише орфографічна.

1. химерний : : зверне, брате : : багатий, високе : : однокій.
2. та 3., здається найрідші у Шевченка: поборюсь : : Гус.
4. АТ : : АД і її варіанти: знавш : : заміж, пташка : : тяжко, шукайте : : найде город : : голить ітин.
5. Найулюбленіша „неповна рима“ Шевченка — АТА : : АТАх або АТи : : АТух: дівчина : : загинув, схилить : : могили, люди : : нудить, сиротина : : тином, витають : : краю, літає : : співають, небораки : : плакати,
6. АТА : : АТТА; рідка рима: попідтинню : : хатини, булла : : здригнули.
7. АТ : : АхТ і варіанти: заховав : : розмахавсь, серця : : сміється, гирло : : затопило, Спасе : : впасти, вранці : : байраці, веснянку : : шинкарку, шинку : : горілку, Гуса : : стрепенувся ітд.
8. Любить Шевченко і варіації голосівок: породила : : затопили, мови : : слово, полі : : долю, очі : : хочу, брови : : мову, остило : : могила, ласкаве : : славу; сполучені вони зі змінами шелестівок: плаче : : козацім, свекрухи : : послухай, заплачуть : : бачить, водою : : загоїть ітд. (пор. ще 5.).
9. Нерідкі і неповні рими, що власне вже перестають бути римами, та є асонансами, досить далекими сдівзвуччями: кличе : : дише, прощі : : очі, робиш : : ходиш, буде : : любе, плата : : плакати, ладу : : лагодь, молоді : : гості, вишні : : вийшла, квартиру : : дитину, кормилом : : хвилях ітд.

В кожному разі, як не різні неповні рими Сковороди та Шевченка, але ми не можемо не визнати, що Сковорода якось підійшов до тієї проблеми, яка, очевидно, була основою для української рими. Рима Шевченка не досліджена вичерпно. Гадаю, що таке дослідження ще ясніше покаже нам, в чому значіння Сковороди в історії української рими.

В зв'язку з вживанням неповних рим знаходиться і той факт, що у Сковороди надзвичайна кількість неграматичних рим (про що ми вже коротенько згадували). Не треба ще спеціально згадувати про те, як неграматична рима підвищує вражіння вільності та легкості вірша.

Неповна рима і в „Саду“ дістає часто опірні згуки перед власною римою. Як що в період барока взагалі звертали увагу на „евфонію“ віршових рядків на їх початку (акростиhi, анафори), то Сковорода переносить вагу на останні слова рядків.³⁶ Що правда, в „Саді“ у нього більше традиційних анафор та трохи менше співзвуч в останніх складах перед римою, аніж в „Разных стихотвореніях“. Ось приклади типових алітерацій останніх слів та інших типів співзвуч.

участный : : угасный,	ведра : : вѣтра,
страстям : : сластям,	бесѣды : : бѣды,
заря : : зря,	вездѣ : : водѣ,
отсель : : орел (2 рази),	безбѣдно : : безнавѣтно,
снижайтесь : : сближайтесь,	Іоанне : : Іордане,
жжеться : : живеться,	глубинѣ : : голубинѣ,
прошла : : пришла,	горою : : головою,
вѣщаша : : ваша,	пучина : : кручина,
нивах : : нежива,	безчестна : : прелестна,
создал : : сталь,	видит : : ненавидит,
лжей : : людей,	День приходит : : Дѣва родит,
воздух : : вокруг,	всѣ нѣмы : : не вѣмы,
слѣд : : свѣт,	мырских мнѣній : : мырских имѣній

ітд. Часто вживає Сковорода для рими слів, що якимось чином (етимологічно) зв'язані одне з одним (видит : : ненавидит — лише оден з численних прикладів). Але в „Саді“ він звертається часто і до іншого евфонічного засобу: до повторення того самого (або дуже подібного) слова на початку рядків, — до анафори. Ось приклади: по три рази він повторює — „Се“ (пісня 14, строфа 6), „Даждь“ (15,2), „О“ (15,1), „Не“ (20,1 та 23,3), „Сколько“ (26,4), по чотири рази — „Всяк“ (10,1), „Будто“ (23,1), „Лутче“ (23,2), „Знаю“ (23,4), п'ять разів повторено „Ах“ (12,1–2). Беру тут лише приклади, в яких Сковорода повторює те саме слово не лише в тій самій пісні, але і в тій самій строфі.

Крім анафори зустріваємо дуже часто повний синтаксичний паралелізм початків сусідніх рядків. Такі рядки, як,

Пройшли облака. Радостна дуга сіяет.

Пройшла вся тоска. Свѣт нам блистает . . .

типові. На синтаксичному паралелізмі базується часто ритм поезій Сковороди.^{36а}

За те неповні рими, дуже часті неграматичні рими, синтаксичний паралелізм початків приводять Сковороду до того, що він дуже рідко вживає „переносів“ (enjambement), які, як ми вже бачили в попередніх главах, були у де кого з українських барокових поетів досить часті. Найчастіше його рядки закінчує якийсь знак перетину. Найбільше в нього віршів, в яких взагалі немає а ні одного переносу: до таких належать пісні 1, 2, 3, 4, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 24, Carmen, 28; в кількох віршах маємо лише „слабі“ переноси, соб то такі, в яких розрив, розподіл синтаксичної конструкції поміж двома рядками добре „замасковано“ якимись засобами, це пісні 7, 14, 23, 25, 29, 30. І лише в кількох піснях маємо дійсні переноси, це пісні 5, 9, 18, 26, 27. Маємо наприклад такі переноси: „не довольно/вмѣстить“, „на вечерній край/пльвет“, „в мужа совершенца/взросши“, „ястреб над головою/висит“, „языком/исцѣлит“, „враг страстей/превозвышает“, „но вскорѣ/весь плод духовный принесет“, „буду тихо/коротати“, „приносит/пастыр“, „готов/мир благовѣстит“ . . . Трохи частіші переноси в „Разных саихотвореніях“. Є вони і в перекладах із Мурета (але виключно „слабі“), в окремі переноси і в „фабулах“: 34 — тут і сильні переноси: „сискав вѣрна/по перью друга“, „учены/стороны“, „что два шрама/на щекѣ?“, „шматок носа/приличен“, „не поможет/теперь уже“, (тут маємо, що правда, розмову двох осіб, де переноси належали до традиційних засобів драми), 44 — „на небесны стравы/просил“, „сквозь хоромы/низпущен“ й ин. Зустріваємо переноси і в перекладі з Овідія (36), — тут вони сильні „вси земніи здори/оставя“, „весела зрака/будучи“ — та з Горація (39), але тут лише поміж передостаннім та останнім, коротенькими рядками, і з Вергілія (45), де переноси наймайстерніші в Сковороди:

3. . . . Когда хищны волки, коих в темную ночь лютій
Глад слѣпо вигнал з язвин, дома ж племя само
Ждет, зѣвая несито; чрез огонь, чрез смерть прямо
Бѣжим на явную смерть . . .

4. . . . Так как кто меж терніем невзначай ногами
Наступит змію, и вдруг зблѣднет отбѣгая . . .³⁷

5. . . . как когда збѣжатся вѣтры полномочно,
Бурним вихром з запада, юга и восточной
Стороны, трещат лѣсы, Кипят вознесенны
Волны и с пѣском рвутся выпр мѣста безденны.

А слизку грудь подняв выспр, взор яростномечній
 Кидает, сичит с устен язык треконечній.

Отже Сковорода міг, коли хотів, вживати дуже смілих та влучних переносів! В „Разговорі“ (41) маємо переноси, що, як вже сказано, в драматичній формі традиційні. Теж саме в „Канті“ (40), якого коротенькі рядки обов'язково вимагають переносів. — Можливо, що мала кількість переносів в віршах „Саду“ з'ясовується тим, що Сковорода призначав свої пісні для співу: як відомо, він був музиком, співець в Петербурзі, добре грав на флейті, яку ніби навіть удосконалив, komponував (йому приписувано навіть церковні співи),³⁸ про свій „Сарген“ він сам пише „Вибраженна сія мелодія“. І свій „Антифон“ (54) Сковорода зве „мелодією“. Чи слово „мелодія“ лише переклад латинського „Сарген“?.. Характеристично, що найбільш переносів зустріваємо в віршах привітальних (25, 26, 27), які, очевидно, читали, а не співали.

Цікаво, що Сковорода скупчує в тому або іншому вірші більшу кількість своїх улюблених нових засобів віршування. Ми вже бачили, що він має вірші написані на виключно чоловічі рими. Гармонії складів перед римою вжито в „Сарген“, де з 8-ми рядків 6 вживають цього засобу „інструментовки“. В окремих віршах скупчені неповні рими певних типів: в пісні 7-ій з 18-ти рим половина неповних різноманітних типів, в пісні 8-ій з 10 рим три неповних, в першій строфі пісні 9-ої з 4-х аж три неповних рими, усі типу АТ : : АТЬ, з 12 рим віршу 10-го „Всякому городу“ 4 неповних рими, усі того ж типу АТ : : АТЬ, в 11-ій пісні в кожній строфі одна з обох рим неповна, теж типу, улюбленого Сковородою АТ : : АТЬ, в пісні 16-ій з 9 рим 4 неповних, в пісні 1-ій дві неповних рими (з 8-ми), обидві типу АТА : : АДА. Це робить дуже ймовірним, що Сковорода певні з своїх пісень утворив, як „експериментальні вірші“, як спроби систематичного вжитку того або іншого з своїх „винаходів“. До речі, і в раніших віршах маємо теж скупчення неповних рим. Як ми вже говорили, маємо в першій „фабулі“ (34) з 34 рим 11 неповних, маємо в перекладі з Горация з 20-ти рим 8 неповних, в перекладі різдвяної оди Мурета з 8-ми рим половину неповних; третя строфа цілком побудована на неповних римах, може, це здалося самому Сковороді забагато, бо він до тексту:

Там под Виолиемским градом
 Пастухи, пасуще стадо . . .

додає варіант з нормальною римою:

Виолиемска возлѣ града,
 Там пастырскій сонм берег стада . . .

Ми чули вже, що Снегірьов, а за ним і інші дослідники творів Сковороди твердили — без усяких підстав — що Сковорода прийняв теорію віршу Тредьяковського та Ломоносова. Ми не зустрінемо в дійсності у Сковороди ніяких ямбів або трохеїв, що були характеристичні для першого часу російського тонічного віршування. Всеж є кілька віршів, що змінюють наголос за певною майже тонічною закономірністю, — але теорія віршу не знає „майже“! Сковорода порушує правильні чергування наголосів в своїх віршах. Окремі рядки трохеїчного або ямбічного типу зустрівались і в старшій силабічній поезії: і старі поети почували потребу ритмизування мови. Але характеристичного правильного чергування наголошених та ненаголошених складів не було. Немає його і у Ско-

вороди: з пункту погляду тонічного віршування наголоси його віршів такий самий „хаос“, як у силабічній поезії взагалі. Але є кілька віршів, в яких закономірність зміни наголосів досить велика.

„Разговор“ має майже ямбічний розмір. Кількість наголосів в окремих складах його 40 рядків³⁹ така

склад:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
кількість наголосів:	4	37	5	28	5	37	5	36	4	22	3	40

Всі приклади цілком правильних ямбічних рядків:

У греков звалась я Софія в древној вѣк...
 Скажи, живешь ли ты и в хинских сторунах?...
 Сестра моя родна, как точно ночь у дня...
 И лжет она всегда, хотя одной роднѣ?...
 Вѣтъ я возлѣ тебе, как возлѣ свѣта ночь.
 Чтоб диких мог твоих охотно слушать врак...

До „майже тонічних“ віршів Сковороди належить і „Всякому городу“. Тут — майже правильний (каталектичний) дактіль; кількість наголосів (рахуємо лише основні рядки, без „рефрена“):

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
24	2	3	24	3	5	22	3	1	24

В цьому випадку можемо навіть говорити про „правильний“ дактіль, бо і в нормальних точних віршах зустріваємо склади, що мали б бути ненаголошені, але дістають всеж наголос. Що правда, їх звичайно буває менше, аніж у Сковороди. Ось правильний дактилічний рядок з пісні 10-ої:

Тот непрестанно стягает грунта...

Вже значно менш відповідає нормальній будові трохея пісня 24-та — тут бракує надзвичайно багато наголосів, а головне наголошено забагато складів, що не мусіли б мати наголосу:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
14	5	16	2	14	2	20	0	9	4	20	0	12	1	20

Ось рядки майже правильно-трохеїчні:

Кажется живут печали/по великих больш домах;
 Больш спокоен домик малый/,если в нужных сыт вещах.

Ах ничем мы недовольны:/се источник всѣх скорбей!
 Разных ум затѣв полный —/ вот источник мятежей!

З інших пісень а ні одна не наближається до тонічного віршу. Ще до „найправильніших“ належить пісня 21 (лише основні рядки, без рефрену):

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
17	3	3	21	12	0	24	23	0	8	7	24	0

Отже розмір мусів би ніби бути: ' — — ' — — '/ — — — ' —. Ритм, що майже цілком відповідає цій схемі мають як раз перші рядки віршу (строфи 1—2):

Щастіе, гдѣ ты живешь?/Горлицы скажите!
 В полѣ ли овцы пасешь,/голуби взвѣстите!

Щастіє! Гдѣ ты живешь?/Мудрыи скажите!
В небѣ ли ты пиво пьеш?/Книжники взвѣстите!

також строфа 4:

Щастія нѣт на землѣ;/щастія нѣт в небѣ;
Не заключилось в углѣ;/индѣ искомъ требѣ.

Ухилив забагато, щоб можна було цей вірш взагалі назвати тонічним. В інших віршах немає і такої мінімальної правильності. Мені здається, однак, що певна правильність у Сковороди є, як в останніх складах, що римуються, так, крім того, — іноді — і в початкових рядках віршів. Важко сказати, оскільки це є намір Сковороди, оскільки така ритмічна правильність залежить просто від того синтактичного паралелізму початків рядків, про який ми вже говорили,

По меншій мірі кілька пісень мають часто цілком правильні ритмічно (тонічно) початки — по 2—3—4 склади. До таких пісень належать напр. пісня 2, в якій перші два рядки кожної строфи мають майже правильний ямбічний початок: — ' або — ' — '. Напр.: „Оставь, о дух мой... Оставь земны печали... Омый... Она только небесным... Спѣши...“. Ще правильніші ямбічні початки в багатьох рядках пісні 3-ої: „Весна... Уже сады... Бѣжи... Бѣжи... Душа моя... Душа его... Всегда сей сад... Всегда весною... О Боже мой... Невинность мнѣ... Душа моя... Питай мене... Убий во мнѣ...“. В пісні 11 ямбічних початків 10 на 12 рядків. Більше половини ямбічних початків і в пісні 16-тій. — Пісня 25-та має здебільшого трохеїчні початки: ' — або ' — ' або навіть ' — — — '. Ось кілька початків: „Ѣдеш, хочеш... Ѣдь же весел... Будь тебе... Тихи, жарки... Путныи исчезнут... Спите подорожны... Да несут... Облаки... Радуйся страна... Приймеш мужа... Брось завистливые“. Поруч з цими рядками (13 з 20-ти) початки самих різних типів. Дактилічні початки (' — —) має пісня 26 (коло 15-ти з 30-ти рядків): „Наши желанія... Сладостью тѣло и... Цѣлый подвигл... Граде печальный (?).. Часто сиротство... Сколько честнѣйшій... Сколько земнаго... Сколько душевных... Паствы его...“ ітд. — Анапестичні початки теж зустріваємо. В пісні 22-ій їх кілька, та вони вражають слух: „Распростри... И конец... Наблюдая... От лица.. И его... Возлюби... То зачем... Ибо знаешь... И число...“. Чергуються вони з трохеїчними (' — —) в віршу 24-м: „О покою... За тобою... Чтоб могли... Пудержмо... Вить печаль...“. З анапестів починається пісня 9-а. Багато їх в віршу 13-м: „Не пойду... О дубрава... Города... Ворота... Не хочѣ (4 рази)(?).. Ни чего(?).. Нищета...“. Але завше у Сковороди поруч з кількома початками рядків певного ритму знаходимо також початки зовсім інших типів: тієї загальності закону наголосу, яку маємо в тонічному віршу, у Сковороди немає.

Отже здається, що Сковорода — мабуть, за слухом — ритмізував початки окремих рядків. Часто зустріваємо подібні собі початки лише в одній строфі, іноді в 2—3 сусідніх віршах. Часто навіть цілі рядки мають певний ритм, що повторюється 2—3 навіть 4 рази в сусідніх рядках, щоб потім уступити місце іншому ритму (при тій самій кількості складів — бо вірш Сковороди залишається в основі силабічним, кількість складів, а не наголос — є в ньому конститутивним чинником). Чотирьма рядками майже того самого ритму починається пісня 12-та; початок:

— — ' ' — — ' — /

Не пойду в город богатый/Я буду в полях жить.
Буду вѣк мой коротати,/гдѣ тихо время бѣжит...

Города славны, высоки/не море печалей пхнут.
Ворота красны, широки/в неволю горьку ведут...

Але цей ритм повертається в дальших 14-ти рядках лише принагідно:

Не хочú їздит за море/не хочу красных одежд..(?)
Ничего́ я не желатель/кромѣ хлѣба да воды..(?)
Нищета мнѣ есть прїатель;/давно мы с нею сваты...

Двома рядками одного й того самого ритму починається пісня 7-ма:

' — — ' — ' — / — — ' — '
Кто ли мене разлучит/от любви твоей?
Может ли мнѣ наскучить/дивный пламень сей?

Повторюється ритмічна схема в обох перших рядках пісні 30-ої:

' — ' — ' — / — — ' — '
Осень нам проходит,/и весна прошла,
Мать козленка родит,/как весна пришла...

Але далі цей ритм зникає. Розуміється, як бачимо на останньому прикладі, часто синтактична структура речень підтримує однаковість ритму (хоч синтактичний паралелізм зовсім не вимагає однаковості наголосів). Але навіть як вважати, що Скворода свідомо стремив до певної однаковості ритму віршів, не маємо ніякої підстави вважати його вірші в якомось сенсі віршами тонічними.

Ритмізація початків віршу є власне протилежна тому розвитку, що пізніше зустрінаємо в російському тонічному віршу, та й в українському, поскільки він від російського залежить; там як раз перші 2—3 склади кожного рядка („анакруза“) мають порівнююче вільний наголос та иноді (вже у Державіна, часто у Лермонтова) навіть мають несталу кількість складів!

Нам залишається ще глянути на вірші, що розкидані в прозаїчних творах Сквороди.⁴¹ Епіграми залишимо тут на боці.⁴² Всі вірші Сквороди що їх знаходимо в прозаїчних творах, трохи сумнівні: бо в деяких випадках Скворода сам посилається на їх авторів, відомих чи невідомих,⁴³ можливо, що і в інших випадках це цитати. Переглянемо вірші ці за порядком.

(46). Вірш в 56-му листі Сквороди до Ковалінського⁴⁴ складається з 3-х восьмирядкових строф. З тексту листа не ясно, чи є це виправлені Сквородою вірші Ковалінського або його власний твір (можливо, що вірші Ковалінського, про які Скворода сповіщає, що він їх надсилав, було прикладено до листа на окремому аркушу паперу, що не заховався). Строфічна схема: 8а/7Б/8а/7Б/7В/7В/8г/8г. Схема витримана без ухилів. Звертають на себе увагу рими: „Яко : : всякой“, „лстивы : : велеречивой“. Обидві ці риси: чоловічі та неповні рими ми, розуміється, можемо чекати також і від учня Сквороди Ковалінського, як від самого Сквороди. Належність вірша Сквороді залишається сумнівною.

(47). В діялогу „Двое“ знаходимо два віршика, що, мабуть, належать до одного віршу (за змістом). Схема: 8а/8а/8б/8б/6в. Це варіант з віршу 14-го „Саду“, строфи 4 та 7-ма.

В „Брані архистратига Михаила“ маємо низку віршів. Перший з них (48) складається з двох чотирьохрядкових строф. Схема їх різна: 6А/6Б/6А/6Б та 8А/8А/7Б/7Б з типовими для Сквороди чоловічими римами. До того частина рим неповні: „труд : : путь“, „небес : : весь“ та вжито типових для Сквороди співзвуч: „утѣх : : успѣх“, „святим : : всѣм злым“.

(49). Другий — строфа з якогось маріянського гимну. Схема: 11а/11а/5б.5б/5в/5г.5г/5в. Належність вірша Сковороді непевна.

(50). 7 рядків віршу з тогож діялогу. Схема 11а/11а/11б/11б/8в/8в/6г. 6г. Належність вірша Сковороді непевна.

(51). Пісня богача з тогож діялогу. 12 рядків за схемою: 12А/12А/12Б/12Б/... Усі рями чоловічі! Для Сковороди типові: „богат : : лад“, „пригож : : грош“, „мать : : веселят“. Вірш написано, мабуть, спеціально для діялогу.

(52). Пісня лицемірів з тогож діялогу. Три сьомирядкових строфи. Перша та друга мають схему 8а/8а/8Б/8Б/8в/8в/6Г, треття трохи змінену: 8А/8А/8б/8б/8в/8в/6Г. Типова для Сковороди рим: „позлащенны : : п'їній“ (АТТА : : АТАй), крім цит. слів мають співзвуччя перед римою ще „прославим : : поставим“. Вірш, мабуть, теж написано Сковородою спеціально для діялогу.

(53). Три уривки з тогож діялогу. Схеми їх: 7А/7А/5Б.5Б/8в/8в, 5а.5а/9б та 8а/8а/8б/8б. В першому чоловічі рими. Він, мабуть, належить Сковороді, про два дальших судити з певністю не можемо.

(54). „Антифон“ з того самого діялогу. Сковорода сам вказує в примітці, що це його власний твір. Схема: 8а/8а/8б/8б/4в.4в/5г/5г/8д/8д/6е.6е/6ж.6ж. Типова для Сковороди рима „десница : : держится“.

(55). Останній вірш з „Брані“ це за Сковородою „старая малороссійская“ пісня. Можливо, що вона перероблена Сковородою. В інших списках вона, здається, невідома, Три строфи за схемою: 8а/8а/6б.6б/в. Незвичайних рим та закінчень немає.

(56). Шість рядків з діялогу „Пря б'їсу с Варсавою“. Розмір: 11а/11а/11б/11б/11в/11в. Найскорше це є поширена епіграма:

Кто хочет в *мірѣ* жизнь блаженно править,
О, да совѣты *мірски* всѣ оставит.
Мір есть превратный. Он грядет руками,
Пад ниц на землю, но горѣ ногами.
Слѣпый слѣпаго в слѣд водяй с собою
Падут, ах! оба в ров глубок з бѣдою.

Типові для епіграми повторення. Рима — „править : : оставит“ вказує, можливо, на авторство Сковороди. Правда, Сковорода говорить про цю епіграму: „нѣкто из благочестивых воспѣвает“, але може, він думає при цьому про тему віршу, не про його віршову форму.

(57). Вірш в 10 рядків з „Благодарного Еродія“. Розмір традиційний: 13а/13а/13б/13б/... Неповна — але теж традиційного типу — рима „сѣти : : несытый“.

(58—59).⁴⁵ 6 епіграм (видруковано вище⁴⁶). Крім того шостирядковий уривок (59а) розміру 8а/8а/... Одна з епіграм (розміру 8а/8а) має риму „убогой : : много“. Друга епіграма має чоловічі рими, — розмір 5А/5А.

(60). „Пѣснь Рождеству Христову“, віршований діялог: „Пастыри мили“. Цікавий розмір та порядок рим. Тому, що цей діялог друковано з помилками в поділі на рядки, передруковуємо його тут цілком з поправками:⁴⁷

1. Вопрос: Пастыри мили!
Гдѣ вы днесь были?
Гдѣ вы бывали?
Что вы видали?

Отвѣт: Грядем днесь из Виолеема,
Из града уничиження,
Но днесь блаженна.

2.	В.: Кое ж отгуду Несете чудо? И нам прорцйте, Благовѣстите.	О.: Видѣли мы вновь рожденно Отроча свято, блаженно, Владыку всѣм нам.
3.	В.: Кія палаты Имѣет тое, Ах! всеблаженно Чадо Царское?	О.: Вертеп выбит под скалою И то простою рукою. Се чертог Его!
4.	В.: Мягка постель ли? В красном ли ложи Сей почивает Чудный Сын Божій?	О.: В яслях Мати кладет траву, Ту ж перину и под главу. Се Царска кровать!
5.	В.: Кія там слуги От домочадцов Имѣет тое Милое Чадо?	О.: Овцы и мулы с ослами. Волы и кони с козлами. Се домочадцы!
6.	В.: Кую же той дом ¹ Вкушает пищу? Развѣ имѣет Трапезу нищу?	О.: Пища в зеллѣ, в млекѣ, в зернѣ. Се стол ранній и вечерній, В том чудном домѣ.
7.	В.: Музыка там ли Модна и лестна Увеселяет Царя небесна?	О.: Пастырскій сонм на свирѣлках Хвалит его на сопѣлках Препростым хором.
8.	В.: Кія же ризы? Мню, златотканны, У сего сына Маріи Панны.	О.: Баволна и лен и волна; Сим нищета предовольна В наготѣ своей.

Лики поют совокупно.

О, нището! Блаженна, Святая!
Дверь нам отверзи твоего рая.²
Кій бѣс сердце украл наше?
Кій нас мрак ослѣпил даже
Чуждатись Тебе!

О, нището! О, даре Небесный!
Любит тебе всяк муж свят и честный.
Кто с тобою раздружился,
Тот в ночи токмо родился,
Нѣсть сугубый муж.

Мір сей являет вид благолѣпный,
Но в нем таится червь неусыпный.
Сія пещера убога³
Таит блаженнаго Бога
В блаженном сердцѣ.

Ах! блага ярость есть паче смѣха,
Яко в лицѣ злом тайна утѣха,
То бо нишета святая,
Извнѣ яра, внутрь златая,
Во мирной душѣ.

Горе ми мире! Смѣх внѣ являеш,
Внутрь же душею тайно рыдаеш.
Украился ты углами,
Но облился ты слезами
В нутрѣ день и ночь.

Зависть, печаль, страх, насыта жажда,
Ревность, мятеж, скорб, тяжба и вражда
День и ночь тя опаляют,
Как сіонскій град плѣniają
Душевный твой дом.

Возвеселимся,/а не смутимся
Днесь непрестанне,/всѣ христіане!
Там, гдѣ Бог наш нам родися
И пеленами повися,
Хвала день и ночь.

(1. читаю „же“ замість „ж“ — таким чином утримується розмір, 2. в виданні ББ помилка „роя“, 3. читаю „сія“ замість „се“).

Строфічна структура діалогу трохи варіює :

Питання 1—2 : 5а/5б/5б.

Відповідь 1 : 8а/8б/5б.

Питання 3—8 : 5а/5б/5в/5б.

Відповідь 2—4, 8 : 8а/8а/5б.

Відповідь 5—7 : 8а/8а/5б.

Пісня: 10а/10а/8б/8б/5в.

Остання строфа пісні має внутрішні рими: 5а.5а/5б.5б/8в/8в/5д. — Пісню, здається, перероблено з польської мови. Типові для Сковороди рими: „отгуду : : чудо“, „ложи : : Божій“, „домочадцов : : Чадцо“, „зернѣ : : вечерній“, „волна : : предовольна“, „наше : : даже“. Співзвучча перед римою: свирѣлках : : сопѣлках, раздружился : : родился, олаляют : : плѣniają.

(60а) Вірш з листа до Ковалінського, що з'являється вступом до діалогу „Потоп зміин“, 12 рядків (у Бонч-Бруевича видруковано з невірним поділом на рядки). Схема 8а/8а ітд. Сковородинська рима „ищезнет : : блеснет“.

(61). Дві епіграми з діалогу „Потоп зміин“.⁴⁸

(62). „Псальма“ „Ах, ушли мои лѣта“,⁴⁹ що її не друковано в зібраннях творів Сковороди. Ця псальма попала до „Богогласника“, де її мову полонізовано (претеритум „—лем“ іти.). В різних друках та рукописах розмір її невитримано: в чотирьохрядкових строфах схема 8а/8а..., але кількість складів в рядках хитається. Може текст її зіпсуто. Для Сковороди таке хитання незвичайне. Типових для Сковороди рим в ній немає. Схожість з іншими піснями Сковороди, що до змісту, лише дуже загальна.⁵⁰ „Псальму“ можна віднести лише до сумнівних творів Сковороди.⁵¹

Як бачимо, і в віршах з прозаїчних творів Сковороди маємо почасти ті самі властивості рими, що в інших творах Сковороди. В деяких випад-

ках це може бути навіть критерієм для більш певного встановлення авторства цих творів. Майже певним можна вважати, що вірші 48, 51, 52, 53, 60 — дійсно твори Сковороди.

Мені здається, моя аналіза показала з повною певністю, що Сковорода цілком свідомо виступив, як реформатор українського віршу. Сковорода стремив урівноправити чоловічу риму з жіночою, що значно менш рішуче зробили 15 років перед тим російські реформатори, про яких Сковорода, мабуть, нічого не знав або знав дуже мало. Це урівноправлення цілком прийняте новою українською поезією, починаючи з Котляревського. Сковорода ввів до вжитку „неповні рими“; виходячи з випадкового їх вживання в старій українській поезії, він утворив значну кількість типів неповної рими. І ця реформа цілком прийнята в новітній українській поезії, безумовно, головним чином, завдяки її вжитку у Шевченка (у Котляревського вжиток неповних рим обмежений). Що правда, як здається, пізніше розповсюджені не зовсім ті типи, що їх любив Сковорода. Але його думка була плідна. Цього цілком досить, щоб визнати за Сковородою почесне місце в історії українського віршування. — Але історія українського віршу, та української літератури скоро після часів Сковороди пережила таку загальну не реформу, а революцію, що реформаторські спроби Сковороди було забуто. І справді, кому треба було повертатись до творів літератури 17—18 віків після оновлення української літературної мови Котляревським? Сковорода належав до небагатьох старих українських письменників, яких ще дехто читав і за часів нового розквіту нової української літератури. Читав, однак, цікавлячись вже не формою, а лише змістом. Реформи Сковороди навряд чи мали якийсь вплив на розвиток нового українського віршу. Не мали, не дивлячись на те, що цей новий вірш пішов в питанні про риму тими самими шляхами, що їх ясно бачив Сковорода вже три чверти століття перед тим. Розуміється, і зараз твори Сковороди цінні для нас — в першу чергу своїм змістом. Але не треба забувати і того, що Сковорода був майстром форми української прози та віршу, та треба нарешті звернути увагу на його реформаторські спроби, що обійшлись йому так дорого на початках його життєвого шляху.

Який же сенс реформи Сковороди в цілому? Що до введення у вжиток чоловічих рим, то його значіння зрозуміле нам без доказів: для української мови (як і для українсько-слов'янської мови Сковороди) немає ніякого сенсу обмежуватись на рими жіночі; введення чоловічих рим надзвичайно збагатило український вірш. Пізніша українська поезія, нічого не знаючи про реформу Сковороди, вживала чоловічі рими без обмежень, йдучи за прикладом російської поезії. Чоловіча рима надзвичайно збагатила можливості будівництва різноманітних строф. Що Сковорода вживає чоловічої рими не принагідно, а систематично це, розуміється, його заслуга. — Вжиток неповних рим це не є таке саме безсумнівне придбання українського віршування. Розуміється, як що вживати неповних рим поруч з повними, можна досягнути більшої легкості римування. Але введення неповних рим належить до тих реформ, які може провести з успіхом лише великий поет: повна та неповна співзвучність можуть однаково подобатись та бути однаково мелодійними та принадними. Справа є лише в конвенції, яку прийнято в поезії певного народу або в певній поетичній школі. В українській поезії неповні рими прийнялись завдяки Шевченкові, та безумовно зв'язані з традицією народньої пісні. В російській поезії потрібні були творчі зусилля видатних поетів, Блока та Маяковського, щоб змінити стару конвенцію, що знала лише повну риму, — між тим для російської мови з її „аканням“ (та взагалі редукцією голосівок), з ослабленням голосних приголосних на кінці сло-

ва, вжиток неповних рим значно природніший, а ніж для української. Неповна рима, як і повна, має естетичну вагу, та може викликати ті самі почуття естетичної насолоди у читача чи слухача віршів: при повній римі обдивують мистецтво, з яким поет знаходить в різних формах слів тотожні закінчення, при неповних римах (як що їх вже прийнято до-вжитку) так саме захоплюються вмінням знайти подібні, але не тотожні рими: досить лише свідомо поставитись до витонченості Шевченківських неповних рим типу АТА : : АТАх. Чи знайшла б реформа Сквороди прихильників та загальне визнання, як би українська поезія не відхилилась від свого старого шляху, сказати важко. Не маємо винуватити Козловича, як що він обурився на Сквороду за неповні рими: пригадаймо, що Мережковський — представник того самого поетичного напрямку („символізму“), до якого належав і Блок — зовсім не зрозумів його неповних, „нечистих“ рим, та страшенно нападав на них, — на такі самі неповні рими, що їх того часу вже більше ніж пів століття вживали українські поети, йдучи шляхом Шевченка! — Що торкається спроб Сквороди збагатити риму ще різними співзвуччями поперед самою римою, то тут немає сумніву, що такі спроби завше є великим успіхом поетичного вміння. Ще більше значіння треба надати Сквородинським спробам якомсь ритмизувати силабічний вірш: шляхом цієї ритмізації український силабічний вірш міг сам собою прийти до якоїсь тонічної системи, мабуть, іншого типу аніж російська, — не забуваймо, що якраз нова реформа російського віршування (згадані Блок та Маяковський) привела власне до знищення старого російського тонічного віршу. Тредьяковський ввів в російську поезію тонічну систему, ритмизуючи попершу закінчення слів перед дезурою в силабічному рядку.⁵² Скворода почав ніби з ритмізації початків рядків. Хоч та система віршу, якою користувався Скворода, і не вдержалась в українській поезії, але з історичного пункту погляду вона мала можливість дальшого розвитку. Скворода зробив рішучий крок в напрямі до нової системи українського віршування, крок, який, як мені здається, мав багато виглядів на успіх, Що його реформа не знайшла розповсюдження, — не його вина.

Примітки до глави 5.

1. — Цитую видання *Багалія* (скорочено Б. — вірші лише з нього) та *Бонч-Бруевича* (ББ.).
  2. — Б. II, 278—9.
  3. — Б. II, 291—2.
  4. — *Т. Пачовський* в „Українській книзі“ 1937, 7/8 стор. 174 та далі говорять, що „У Сквородиній збірці поезій, Садъ божественныхъ пѣсней, крім перекладів з Овідія і Вергілія є й переклади з Горація“. „Переклави низку поезій Горація, де які з них (Скворода) ше й переробив“. Тут все помилково — переклади Овідія та Вергілія не входять у склад „Саду“. Скворода переклав одну-однісіньку оду Горація, яку він і „переробив“. Автор, мабуть, не мав в руках видання творів Сквороди. Про епіграму, яку її автор (авторство Сквороди сумнівне) навязує до слів Горація — див. главу 2, примітку 49.
  5. — „Памяти Сквороди“ Одеса. 1922, стор. 89, прим. 2.
  6. — За *Естрайхером* XXII (1908), стор. 632 та далі.
  7. — *D. G. Morhofii Polihistor literatius, philosophicus et practicus*. Lübeck. 1747, I, 1, 1. 14; I, 6, 3, 1; I, 1, 23, 61.
  8. — Дата про Мурета в відомому „словнику вчених“ *Jöcher'a*. Вживаю лийпцігське видання 1715 р.
  9. — *Музичка* в цит. Одеському збірнику, стор. 59, прим. 6. пор. *М. Петров* в ТКДА. 1867, 1, 87. *Петров* вказує на паралельність латинського та укр.-словянського віршів Сквороди.
  10. — *Багалій*: Г. С. Скворода. Український мандрований філософ. Харків. 1926, стор. 91.
  - 10а. — Останній рядок, як цитату з Мурета наводить Скворода в одному листі до Ковалівського (лист 6, Б. I, 47).
  11. — Див. мою вказівку в *Zeitschrift f. slav. Philologie*, XVI (1939), стор. 343. Мурета цитую за виданням Leipzig. 1690.
  12. — Див. про це місце ще в главі 7.
  13. — Глава 2.
  14. — Про вжиток сапфічної строфи у старих укр. поетів будемо говорити ще далі. У Сквороди ще пісня 8-а „Саду“.
  - 14а. — Ми зустрічамо їх навіть в перекладі нім. духовної пісні Тодорського (пор. главу 4).
  15. — Про це див. цікаву статтю *М. А. Маслова* „Переводи Г. С. Сквороди“ „Наукові Записки. Праці науково-дослідчої катедри історії європейської культури“, Випуск III. Харків 1929, стор. 29—34. Висновки *Маслова*, зроблені на підставі дослідження навиданих (рукописних) перекладів Сквороди з Плуларха та Цицерона, багато де в чому збігаються з висновками цієї глави.
  16. — Про поняття „миру“ див. мою книгу „Філософія Г. С. Сквороди“, Варшава. 1934, стор. 140—2.
  17. — Про це див. цит. статтю *Дложевського* в Одеському збірнику. *М. Маслов* робить важливі поправки до проблеми знання Сквородою античних мов, він відкидає сумніви *Дложевського*, чи дійсно добре знав Скворода грецьку мову.
  18. — Пісню написано майже правильним трохеєм (див. главу 7). Може Скворода вважав цей розмір за народній український? Бо елементів народньої мови в пісні зовсім небагато!
  19. — Цю строфу Скворода наводить о змінений формі:

Будь же все тем, что Бог дал, ради:
Разбивай всяк грусть, шутя.
Полно нас червям снєдати,
Ведь есть свое всем людям.
- в своєму перекладі „О тишинѣ сердца“ Плуларха (*Маслов*, цит. стор. 32 — *Маслов* на жаль цитує вірш Сквороди в новій російській ортографії!). Переклад належить до р. 1790.
20. — Треба звернути увагу на те, що в „Всякому городу“ власне подані числені мотиви пізніших творів Гоголя! Що одна з основних тем Гоголя — тема різноманітності людських стремлінь, пристрастей („задоры“ у Гоголя) про це див. мою статтю в *Zeitschrift f. slav. Philologie*, XIV (1937), 63—94. Вказав на це між иншим *В. Гініус*. Що Гоголь використав ті самі людські типи, про які говорять Скворода, кидається в очі. Наводимо вірші Сквороди з вказівками на відповідних героїв Гоголя:

Петр для чинов углы панскіи трет, — — — — герой „Владимира 3-ей степени“.
Федька купец при аршинѣ все лжет, — — — — „аршинники“ „Ревизора“.
Тот строит дом свой на новый манер, — — — — Леніцин („Мертвые души“, II).
Тот весь в процентах : пожалуй повѣрь! — — Петух (МД), Леніцин.

- Тот непрестанно стягает грунта — — — — Костанжогло.
 Сей иностранны заводит скота, — — — — Кошкарев.
 Тѣ формируют на ловлю собак, — — — — Ноздрев.
 Сих шумит дом от гостей, как кабак. — — — — Ноздрев, Леницин.
- Строит на тон свой юриста права, — — — — юристи з „Мертвых душ“, II.
 С диспут студенту третит голова,
 Тѣх беспокоит Венерин амур, — — — — Андрій, Піскарев
 Всякому голову мучит свой дурь.
- Тот панегирик сплетает со лжей,
 Лѣкаръ в подряд ставит мертвых людей, — — — — Тема „Мертвых душ“.
 Сей образы жировых четт тузов, — — — — „Игроки“.
 Степка бѣжит, как на свадьбу в позов. — — — — Герої „Повѣсти о том, как посорился Иван Иванович . . .“.

21. — „Евгеній Онѣгин“ IV, 36, строфа була уміщена в першому виданні та випущена в дальших.

22. — Скворода помилково згадує Гелену, замість Кассандри.

22а. — Треба звернути увагу на те, що такі ушодоблення не були українській поезії в часи Сквороди чужі. Ще Прокопович вкладає своєму Ярополкові („Владимірь“, ТКДА, 1868, III, 289) в уста такі слова в його оповіданні про свою смерть:

. . . . . Единъ со двоими
 Всеу брахся, весь лютѣ на мечахъ носимй.
 Яко медвѣдь, емуже въ перси ловець силній
 Вонзетъ роженъ, мечется всеу и бездѣлній
 Гнѣвъ яритъ и, елико борется крѣпчае,
 Толико вонъ желѣзо входитъ глубочае:
 Сице азъ бѣдній брахся . . .

Це теж очевидно наслідування античної епіки (Вергілія чи Гомера?). Навіть „переноси“ тут є.

23. — Див. в численій літератури: *J. Kvičala: Neue Beiträge zur Erklärung der Aeneis*. Прага. 1881, 33 та далі, 293 та далі, 345 та далі, 387—415, 435 та далі; *H. Belling: Studien über die Compositions-kunst Vergils*. Leipzig. 1899, 230—33; *Healdam: The art in Virgils poetry*, *The Classical Review*, 34, стор. 23 та далі.

24. — Глава 3.

25. — Про *Гошіуса* дивись звѣтську бібліографію: *ВСЖ*. IV, стор. 478 та далі та *Jöcher*^a.

26. — З окрема строфи 14, 18 за порядком, як вони наведені у Сквороди. Цитую *Гошіуса* за виданням „*Elegiarum libri sex*“, Антверпен, 1656, стор. 147—9.

27. — Епіграф з пісні 30-ої саду; грецький двовірш Скворода переклав на латину та на українську мову. Про це див. в примітці до пісні 30-ої.

28. — Пор. про вплив лат. поезії на лат. вірші Сквороди. *Багалій* стор. 272.

Примітки до глави 6.

1. — Див. видання творів Сквороди *Багалія*, вступ, стор. LXVII—LXXI його саме книгу про Сквороду 1926 р., стор. 230—234.

2. — Пор. напр. окремі статті *I. Мірчука*.

3. — *И. С. р. з. к.*: Огryвки изъ записокъ о старцѣ Г. Сквородѣ в „Утренней Звѣздѣ“ X, 1833, 67—92 та *Г. П. Данилевский (О. Халаявский)* в „Основи“ 1862 р. 8 та 9, пізніше передруковано в „Украинской старинѣ“ *Данилевського*.

4. — Про це *Багалій*: Твори Сквороди, XIV, XLVI—XLVII, та його саме цит. книга, 228—230, 234—5.

5. — Видання *Бонч-Бруевича*, 41—2.

6. — Там саме; *Багалій*, цит. книга, стор. 226—7.

7. — Видання *Бонч-Бруевича*, стор. 5.

8. — *Багалій*, стор. 239 подає як найпізнішу дату рік 1758, але це, очевидно, друкарська помилка (пор. стор. 49).

9. — *Бонч-Бруевич*, стор. 50.

10. — *Багалій*, 271.

11. — Пісня 27 „Саду“, примітка Сквороди; у *Багалія* — неточно — дати на стор. 60.

12. — Пор. вступ *Багалія* до вид. 1894 р., стор. СХХIV прям. 3 та стор. СХII.

13. — В „Науковому Збірнику в 30 річницю наукової праці проф. Д-ра І. Огієнка“ (Варшава, 1937) я подав пропозицію перенумерувати вірші Сквороди (стор. 185 та далі). Подаю тут мою нумерацію віршів:

31 — стор. 286—7 (перших 16 рядків).	38 — 291, Блажен . . .
32 — 287, рядки 17—24.	39 — 291—2, Oda Horatiana.
33 — 287—8, In natalem Jesu.	40 — 292—3, Кто дасть . . .
34 — 288—9, Fabula.	41 — 293—5, Разговор о Премудрости.
35 — 289 (останніх 2 рядки) —290.	42 — 294, Fabula.
86 — 290, Похвала астрономіи, 12 рядків.	43 — 294, Epigramma.
36a — 290, рядки 31—6.	44 — 294—6, Fabula de Tantalo.
37 — 290—1, De libertate.	45 — 297—8, Similitudines.

14. — Про лат. вірші збираюь подати окрему розвідку.
15. — Глава 5.
16. — Див. далі главу про поетику кївської школи.
17. — Див. там саме.
18. — Глава 5.
19. — У мене видання: Лондон. 1743.
20. — Платон: Теетет, 174. А.
21. — Про емблематичні вірші див. нижче спеціальну главу 9. Пор. мої праці: Філософія Г. С. Сквороди. Варшава. 1934, стор. 34—49 та Деякі джерела символіки Сквороди. Прага. 1934.
22. — У мене видання Амстердам. 1684. Тантал на стор. 69.
23. — Пор. мою книгу про Сквороду, стор. 42—4, 46—7, 201, 210, 212.
24. — Пор. про них в главі 2.
25. — „Же“ треба, мабуть, викреслити, бо це слово, не змінюючи речення, збільшує кількість складів в рядку над розмір віршу — 11 складів.
26. — Див. главу 7.
27. — Заміняю „слез“ на „слезы“, бо до цього слова відноситься далше „дождевны“ (множина); читання „слез“ псує розмір: 12 замість 13 складів.
28. — Видруковано „ощутится“, мабуть, помилково.
29. — Пор. Резанова: Драма українська, III, 159 та далі, „Мудрость предвѣчная“, драму 1703 р., в якій виступає „Мудрость“.
30. — Перетц, Изслѣдованія и матеріали (цит.), II, 1927, де описано рукопис та подано уривки тексту.
31. — Даю тут схеми, відповідно з текстом Багалія та його поділом на рядки. Лише в першій строфі першого канту у Багалія поділ на рядки помилковий.
32. — Резанов, цит. VI, 160.
33. — Резанов, III, 247.
34. — ББ. 435.
35. — Резанов, VI, 162 та далі. Пор. ще 171—3, 177 та далі.

Примітки до глави 7.

1. — Твори Сквороди, видання Бонч-Бруевича (далі цитую ББ), стор. 4—5.
2. — Твори, видання Багалія (цитую Б), II, 280.
3. — Багалій: Г. С. Скворода, український мандрований філософ. X. 1927, стор. 48.
4. — Сметір'юв: Українській філософ Г. С. Скворода. „Отечественныя Записки“ 1823, чч. 42—43.
5. — Вл. Эрн: Скворода. Москва. 1911, стор. 69.
6. — Пор. найліпший зараз виклад реформи російського віршу Бонді в вид. творів В. К. Тредьяковського, Москва-Ленинград. 1935. Невдалою спробою натягнути реформу Тредьяковського до поняття німецької поетики є праця А. Adamczyk'a Grundfragen der russischen Versgeschichte. I. Trediakovskij und die Reform. Breslau. 1940. (Бреславльська дисертація).
7. — Вірш Кониського „Чиста птица, голубица“ Скворода цитує в діалогу „Двое“ (ББ. 207), два канти зі страченої „трагедокомедії“ Варлаама Лащевського в діалогу „Брань архистратига Михаила с сатаною“ (ББ. 434—6, 438), вірші Прокоповича — в тому ж самому діалогу („Епінікіон“, ББ. 439) та в останньому своєму творі „Потоп зміиан“ (ББ. 529). На авторство цитати з Кониського та другої цитати з Прокоповича вказав я (в „Zeitschrift f. slav. Philologie“, XI [1934], стор. 22 та в „Науковому збірнику“ на пошану проф. І. І. Огієнка. Варшава, 1937, стор. 187).
Та — Цитуючи другий кант Лащевського, Скворода додає примітку: „О, пламень, поядшіі Кіевскую бібліотеку, такія и толикія манускрипты, коликую гибель сотворил еси?“.

8. — В. Резанов: Драма українська, том VI (1929), стор. 160 (далі цитую як „Резанов“).

9. — В рукописах „груп“. Виправляю на „глуц“, в сенсі „сплий“.

10. — Див. вище главу 4-ту.

11. — Мені вдалося встановити, що вірш Онуфрія „Весна“ є лише дуже невдалим перекладом з „Lutnia Apollinowa“ Лазаря Барановича. Ось обидва тексти:

Бромонах Онуфрій: Весна (Перетц: Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы, I, 1926, 143):

Весна вѣмъ малимъ дожчемъ землю поле,
Звичайно вѣтремъ легкимъ перво вѣе.
Зъ теплихъ краевъ пташки прилетаютъ,
Внетъ намъ гласи свои заспѣвають.
Земля тилко ся трохи дожчемъ умие,
Що зимѣ змерзало на весні ожие.

(1. в рукопису „Въ немъ“ Перетц виправив на „внетъ“, 2. а рукопису „змерзла“, поправка Перетца, поправка ця непотрібна, як віднесемо „змерзла“ до „земля“).

А ось оригінал Л. Барановича (питую за лекціями І. Шляккіна про історію літератури „Юго-западной Руси“ з р. 1909 — літографічне видання — стор. 385):

Wiosna nim miłym dżdżem ziemię poleje
Zwyczajnie wiatrem tęgim naprzód wieje;
Z ciepłych ptaszęta krajów przylatają,
Wnet nam głosami swemi zaspiewają...

Дальші рядки не мають вже схожості з віршом Онуфрія. Про можливість, що й дальші вірші Онуфрія є перекладами — див. мої замітки в „Lesefruchte“ частина VIII „Zeitschrift für slav. Philologie“. XVII (1940), 1, стор. 7.

12. — Див. в додатку „Сад божественных пѣсней...“ Пѣснь 26. Сковорода датує вірш 1750 р., але Козлович за вказівкою М. Петрова прибув до Переяслава 7 березня 1753 р. (ТКДА. 1912, XII).

13. — Три перших видання цит. за передруком у Тітова (цит.), „Іоїку“ за гальським рукописом (згадано вище). Звертаю увагу на те, що в кївських виданнях маємо усюди знаки наголосу (в гальському рукописі їх немає).

14. — В моїх статтях в Zeitschrift f. slav. Philologie, XIV (1937), стор. 333 та в цит. збірнику Огієнка стор. 180 — прикра помилка, — кількість чоловічих рим в „Разности стихотвореніях“ подана у 28%, в дійсності їх 14%.

15. — В віршу є певна кількість русицизмів, але вони зустріваються у Сковороди в невеликій кількості усюди.

16. — Див. в прилові „Сад...“ Пѣснь 1, строфи 3 і 4.

17. — Виправляю незрозуміле „риви“, що до того не римується з „дикий“, на „рики“.

18. — Багалій, цит. книга, стор. 271.

19. — В збірнику Огієнка на стор. 179 я подав таблицю рим пісень „Саду“; тому що статтю, не дивлячись на усі мої домагання, друковано без моєї коректи, маємо в цій таблиці 6 друкарських помилок (малі літери замість великих та ін.). Друкарські помилки в схемах пісень 2, 7, 14, 19, 20, 30.

20. — Тексти віршів див. у прилові: „Сад божественных пѣсней...“

21. — Пор. тексти та аналізи текстів у М. Возняка: Матеріали до історії української пісні і вірші. 1—3, Львів. 1913 та далі, також в книзі С. Щеглової: Богоглавник. Київ 1918.

22. — Див. „з“: пісня 20, строфа 4, рядок 6; пісня 27, 3, 3; також 30, 4, 2; вірш 35, рядок 17 і 39, рядок 28.

23. — Про переклад Капніста див. мої статті в Zeitschrift für slav. Philologie XIV (1937), 337—346 та в збірнику Огієнка, стор. 172—176. Пісню обговоримо детально, говорячи про мову укр. барокового письменства.

24. — Епікура вихваляють і Григорій Назіянський і Климент Олександрійський (Sant. X, De virtute 785—95; Stromata IV, 23), як це вказав вже А. Лебедев („Вопросы философии и психологии“, 1895, 27, стор. 173 та далі — пор. мою книгу Філософія Сковороди, Варшава. 1934, стор. 168, 170).

25. — Див. цит. статтю Бонді.

26. — Пор. праці про історію польського віршу: *Łoś*: Wiersze polskie w ich dziejowym rozwoju. Краків, без року, 182 та далі. *K. Wóycicki*: Forma dźwiękowa prozy polskiej i wiersza polskiego, Варшава. 1912, 182.

27. — Менша кількість чоловічих рим у Котляревського (за схемою строф „Енеїди“ — 40%) й у Шевченка. Знавець української новітньої поезії, О. Буртгардт, запевняє мене, що в новітній укр. поезії кількість чоловічих рим порівнююче невелика, та в кожному разі менша, аніж в російській.

28. — Див. в главі 3.

29. — Прокоповича цитую за вид. *С. Венгера*: Русская поезія том 6, за виданням в „Вірши“ *Беркова* (цит. вище), „Епінікіон“ за друком *Перетца* в „Извѣстія ОРЯиС“, VIII (1903), 1, стор. 85—92, емблематичні вірші (про які буде мова в главі 9) за виданням *Перетца* в „Историко-литературныя изслѣдованія и матеріали“, I, 2 (1909), стор. 193—196.

30. — *Резанов*, VI, 137—151.

31. — *Багалій* (цит. книга), стор. 283 запевняє, що „Побѣдная пѣснь“ *Лашевсько*-го знаходиться в тексті його драми „О тщетѣ міра сего“. Там її в дійсности немає (пор. *Резанова* VI, 57 та далі, 137 та далі).

32. — Там саме, 153—184.

33. — *Резанов*, V, 189—238 та IV, 90—145.

34. — *Резанов*, I, 141—163.

35. — *Кобзарь* в *Варшавському* вид. *Творів Шевченка*; переважно вжито *Чигиринського Кобзаря*.

36. — Є нагальна потреба дослідити евфонічні засоби старої української поезії. Див. мої замітки в дальших главах.

36а— Тут, як і в інших випадках *Сковорода*, можливо, йде за прикладом старожидівської поезії, яка вживала синтактичного паралелізму, як засобу ритмизувати мову: пор. зокрема *Псалтир*.

37. — Читаю „змію“ замість „змія“, — див. в главі 5.

38. — *Ковалінський* оповідає: „Любимое, но не главное упражнение его была музыка, которою онъ занимался для забавы и препровождалъ праздное время. Онъ сочинилъ духовные концерты, положи нѣкоторые псалмы на музыку, такъ же и стихи, пѣваемыя во время литургии, которыхъ музыка преисполнена гармоніи простой, но важной, проникающей, плѣняющей, умиляющей. Онъ имѣлъ особую склонность и вкусъ къ акроматическому роду музыки. Сверхъ церковной, онъ сочинилъ многія пѣсни въ стихахъ и самъ игралъ на скрипкѣ, флейтраверѣ, бандорѣ и гусяхъ, приятно и со вкусомъ“. З цим зв'язані легенди про церковні пісні в укр. церкві, ніби складені *Сковородою*. *І. І. Срезневський* твердить, що в *Петербурзі Сковорода* склав мелодію „Іже херувими“, яка і „досі вживається“ (1834) по церквах на Україні; *Г. К. Квінка* додає до цього, що ноти цього співу було розіслано з *Петербургу* по всіх церквах України; крім того, мовляв, *Сковорода* склав ще веселій та урочистий спів воскресних канонів, який ніби розійшовся по всій Росії (та в часи *Квітки* ніби звався *Сковородинським*). Проф. *Карпов*, як він розповідає, сам чув коло 1850 р. в *Київі* серед духовенства співи кантів *Сковорода* на йогож мелодії. Матеріал у *Багалія*, стор. 40—41, 91, 190, 287—8. Нагально потрібне оброблення цього матеріалу фахівцем з історії музики. Розповідали і про „удосконалення“ флейти *Сковородою*.

39. — Нагадую, що вираховувати відсоток наголосів з огляду на численні енклітики та проклітики укр. мови не легко та результати підрахунку трохи хитливі. Табличка наголосів в віршу 34 в *Zeitschrift f. slav. Philologie*, XVI (1939), стор. 345 неповна, при підрахунку я пропустив один рядок.

40. — Складне питання, як наголошував *Сковорода*: „не хочú“, „ни чегó“ або „не хочó“, „ни чегó“. Див. деякі замітки про це в главі про мову. Думаю, що наголос „не хочú“, „ни чегó“ у *Сковорода* звичайний.

41. — Я подав (в збірнику *Огієнка*, стор. 187—189) пропозицію нумерувати вірші *Сковорода* з його прозаїчних творів. Нагадую тут її (подано число та стор. з вид. ББ):

46 — <i>Багалій</i> , I, 92,	55 — 439,
47 — ББ. 193,	56 — 448,
48 — 421,	57 — 468,
49 — 423,	58 — 482,
50 — 426—7,	59 — 482 та 193,
51 — 427—8,	60 — 490—1,
52 — 429—30,	60а— 495,
53 — 431,	61 — 520,
54 — 439,	62 — див. прим. 49.

Усі інші вірші в прозаїчних творах цитати або з інших авторів, або з пісень „Саду“.

42. — Див. вище главу 2.

43. — Про відомих авторів див. вище примітку 7. Про невідомих — аналізу віршів 55, 56.

44. — *Багалій*, I, 92.

45. — До ч. 59 треба порівняти ще стор. 193 вид. ББ.

46. — Глава 2.

47. — Головна поправка — в правильному розподілі тексту на рядки. Замітки до розподілу на рядки інших віршів я подав в статті в збірнику *Огієнка*, „За *Перетцем* (Извѣстія, цит. стор. 119) діялог є перерібною польського оригіналу. — Варіант цього самого віршу знаходимо і в чеській літературі: у *Божана* „Slavíček rajski“. 1719 (пе-

редрук в книзі *Zd. Kalista: České baroko*. Прага. 1941, стор. 56—7). Отже треба б дослідити міжнародні мандрівки та зміни цього твору.

48. — Див. про другу в главі 2-ій. Перша — переклад розповсюдженого латинського оригіналу, що його наводять і Сковорода (66, 528 та *В. Срезневський: Письма Сковороды къ свящ. Я. Правицкому*. СПб. 1894, лист від 4. 8. 1788).

49. — Про неї див. *М. Петрова* Очерки изъ исторіи старинной укр. литературы, К. 1880, стор. 19; *Перетц: Изслѣдованія и матеріали* (цит.) I, 1, стор. 347; *Перетц* в „Извѣстіях“. цит. 112; *Возняк*, цит. книга, т. II, стор. 387; *С. Щеглова: Богослужникъ*, цит. стор. 254 та далі, там і тексти; новий текст в Підкарпаття у *Ю. Яворського: Матеріали для исторіи старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*. Прага, 1934, стор. 278.

50. — Неправильні є зближення у книзі *Щеглової*, цит.

51. — Див. ще главу 8-му.

52. — Треба прийняти на увагу, що реформу Тредьяковського в її первісній формі прийняв і земляк Сковороди, проф. Харківського колеґіума Витинський (пор. наур. *Г. Гуковскій: Русская литература XVIII века*. Москва. 1939, стор. 64); судити про можливу ролу віршів Витинського, як джерела інформації Сковороди про реформу Тредьяковського, можна, розуміється, лише маючи в руках самі вірші: мені вони неприступні. *Гр. Ковивський*, познайомився з рос. тонічним віршем, але реформи Ломоносова не зрозумів (див. *Петров*, цит. глава IV).

Додаток до глави 7-ої.

В виданні Лисенка (1861 р.) маємо ще три вірші (стор. 49—51; за доставлення мені виписок з цього рідкого видання дякую панні *Є. Двойченківні* в Букарешті): „Ах, ты свѣте лестный“, „Ах счастье, счастье бѣдное, злое“, „Солнце восходит, прійдут красы“. На жаль, належність двох останніх віршів Сковороді майже виключена.

(63). — 1-ий вірш писано дуже неправильним трохеєм, що нагадує силабічні спроби. До того в ньому маємо ознаки українського походження (рима „стрѣлы : : уязвили“), також одну неповну риму, типового для Сковороди типу (але лише графічну): „вор : : спорь“. Одна рима сумнівна: „примѣр : : зрѣл“. Маємо досить чоловічих рим. Але схема невитримана. Ось як можна подати схему цілого віршу:

Строфа 1: 11А/11А/5Б.5Б/6в.6в/5г.

Строфа 2: 11А/11А/5Б.5Б/6в.6в/6г.

Строфа 3: 6а.5Б/6а.5Б/6в.6в/5г.5г/6д.

Строфа 4: 11А/11А/5Б.5Б/6в.6в/5г.

Строфа 5: 6а.5Б/6а.5Б/5В.5В/6Г.5Г.

Невитриманість схеми, може, походить від того, що видруковано вірш з відпису. Друкуємо вірш з ймовірним поділом на рядки:

Ах, ты свѣте лестный, ты сердце крушишь,
Лютыми печальми только мя сушишь.
Теперь я стал знать,/крѣпко примѣчатъ,
Ах, как твои стрѣлы,/меня уязвили,
Ядовитыя.

Лести твоей, свѣте, я прежде не знал,
И за бѣрна друга тебя я считил;
Ах, ты хитрый вор,/в том больше не спорь:
В тебѣ лесь обмана,/жалка сердцу рана
И весьма несносна.

Этот мнѣ в примѣту/жалостный примѣр:
Ходил я по свѣту/и часто сам зрѣл,
Как он все мѣняет/и всѣх оскорбляет.
Все му там бѣда,/как вдруг иногда
Тот свѣт заиграет.

Силен, как высоко летает, орел,
Всѣ птицы боятся, когда он весел;
Над пѣшим орлом/вороны кругом
Летают, горкочут,/и злобно хлопочут, —
Ах несносна¹ жаль!

Как счастье служило,/нажил я друзей;
Всо тогда манило/их к дружбѣ моей.
Теперь всѣ друзья/палят из ружья,
Как бы в мя попасть,/чтоб совсѣм пропасть.
(Ах, несносна жаль!)²

И чайка кигиче, изгинь ты, куличе!³

(1. читаю „несносна жаль“ замість для укр. мови незвичайного „несносно жаль“.
— 2. Доповню гіпотетично останній рядок останньої строфи. — 3. Цит. з української пісні (?), яку в вид. Лисенка було видуковано, як останні рядки віршу, є мабуть таке саме motto після віршу, яке Скворода має іноді (напр. в пісні 24-ій „Саду“). Проти авторства Сквороди говорить відсутність українських елементів в лексичі пісні.

(64). — Другий вірш теж силабічний. Немає ніяких підстав приписувати його Сквороді. В кожному разі це якийсь уривок. Розмір невитримано: 12а/11а/12б/11б/12в/12в/12Г/12Г/12д/11д/12е/11е/12ж. Можливо, розуміється, що після рими „Г“ кінчалась перша строфа (кінчається і речення, разом з рядком) та починалась друга, що незакінчена. Зміст — міркування людини, що їй робити, — все не є певне; одружитись, зробитись купцем, вояком. З останнім рядком починається тема „неділання“, — але в цьому рядку її зовсім ще не розвинено, так що важко судити про сенс цієї думки. Навожу вірш, розбивши його на ймовірні строфи;

Ах, счастье, счастье бѣдное, злое!¹
Крушишь и печалишь ты сердце мое,
И сам я не знаю, что мине чинити;
Жениться ли мнѣ, холостым ли быти?
Возьму я богатчу, будет укоряти;
Убогую² взявши, нечѣм снабдѣвати;
Умная не даст мнѣ и слова сказать;
Дурную же стыдно людям показать.

Пошел бы я в купцы — не знаю божиться,
А не божившись, не можно разжиться;
Пошел бы в солдаты — нѣт силы ни мало,
Рушницу носить мине не пристало.
А так жити в мѣрѣ — ото наше дѣло...

(1. читаю „счастье“ замість „счастье“. — 2. може треба читати „убогу“ — пор. в попереднім рядку „багатчу“). Українізм віршу власне занадто різкі, щоб визнати вірш Сквородинським; „мине“ — у Сквороди „мене“ або „мнѣ“, „багатчу“, „рушницу“. Ніяких аргументів за приналежність віршу Сквороді не можна навести.

(65). — Третій вірш — досить недоладно скомпонована пісня з ужитком кількох рядків з „Ой ты птичко жолтобоко“. Зі Сквородою вона напевне не має нічого спільного; навіть як припустимо, що її зіпсуто переписувачами, не можемо реконструювати її первісного стану, в якому вона мала б виглядати менш недоладно.

Григорій Сковорода.

**Сад божественных пѣсней, прозябшій из зерн
священнаго писанія.**

Пѣснь 1-ая

Сложена 1757 лѣта в сію силу: *блаженны непорочны въ путь ходящїи
въ законѣ Господнемъ.**)

1. Боится народ сойти гнить во гроб,
Чтоб не был послѣ участный,
Гдѣ горит огонь не угасный;
А смерть есть святая, кончит наша злая,
5. Изводит злой войны в покой.
О смерть сія свята!

- Не боится совѣсть чиста ниже перуна огниста, ни!
Сей огнем адским не жжется,
Сему жизнь райска живется.
10. О грѣх-то смерть родит, живу смерть наводит,
Из смерти ад; душу жжет глад.
О смерть сія люта!

- Блажен, о блажен, кто с¹ самых пелен
Посвятил себя Христови,
15. День, ночь мыслит² в его словѣ,
Взяв иго благое и бремя легкое,
К сему обык,³ к сему навик.⁴
О жребїй сей святой!⁵

- Кто сея отвѣдал сласти, вѣкъ в мірски не может пасти, ни!
20. В наготах, в бѣдах не скучит,
Ни огонь,⁶ ни мечь⁷ не разлучит;
Все⁸ сладость разводит, на сердце не⁹ всходит,
Развѣ¹⁰ тому, естли¹¹ кому
Дал знать искус драгїй.

25. Христе жизнь моя, умерый за мя!
Должен был тебѣ начатки,
Лѣт моих даю остатки.
Сотри сердца камень, зажжи в нем твой пламень,
Дай¹² смерть страстям и злым сластям,
30. Живу тебѣ мой свѣт.

А как от грѣхов воскресну, как одѣну плоть небесну,
 Ты в мнѣ, я в тебѣ вселюся,
 Сладости той насыщуся,
 С тобою в бесѣдѣ, с тобою в совѣтѣ,
 35. Как дня заход, как утра восход.
 О! се златых вѣк лѣт!

(варіанти з Б. 291; 1. з. —2. мислит. —3. обик. —4. навик. —5. святій. —6. огонь, — очевидна помилка. —7. меч. —8. вся. —9. ни. —10. кромѣ. —11. если. —12. моя поправка, у Б. „Да“.) †) *) Пс. 118, 1.

Пѣснь 2-я.

Из сего зерна: *по землѣ ходяще, обращеніе имамы на небесѣхъ**).

1. Оставь, о дух мой, вскорѣ всѣ¹ земны мѣста!
 Взойди, дух мой, на горы, гдѣ правда живет свята,
 Гдѣ покой, тишина от вѣчных царствует лѣт,
 Гдѣ блещит та страна, в коей неприступный свѣт.
5. Оставь земны печали, и суетность мірских дѣл!
 Будь чист хоть на час малый, дабы ты выпрѣ възлетѣл,
 Гдѣ Іаковль Господь, гдѣ не вечерня заря,
 Гдѣ весь ангельскій род лице его выну зрят.

- О силоамски воды! Омый скверну от очес,
 10. Омый всѣ членов роды, дабы взлетѣть² до небес,
 Ибо сердцем не чист не может Бога узрѣть,
 И нелзя до сих мѣст земленному долетѣть.

- Душа наша тѣлесным не может довольна быть;
 Она только небесным горит скуку насытитъ.
 15. Как поток к морю скор, как³ сталь к магниту прядет,
 Пламень дрожит до гор, так дух наш к Богу взор рвет.

- Кинь весь мір сей прескверный: он—то в точь есть темный ад.
 Пусть летит невѣж враг⁴ черный; ты в горный возвысись град,
 И, по землѣ ходя, вселися в небесах,
 20. Как учит Павел тя в своих чистых словесах.

Спѣши же в⁵ вѣчну радость крыльми умными отсель.
 Ты нам обновишь радость, как быстропарный орел.
 О преблаженна стать всего паче словесе! —
 Кто в свой ум может взять, развѣ шедый с небесе.

(1. пропоную читати „усѣ“. —2. в текстѣ Б. „возлетѣть“. —3. пропоную „как“, замѣсть „так“ у Б. —4. пропоную слово „враг“ випустить, вважаю його глосую). —5. Б. „во“. *) Филип., 3,20.

†) Подаючи варіанти, я не звертаю уваги на поділ вілшів на рядки, на поділ слів („не“ разом з наступним словом і ти.), на вживання великих літер. — Текст друкую з поправками інтерпункції. — Подаю вказівки на походження варіантів.

Пѣснь 3-я.

Из сего сѣмени: *прорасти земля быліе травное* *), сирѣчь, *кости твоя прозябнутъ яко трава и разбогѣютъ* **).

1. Весна люба, ах, пришла! зима люта, ах, прошла!
Уже сады расцвѣли и соловьев навели.

Ах, ты печаль! проч отсель! Не безобразь красных сел.
Бѣжи себѣ в болота, в подземный ворота!

5. Бѣжи себѣ проч во ад! не для тебе рай и сад.
Душа моя процвѣла и радостей навела.

Щастлив тот и без утѣх, кто побѣдил смертный грѣх.
Душа его — Божій град, душа его — Божій сад.

10. Всегда сей сад дает цвѣты, всегда сей сад дает плоды,
Всегда весною там цвѣтет, и лист его не падет.

О Боже мой, ты мнѣ — град! О Боже мой, ты мнѣ — сад!
Невинность мнѣ — то цвѣты, любовь и мир — то плоды.

Душа моя есть верба, а ты еси ей вода.
Питай мене в сей водѣ, утѣшь мене в сей бѣдѣ.

15. Я ничего не боюсь; одних грѣхов я страшусь.
Убій во мнѣ всякій грѣх! се — ключ моих всѣх утѣх!

*) Буття, 1,11. **) Ісайя 66,14.

Пѣснь 4-я.

Рождеству Христову из сего зерна: *съ нами Богъ* *) *разумѣйте языцы сирѣчь, помаза насъ Богъ духомъ; посла Духа Сына своего въ сердца наша.* **)

1. Ангелы снижайтесь, ко землѣ сближайтесь!
Господь бо, сотворшій вѣки, живет нынѣ с челоуѣки.
Станьте с хором вси собором!
Веселитесь, яко с нами Бог!

5. Се час исполняется! Се сын посылается!
Се лѣта пришла кончина! Се Бог посылает сына!
День приходит. Дѣва родит.
Веселитесь яко с нами Бог!

- Обѣщан пророками, отчими нароками,
10. Рѣшит в послѣдняя¹ лѣта печать новаго завѣта;
Дух свободы внутрь нас родит.
Веселитесь, яко с нами Бог!

Даніилов каменю! Из купины пламеню!
Не сѣченный отпадаеш! Огнь сѣна не поपालеш!

15. Се наш камень! Се наш пламень!
Веселитесь, яко с нами Бог!

Расти ж благодатию, новый наш ходатаю!
Расти, да возможеш стати, да попалиш супостаты,
Да вселенну зря спасенну.

20. Веселимся вси, яко с нами Бог.

Мы ж тебе рожденному, гостеви блаженному,
Сердца всѣх нас отверзаем, в душевный дом призываем,
Пѣснь спѣвая, восклицая,
Веселящеся, яко с нами Бог.

(1. — у Б. видруковано, очевидно, помилково — „послѣдня“). *) Ис. 8,9.
**) 2 Кор., 1,21—2.

Пѣснь 5-я.

Рождеству Христову из сего зерна: *роди сына своего первенца и повить его и положи его въ яслѣхъ.*)*

1. Тайна странна и преславна! Се — вертеп вмѣсто небес! Дѣва — херувимов главна И престолом вышним днесь.	О блаженны тѣи очи, Что на сію тайну зрят, 10. Коих в злой мірской полночи Привела к Богу зряя. Ангелскій ум тайну видит, А плотскій муж ² ненавидит, Та бо всѣм им буйство есть.
5. А вмѣщен есть в яслѣхъ полно, Коего есть не довольно Вмѣстити и небо небес.	

15. Мы же секрет сей небесный
Всегорящим сердцем чтим
И хоть, как скот безсловесный,
З¹ под Христа сѣно ядим,
Поколь в мужа совершенна
20. Взросши, возможем блаженна
Самого Бога вкусить.

(1. — у Б. видруковано „Из“. —2. у Б. вариант невідомого походження: мірской толк); *) Лука, 2,7.

Пѣснь 6-я.

В конец сего: *испусти змій за женою изъ устѣ своихъ воду, яко рѣку, да ю въ рѣцѣхъ потопить.*)* Той сопретѣ тебѣ главу.*)

1. Вонми, небо, и земля нынѣ ужаснися!
Море, безднами всѣми согласно двигнися!
И ты, быстротекущій возвратися, Иордане,
Прійди скоро крестити Христа Иоанне!
5. Краснозрчныя² лѣса, стези отворите,³
Предитечу Иоанна ко Христу пустите.
Земныи же языци купно с нами всѣ ликуйте,
Ангелскія хори вси в небѣ торжествуйте!

- Сніде Спас во Іордан, ста в его глубинѣ,
 10. Се сніде нань и Дух свят⁴ в видѣ голубинѣ.
 Сей есть сын мой возлюбленный, отец з¹ облак вѣщае;
 Сей Мессія обновит естество все ваше.

- Освяти струи и нам, змію сотри главу,
 Духа твоего, Христе, росу даждь и славу,
 15. Да не потопит нас змій, и мы всѣ⁵ от земна края
 Да почити полещем до твоего рая.

(1. — у Б. „из“. — Варіянти з ББ. 437 та Б. II, 213; 2. красно-
 зрачныи. — 3. отворите. — 4. сніде и Дух свят на - нь, — 5. вси).
 *) Апок., 12, 15. **) Буття, 3, 15.

Пѣснь 7-я.

Воскресенію Христову из сего зерна: *единонадесять ученицы идоша въ
 Галилею на гору, а може повелѣ имъ Исусъ. *) Пасха!*

1. Кто ли мене разлучит от любви твоей?
 Может ли мнѣ наскучить дивный пламень сей?
 Пусть весь мір отбѣжит!
 Я буду в тебѣ жить, о Исусе!
5. Веди меня с тобою в горній путь на крест;
 Рад я жить над горою, брошу долину персть.
 Смерть твоя — мнѣ живот,
 Желчь твоя — сластей род, о Исусе!
 Язвы твои суровы — то моя печать,
 10. Вѣнец мнѣ твой терновый — славы благодать,
 Твой сей поносный крест —
 Се мнѣ хвала и честь, о Исусе!
 Зерно пшенично в нивах естли согниет,
 Внѣшность естли нежива, нов плод внутрь цвѣтет.
15. За один старый клас
 В грядущій лѣтній час сторичный даст плод.
 Сраспи мое ты тѣло, спригвозди на крест;
 Пусть буду з внѣ не цѣлой. дабы внутрь воскрес,
 Пусть внѣшной мой изсхнет,
 20. Да новый внутрь цвѣтет; се смерть животна.
 О новый мой Адаме! О краснѣйшій сын!
 О всегосвѣтный сраме! О буйства Афин!
 Под буйством твоим свѣт,
 Под смертью — жизнь без лѣт. Коль темный закров!
- *) Мат. 28, 16.

Пѣснь 8-я.

Воскресенію Христову. Из сего зерна: *о! о! бѣжите на горы! *) Востани
 спяй! **) Покой дастъ Богъ на горѣ сей. ***)*

1. Объяли вокруг мя раны смертоносны;
 Адовы бѣды обойшли несносны!
 Найде страх и тма. Ах година люта!
 Злая минута!
5. Бодет утробу терн болѣзни твердый;
 Скорбна душа мнѣ, скорбна даже к смерти.
 Ах кто мя от сего часа избавит?
 Кто мя исправит?

- Так африканскій страждет елень скорый;
10. Он птиц быстрѣе пить спѣшит на горы,
А жажда жжетъ внутрь, насыщена гадом
И всяким ядом.

- Я на Голгофу поскорѣ¹ поспѣю;
Там виситъ врачъ мой межъ двою злодѣю.
15. Се Іоаннъ здѣ при крестѣ рыдаетъ,
Крестъ лобызаетъ.

- О Іисусе! О моя отрадо!
Здѣ ли живеша? О страдальцевъ радость!
Даждь спасительну мнѣ цѣльбу в сей страсти,
20. Не даждь вѣкъ пасти.

(1. у Б. „поскорю“). *) Захарія, 14, 5. **) Єфес. 5, 14. ***) Ісайя 26, 6.

Пѣснь 9-я.

Святому Духу. Из сего: *Духъ твой благій наставитъ мя на землю праву**.
Снизшедъ языки слія**). *Разногласная возшумѣ****).

1. Голова всяка свой имѣетъ смысл;
Сердцу всякому своя любовь,
И не однака всѣмъ живущимъ мысль;
Тотъ овецъ любитъ, а тотъ козловъ.
5. Такъ и мнѣ вольность одна есть нравна
И безпечальный претпростыи путь,
Се — моя мѣра в житіи главна;
Весь окончится мой циркулъ тутъ.

- Ты, святыи Боже и вѣковъ творецъ,
10. Утверди се, что самъ создалъ.
При тебѣ можетъ все в благій конецъ
Такъ попастьъ, какъ к магниту стальъ.
Аще ж не право зреть мое око,
Ты мене, отче, настави здѣсь;
15. Ты людскихъ видишь, сидяи высоко,
Разныхъ толь мнѣнній безщетну смѣсь.

- Тотъ на восточный, сей на вечерній край
Плыветъ по щастію¹ со всѣхъ вѣтрилъ,
Иной в полночной странѣ видитъ рай,
20. Иной на полдень путь свой открылъ
Одинъ говоритъ: вотъ кто-то коситъ!
А другій споритъ: се ктось стришетъ!
А сей: у воза пять колъ! голоситъ.
Скажи: кій бѣсъ намъ в прахъ мысль съчетъ?

(1. читаю „щастіе“ замѣстцъ „щастье“, бо лише такъ дістаємо рівну
кількість складів з попереднім рядком). *) Пс., 142, 10. **) Буття, 11, 7.
***) Апок., 19, 1?

Пѣснь 10-я.

Solum curo feliciter mori. Из сего зерна: блаженъ мужъ, иже въ премудрости умретъ и иже въ разумѣ своемъ поучается святынѣ *).

1. Всякому городу нрав и права;
Всяка имѣет свой ум голова;
Всякому сердцу своя есть любовь;
Всякому горлу свой вкус есть каков.
5. А мнѣ одна только в свѣтѣ дума,
А мнѣ одно только нейдет с ума.

- Петр¹ для чинов углы панскіи трет.
Федька купец при аршинѣ все лжет.
Тот строит дом свой на новый манер.
10. Тот все в процентах: пожалуй повѣрь!
А мнѣ одна только... (итд).

- Тот непрестанно стягает грунта.
Сей иностранны² заводит скота.
15. Тѣ формируют на ловлю³ собак,
Сих шумит дом от гостей, как кабак.
А мнѣ одна только... (итд).

- Строит⁴ на свой тон юриста⁵ права.
20. С диспут студенту трещит голова.
Тѣх беспокоит Венерин амур.
Всякому голову мучит свой дурь.⁹
А мнѣ одна только в свѣтѣ дума,
Как бѣ умерти мнѣ не без ума.

25. Тот панегирик сплетает со лжей.
Лѣкарь в подряд ставит мертвых людей.
Сей образы жировых четъ тузов.
Степка бѣжит как на сватьбу в позов.
А мнѣ одна только... (итд).

30. Смерте страшна! замашная косо!
Ты не щадиш и царских⁶ волосов,
Ты не глядиш, гдѣ мужик, а гдѣ царь —
Все жереш⁷ так, как солому пожар.

35. Кто ж на ея плюет острую сталь?
Тот, чія⁸ совѣсть, как чистый хрусталь.

(У Б. подано варіанти, невідомо відкіля взяті; 1. Сват. — 2. со всѣх націй. — 3. Тот на картинах малюет. — 4. крутит. — 5. приказній. — 6. ни-чїих. — 7. ѣси. — 8. в ково. — 9. у Б. „дур“). *) Сирах, 14, 21.

Пѣснь 11-я.

В конец сего: бездна бездну призываетъ,*) въ законѣ Господни воля его.**)
Далъ бы ти воду живу, сирѣчь, волю волѣ и безднѣ твоей бездну мою.⁵

1. Нелзя бездны окіана горстью персти забросать,
Нелзя огненного стана скудной капль прохладать.
Возможет ли в темной яскинѣ гулять орел?

5. Так как в поднебесный край вылетит он осель,
Так не будет сыт плотским³ дух.

Бездна дух есть в челоуѣкѣ,¹ вод всѣх ширшій и небес.
Не насытишь тѣм во вѣки, что плѣняет зрак очес.²
Отсюду-то скука, внутрь скрежет, тоска, печаль,
Отсюду несытость, из капли жар горшій встал.

10. Знай: не будет сыт плотским дух.

О роде плотскій! невѣжды! доколѣ ты тяжкосерд?
Возведи сердечны вѣжды! Взглянь выпсрь на небесну твердь.
Чему ты не ищеш знать, что-то зовется Бог?
Чему не толчеш, чтоб увидѣть его ты мог?⁴

15. Бездна бездну удолит вдруг.

(1. читаю з огляду на внутрішню риму „челоуѣкѣ“ замісць видрукованого у Б. „челоуѣцѣ“. „Челоуѣкѣ“ також у ББ. 352—Б. II, 145.—2. у ББ. 352 варіант; „мір сей весь“; у ББ. 430—Б. II, 206 варіанти; 3. плотскій — очевидно помилка — 4. смог. — 5. переставляю слово „сирѣчь“ з місця перед словами „о законѣ“ на те місце, де воно зараз стоїть; перші три тексти узяті з св. Письма, а далі йде пояснення Сквороди до слов „воду живу“. І в інших цитатах з Письма він іноді щось змінює або додає. *) Пс., 41, 8. **) Пс., 1, 2. ***) Іоан, 4. 10.

Пѣснь 12-я.

Из сего зерна: *блаженны нищи духомъ,*) сіесть, премудрость книжника во благовременіи празднества и умалаяйся въ дѣяніях своихъ, упремудрится.**)* Упразднитесь и разумѣйте...***)

1. Не пойду в город богатый. Я буду на полях жить.
Буду вѣк мой коротати, гдѣ тихо время бѣжит.
О дубрава!¹ о зелена! о мати моя родна!
В тебѣ жизнь увеселенна, в тебѣ покой, тишина,

5. Города славны, высоки на море печалей пхнут.
Ворота красны, широки в неволю горьку ведут.
О дубрава! о зелена!.. (ітд).

10. Не хочу ѣздить на море, не хочу красных одеж;
Под сими крыется горе, печали, страх и мятеж.
О дубрава! о зелена!.. (ітд).

15. Не хочу за барабаном ити плѣнять городов.
Не хочу и штатским саном пугать мѣлочных чинов.
О дубрава! о зелена!.. (ітд).

20. Не хочу и наук новых, кромѣ здраваго ума,
Кромѣ умностей Христовых, в коих сладостна душа.
О дубрава! о зелена! (ітд).

Ни чего я не желатель, кромѣ хлѣба да воды.
Нищета мнѣ есть пріятель; давно мы з нею сваты.
О дубрава! о зелена!.. (ітд).

25. Со всѣх имѣній тѣлесных — покой да воля свята,
Кромѣ вѣчностей небесных — одна се мнѣ жизнь свята.
О дубрава! о зелена!.. (ітд).

А естли до сих угодій и грѣх еще побѣдить,
30. То не знаю, сей выгоды возможет ли лутче быть.
О дубрава! о зелена!.. (ітд).

Здравствуй, мой милый покою! во вѣки ты будеш мой.
Добро мнѣ быти с тобою; ты мой вѣк будь, а я твой.
35. О дубрава! о свобода! в тебѣ я начал мудрѣть;
До тебе моя природа, в тебѣ хошу и умрѣть.

(1. Б. друкуе в ріжних строфах ріжно; „дубрава“ або „дуброва“). —
*) Мат. 5, 3. **) Сирах, 38,24. ***) ?

Пѣснь 13-я.

O fortunatos nimium bona si sua norint agricolas! (Virg. 2 Georg. Vers. 458).
Из сего: изыдите отъ среды ихъ...*) Прийди, брате мой, водворимся на
сель.***) Тамо роди ты мати твоя.***)

1. Ах, поля, поля зелены,
Поля цвѣтами распещрены!
Ах, долины, яры,
круглы могилы, бугры.

Ах, вы, вод потоки чисты!
5. Ах, вы, берега трависты!
Ах, ваши волоса,
вы кудрявые лѣса!

Жайворонок меж полями
Соловейко меж садами;
Тот выпрь летя сверчит,
а сей на вѣтвах свистит.

10. А когда взойшла денница.
Свищет в той час всяка птица,
Музыкою воздух
растворенный шумит вокруг.

Только солнце выникает,
Пастух овцы выганяет
15. И на свою свирѣль
выдает дрожливой трель.

Пропадайте думы трудны,
Города премноголюдны!
А я с хлѣба куском
умру на мѣстѣ таком.

(Варіанти з вид. Багалія, який не вказує відкіля їх узято; 1. свирчит.
—2. на голлях лящит). *) 2 Кор. 6, 17. **) Пісня пісень, 7, 12. ***) Пісня
пісень, 8, 5.

Пѣснь 14-я.

Древняя малороссійская о суетѣ и лести мірской в сей силѣ: на стражи
моей стану и възду на камень.*) (Обновленна в 1782 лѣтѣ).

1.

1. Коликая слава нынѣ?
Зри на буйность в сей годинѣ!
О Израиль! гидры звѣря
Коль велика в оном мѣра,
нужно разумѣти.

2.

5. Нынѣ — скипетр и булава,
Утро вставши — худа слава
Сердце пробуждает сквозѣ;
Руцѣ связаны и носѣ.
Как избѣгнуть сѣти?

3.
 Днесь пїяна скачет воля,
 10. Утро вставши, тщетна доля.
 О Израиль! водна звѣря
 Камо ведеѣ цѣль и мѣра?
 Нужно что¹ прозрѣти.

4.
 Сирен лестный окіана.
 Сладким гласом² обаянна
 15. Бѣдная душа на пути
 Хошет на всегда уснути,³
 не доплывши брега.

5.
 Плоть! Мір! О не сытый аде!
 Все тебѣ ядъ, всѣм ты яд!
 День, ночь челюстями зѣваѣт,
 20. Все без взгляду поглощаѣт.
 Кто избѣжит сѣти?

9.
 Будь ты мнѣ Ираклій тщивый,
 Будь Іона прозорливый,
 35. Главы попали змінны,
 Китовой из блевотины
 выскочить мнѣ на кефу.

(1. пропоную читати „то“ та замінити ? комою. — Варіанти з ББ. 193—Б. II, 64; 2. гласом его. —3. всегда желает уснути. —4. распространени бодр. —5. крыла. —6. пловущи на. —7. очеса. —8. Б. II, 64: потечеш). *) Аввакум 2, 1.

Пѣснь 15-я.

великой субботѣ из сего зерна: *почи Богъ въ день седмый,*) аще внидутъ въ покой мой.**)*

1. Лежиш во гробѣ, празднуѣш субботу.
 По трудах тяжких, по кровавом поту.
 Князь ни коих дѣл в тебѣ не имѣѣт,
 Князь сего міра, что всѣми владѣѣт.
  5. О не слыханны се слѣды!
 О новый роде побѣды!
 О сыне Давидов!
- Сыне Давидов, Лазаря воззавый
 З¹ мудростей земных до небесной славы,
10. Убій тѣлесну и во мнѣ работу!
 Дажь мнѣ с тобою праздновать субботу,
 Дажь мнѣ ходить в твои слѣды,
 Дажь новый род сей побѣды,
 О сыне Давидов!

(1. у Б. видруковано „Из“). *) Буття, 2, 2. **) Евр. 4, 1.

Пѣснь 16-я.

в сію силу: дугу мою полагаю на облацѣ.*)

1. Прошли облака. Радостна дуга сіяет.
Прошла вся тоска. Свѣтъ наш блистает.
Веселіе сердечное есть чистый свѣтъ ведра,
Если миновал мрак и шум мірскаго вѣтра.
  5. О прелестный мір! Ты мнѣ — окіан, пучина.
Ты мрак, облак, вихр, тоска, кручина.
Се радуга прекрасная мнѣ ведро блистает,
Сердечная голубочка мнѣ мир вѣщает.
- Прощай, о печаль! прощай, прощай, зла утроба!
10. Я на ноги встал, воскрес от гроба.
О, отрасли Давидовска! Ты брег мнѣ и Кифа,
Ты радуга, жизнь, ведро мнѣ, свѣтъ, мир, олива.

*) Буття, 9, 13.

Пѣснь 17-я.

Житейское море, воздвигаемое зря,*) и проч.

1. Видя житія сего я горе,
Кипящее, как Чермное море,
Вихром скорбей, напастей, бѣд,
Разслаб, ужаснулся, поплѣд.
5. О горе сущим в нем!

Возвратил я бѣдный бѣг мой вскорѣ,
Чтоб не скрытись с фараоном в морѣ.
Се к пристани тихой бѣжу
И воплем плачевным глашу,

10. Воздѣв горѣ руцѣ.

О Христе! не даждь сотлѣть во адѣ!
Даждь мнѣ в твоём жить небесном градѣ,
Да не повлечет мя в свой слѣд
Блудница мір, сей темный свѣтъ!

15. О милости бездна!

*) Ис. 57, 20.

Пѣснь 18-я.

Господь гордымъ противится, смиреннымъ же даетъ благодать.*)

1. Ой ты, птичко жолтобоко,
Не клади гнѣзда высоко!
Клади на зеленой травкѣ,
На молоденькой муравкѣ.
5. От, ястреб над головою
Висит, хочет ухватить,
Вашею живет он кровью.
От, от, кохти он острит!
10. Стоит явор над горою,
Все кивает головою.
Буйны вѣтра повѣвают,
Руки явору ламают.
А вербочки шумят низко,
Волокут мене до сна.
15. Тут течет поточок близко;
Видно воду аж до дна.

На что ж¹ менѣ замышляти,
 Что в селѣ родила мати?
 Нехай у тѣх мозок рвется,
 20. Кто высоко в гору дмется,
 А я буду себѣ тихо
 Коротати милый вѣк.
 Так минет мене все лихо,
 Щастлив буду человек.

(1. можливо також читання „же мнѣ“. У Б. помилково „что ж мнѣ“).
 *) Петр, I, 5, 5.

Пѣснь 19-я.

В сей конец: *нѣсть наша брань къ плоти и крови...**); *поперши льва и змїя***); *воспрїимите и мечъ духовный, иже есть глаголь Божїй...****)

1. Ах ты тоска проклята! о докучлива печаль!
 Грызеш мене измлада, как моль платья, как ржа сталь.
 Ах ты скука! ах ты мука! люта мука!
 Гдѣ ли пойду, все с тобою вездѣ всякій час.
 5. Ты как рыба из¹ водою, всегда возлѣ нас.
 Ах ты скука! ах ты мука! люта мука!

- Звѣряку злу заколеш, естли возмеш острый нож,
 А скуки не побореш, хоть меч будет и хорош.
 Ах ты скука! ах ты мука! люта мука!
 10. Добросердечное слово колет сих звѣрей;
 Оно завсегда готово внутрь твоих мыслей.
 Ах ты скука! ах ты мука! люта мука!

- Христе, ты меч небесный в плоти нашае ножнах!
 Услыши вопль наш, слезы, пощади нас в сих звѣрях!
 15. Ах ты скука! ах ты мука! люта мука!
 Твой нам свишше глас пресладкій, аще возревет,
 Как молнія, полк всѣх гадких звѣрей ражженет,
 Проч ты скука! прочь ты мука, з дымом, с чадом.

Сложена 1758 г. в степях переяславских в селѣ Кавраѣ. 1. У Б. „с“. *) Еф. 6, 12. **) Пс., 90, 12. ***) Еф. 6, 17.

Пѣснь 20-я

нареченная сигор. В сем маленьком но высоком градикѣ пирует Лот со дщерьми: *во градѣ Бога нашего, въ горѣ святѣй его;*)* *уподоблю его мужу мудру, основавшему храмину свою на каменѣ; **)* *кто взыйдетъ на гору Господню? ***)*

1. Кто сердцем чист и душею, Не нужна тому броня, Не нужен и шлем на шею, Не нужна ему война.	О міре! Мір безсовѣтный! Надежда твоя в царях?
5. Непорочность то его броня И невинность алмазна стѣна, Щит, меч и шлем ему сам Бог.	10. Мниш, что сей брег безнавѣтный? Вихрь развѣет сей прах. Непорочность — се тебѣ сигор, И невинность — вот небесный двор! Там полещи и там почій!

15. Сей свят град бомб не боится,
 Ни клеветничіих стрѣл
 И хитрых мин не страшится,
 Всегда цѣл и не горѣл.
 Непорочность есть то адмант
20. И невинность есть святой то град.
 Там полещи и там почій!
25. В сем градѣ и врагов люблят,
 Добро воздавая врагам,
 Для других здравіе гублят,
 Не только добры другам.¹
 Гдѣ же есть оный толь
 прекрасный град?
 Сам ты град, з души вон выгнав яд,
 Святому духу храм и град.
- (1. у Б. „другим“). *) Пс. 14, 1. **) Мат. 7, 24. ***) Пс. 23. 3.

Пѣсня 21-я

в конец сего : *возвѣсти ми, его же полюби душа тоя;*) гдѣ пасеши, гдѣ
 почиваеши въ полудни?**)*

1. Щастіе, гдѣ ты живеш? Горлицы, скажите!
 В поле ли овцы пасеш, голуби взвѣстите!
 О щастіе, наш ясный свѣт,
 О щастіе, наш красный цвѣт!
5. Ты, мати и дом, появися, покажися!

Щастіе! гдѣ ты живеш? мудрыи скажите!
 В небѣ ли ты пиво пьеш? книжники взвѣстите!
 О щастіе ... (ітд).

10. Книжники се все молчат, птицы тож всѣ нѣмы,
 Не говорят, гдѣ есть мать, мы же всѣ не вѣмы.
 О щастіе ... (ітд).

15. Щастія нѣт на землѣ; щастія нѣт в небѣ;
 Не заключилось в углѣ; индѣ искать требѣ.
 О щастіе ... (ітд).

20. Небо, земля и луна, звѣзды всѣ, прощайте!
 Всѣ вы мнѣ — гавань дурна, вперед не ожидайте.
 О щастіе ... (ітд).

25. Всѣ я минул небеса, негли вдаль обрящу,
 И преисподняя вся, негли его срящу.
 О щастіе ... (ітд).

30. Се мой любезный прескор скачет младый елень,
 Вышше небес, вышше гор; крын мой — чист, нов, зелен.
 О щастіе! мой свѣт ясный!
 О щастіе! мой цвѣт красный!

35. Ты, мати и дом, нынѣ вижу, нынѣ слышу!

Сладкость его есть гортань, очи голубины,
 Весь есть любовь и харран, руцѣ кристаллины.
 О щастіе ... (ітд).

- 40.

Не прикасайся ко мнѣ: абіе мя срящешь,
Не обрѣтай мя извнѣ: абіе обрящешь.
О щастіе . . . (ітд).

45. Ах! Обрати мнѣ твой взор; он мя воскресит,
Выше стихій, выше гор он мя оперяет.
О щастіе . . . (ітд).

50. Сядем себѣ, брате мой, сядем для бесѣды.
Сладок твой глагол живой, чистит мнѣ всѣ бѣды.
О щастіе! Мой свѣт ясный!
О щастіе! Мой цвѣт красный!

55. Ты, мати и дом, днесь ты вижу, днесь ты слышу.

В полдень ты спишь на горах, стадо пасеш в кринах,
Не в гергесенских полях и не в их долинах.
О щастіе . . . (ітд).

*) Пісня піс. 3, 3. **) Пісня пісень, 1, 7.

Пѣснь 22-я.

*Помни послѣдняя твоя и не согрѣшиши. *) Есть путь, мнящійся быти
правъ, послѣдняя же его адъ. **)*

1. Распрости вдаль взор твой и разумны лучи
И конец послѣдній поминай.
Всѣх твоих дѣл в кую мѣть стрѣла улучит?
Наблюдая всѣх желаній край,
5. На коих вещах основал ты дом?
Естли камень, то дом соблюдет.
Естли ж на пескѣ твоих стать хором,
От лица земли вихр разметет.

Всяка плоть пѣсок есть и мірска вся слава

10. И его вся омерзѣет сласть.
Возлюби путь ускій, бѣгай обща права;
Будь твоя Господь с Давидом часть.
Естли нужно есть вернуться в Сіон,
То зачѣм тебѣ в мір снисхождать?
15. Путь опасен есть во Іерихон;
Живи в градѣ, иже всѣх нас мать.

Естли же пустился¹ ты в сію дорогу,
Бог скорѣе путь да преградит,
Ибо знаеш, что снїйшовши в бездну многу,

20. То ум в безднѣ зол наш не родит.
О ты, иже все дух тойжде еси
И число твоих не скудѣет лѣт,
Ты разбойничи в нас души смѣси!
Пусть твоя сокрушит буря сѣть!

(1. у Б. „опустился“ — мабуть, помилка). *) Сирах, 18, 24. **) Притчи, 14, 12-16, 25.

Пѣснь 23-я.

Из сего : исчезоша въ суетѣ дніе...*) Искупующе время, упразднитесь и уразумѣйте...**)

1. О дражайшее жизни время!
Коль тебя мы не щадим!
Коль так, как излишне бремя,
Всюду мещем, не глядим!
5. Будто прожитый час возвратится назад,
Будто рѣки до своих повернутся ключей,
Будто в наших руках лѣтъ до прибавки взять,
Будто наш в безчисленных составленный вѣкъ дней.

- Для чего ж мы жить желаем
10. Лѣтъ на свѣтѣ́ восем сот,
Ежели мы их теряем
На всякій бездѣлиц род!
Лутче час один честно жить, неж скверно цѣлый день,
Лутче один день свят от безбожнаго года,
  15. Лутче один год чист, неж десяток сквернен,
Лутче в пользѣ́ десять лѣтъ, неж весь вѣкъ без плода.

- Брось, любезный друг, бездѣлля,
Пресѣчи толикий вред,
Сей момент пріймись до дѣла :
20. Вот, вот, время уплывет.
Не наше то уже, что прійшло мимо нас,
Не наше то, что породит будуща пора,
Днешній день только наш, а не утренній час.
Не знаем, что принесет вечерняя заря.

25. Естли ж не умѣеши жити,
Так учись фигуры сей!
Ах! не может всѣх вмѣстити
Разум хитрости тоей.
Знаю, что наша жизнь полна суетных врак,
30. Знаю, что преглупая тварь в свѣтѣ́ человек,
Знаю, что чѣм живет, тѣм горшій он дурак,
Знаю, что слѣп тот, кто закладает себѣ вѣкъ.

Rogatus quidam philosophus, quid est pretiosissimum, respondit: tempus. *) Ср. 20, 17. **) ? зр. пісню 12-у.

Пѣснь 24-я.

Римського пророка Горатія, перетолкованная малоросійским діалектом в 1765 годѣ. Она начинается так; otium divos rogat in patenti и пр. Содержит же благое наставленіе к спокойной жизни.

1. О покою наш небесный! Гдѣ ты скрылся с наших глаз?
Ты нам обще всѣм любезный, в разный путь разбил ты нас.

За тобою то вѣтрила простирают в кораблях,
Чтоб могли тебе тѣ крила по чужих сыскать странах.

5. За тобою маршируют, разоряют города,
Цѣлый вѣкъ бомбандируют, но достанут ли когда?

Кажется, живут печали по великих больш домах!
Больш спокоен домик малый, естли в нужных сыт вещах.

Ах, ничѣм мы недовольны: се источник всѣх скорбей!

10. Разных ум затѣв полный — вот источник мятежей!

Поудержмо дух несытый! Полно мучить краткій вѣкъ!
Чтоль нам дать край знаменитый? Будеш тоже человек.

Вить печаль¹ вездѣ летает,² по землѣ³ и по водѣ,
Сей бѣс⁴ молній всѣх быстрее, может⁵ нас сыскать вездѣ.

15. Будьмо тѣм,⁶ что бог дал, рады,⁷ разбиваймо скорбь⁸ шутя;
Полно нас червям снѣдати; вить⁹ есть чаша¹⁰ всѣм людям.

Славны, напримѣр, герои, но побиты на полях.
Долго кто живет в покоѣ, страждет в старых тот лѣтах.

Вас Бог одарил грунтами, но вдруг может то пропасть,

20. А мой жребій с голяками, но Бог мудрости дал часть.

Nihil est ab omni parte beatum. Есть чаша всѣм людям.

(Варіанти з ББ. 337=Б. 130: 1. тоска. —2. лѣтает. —3. земли. —
4. дух. —5. лише ББ. можит. — Варіанти з перекладу Плутарха „О спо-
койствіи душевном“ — вид М. А. Масловим, цит. стор. 32;6. будь же все
тѣм. —7. ради. —8. разбивай всяк грусть. —9. вѣдь. —10. свое).

Пѣснь отходная 25-я

отцу Гервасію Якубовичу, отходящему из Переяслова в Бѣлгород на архи-
мандритскій и судейскій чин в 1758 годѣ, из сего зерна: *Господь сохра-
нитъ вхожденіе твое и исхожденіе твое, не дастъ во смятеніе ноги твоея**).

1. Ёдеш, хочеш нас оставить?
Ёдь же весел, цѣлый, здравый!
Будь тебѣ вѣтры погодны,
Тихи, жарки, ни холодны;

Облаки, прочь вы невѣрны!
Не лійтєсь, дожди чрезмѣрны!
Вар не ожжи полуденный;
Свѣтом луны озаренный,

5. Щастлив тебѣ путь вездѣ отсель
будь!

15. Щастлив сей путь повсюду в
ночь будь.

Путныи исчезнут страхи;
Спите подорожны прахи;
Скоропослушныи кони
Да несут, как по долонѣ,

Той твои направит ноги,
Кой дал землю и дороги,
Бодро сидяще высоко
Путь твой хранящее око.

10. Щастливым слѣдом, как
гладеньким льдом!

20. Щастлив сей отход благословит
вход.

Радуйся страна щастлива!
Пріймєшь мужа добротлива.
Брось завистливые нравы!
Вѣрен есть его познавый.

25. Щастлив на степень, конец на блажен.

*) Пс. 120, 8.

Пѣснь 26-я

епископу Іоанну Козловичу, входящему во град Переяслав на престол епископскій из 1753⁶ года. Из сего зерна: *такѡ да просвѣтитсѧ свѣтъ вашъ предѣ челоувѣки, яко да видѧтъ ваша добрая дѣла...**

Поспѣшай, гостю, поспѣшай,
Наши желанія увѣнчай!
Как мусикійскій сличный слух
Сладостью тѣло движет и дух,¹
Так всежеланный твой приход,
Цѣлый подвигл град и весь народ

Град² печальный Переяслав!
Часто сиротство твое дознав,
Измѣну вышняго смотри.
Се свѣтлый день тебе озари,
По волнам твой корабль шалѣл,
Се в корабль³ паки твой кормчій сѣл,

Он путь управит до небес,
Преднося Христовых свѣт словес.
В нем весь духовный узриш плод,
Как в чистовидных зеркалѣ вод.⁴
Агнцу послѣдуя Христу,
Кротко очистит нечистоту.

Он и дѣлом и языком
Исцѣлит дух твой, язвлен грѣхом.
Сколько честнѣйшій плоти дух,
Сколько земного небесный круг,
Столько душевных врач⁵ страстей
Превозвышает плотских врачей.

Христе, источник благ святой!
Ты дух на пастыря излїй твой.
Ты будь ему оригинал,
Чтоб на его смотря поступал
Паствы его всяк челоувѣк
И продолжи ему щастлив вѣк.

[1. Переставляю „движет и“ замѣсть „и движет“, що не дає сенсу. —2. В виданнї Б. „Граде“, але тоді псується розмїр. Впершому рядку останньої строфи Скворода вживає номінатив замѣсть вокатива („источник“). Отже на поправку маю право. Можливо, що „Граде“ всеж відповїдає ритмичним устремлінням Сквороди; його спробам починати вїрші ритмичне однаково (про це див. в текстї). —3. В вид. Б. „корабель“, Скворода завше пише „корабль“. —4. замїною кому на точку. Далї не згадую моїх змін інтерпункції. —5. „Враг“ в вид. *Багалїя*, очевидна помилка]. —6. Б. 1753, про нашу поправку див. текст розвідки. *) Мат. 5, 16.

Мелодїа.

На образ зачатїя Пречистыя Богоматери, имущїя под ногами круг мїра, умаляющуюся луну и змїя с яблоком своим. Сей образ стоит в богословской школѣ в Харьковѣ. Выображенна сїя мелодїа 1760 года, как был я учителем пїитическїя школы.

1. Возри! Се дѣва стоит, чиста ложеснами!
Яблоко, змій, мір, луна под ея ногами.
Яблоком является плотска сласть безчестна,
В кую влечет, как змій, плоть хитра и прелестна,
5. Круг міра образует злу смѣсь мырских мѣнній,
Алуна знаменуєт сѣнь мырских имѣнній.
Побѣди сія! Христос и в тебѣ вселится.
Будь как дѣва чист: мудрость в сластях не мѣстится.

Пѣснь 27-я.

Бѣлоградскому епископу Іосафу Миткевичу, посѣщающему вертоград духовнаго училища в Харьковѣ из сего зерна: *Господи! призри съ небесе и виждь, и посѣти виноградъ сей, его же...*) Плодъ духовный есть — любовь, радость, миръ и пр.**)*

1. Вышних наук саде святой!
Лист розовый и цвѣт твой красный.
Прими на тя веселный вид!
Се возсія день твой благій!
5. Озарил тебе свѣт ясный.
Дух дыша свышш благословит.
Возвеселися, о полк древес,
Больших и маленьких всѣх сонм весь!
10. Пастырю наш! Образ Христов,
Тих, благ, кроток, милосердый,
Зерцало чистое доброт!
Красна носи нозѣ, готов
Мир благовѣститъ нам твердый.
Призри на сей священ оплот;
15. От тебе помощи весь он ждет,
Сердце и руцѣ тебе дает.

Ты сад напой, сей святой сад,
Током вод благочестивых
З самых апостольских ключей.
20. Не допусти ересей яд.
Отжени прочь всяк род лживых.
Да родит духовных царей,
Царство царя простирая всѣх,
Адскій же скиптр низвергая, грѣх.
25. Да зрит в него бодрый взор твой!
При твоєм не спящем взорѣ,
И лист его не отпадет;
Не лист на нем будет пустой,
Лицемѣрно лстящ, но вскорѣ
30. Весь плод духовный принесет —
Вѣру, мир, радость, кротость, любовь
И иный весь святой род таков.

Так от тебе сам царей царь,
И сего народ свят просит,

35. И чтож тебѣ сего милѣй?
Иль Христу кій лутчій дар.
Се дар первый, что приносит
Пастырь на паствѣ святъ святѣй.
Он же на дѣло сам укрѣпит
40. И тебѣ жизнь святій продолжит.
- *) ? **) Гал. 5, 22.

Пѣснь 28-я

о тайном внутрь и вѣчном веселіи боголюбныхъ сердецъ изъ сихъ зернъ: *веселіе сердца — животъ чловѣку и радованіе мужа — долгоденствіе,**) *аже аще погубитъ душу свою мене ради, той спасетъ ю;**) что пользы чловѣку, аще приобрящетъ мыръ весь, отицетится же души своей!***)*

1. Возлети на небеса, хоть в версальскіи лѣса,
Вздѣнь одежду золотую,
Вздѣнь и шапку хоть царскую;
Когда ты не весьол, то всею ты нищ и гол.
5. Проживи хоть триста лѣт, проживи хоть цѣлый свѣт,
Что тебѣ то помогает,
Естли сердце внутрь рыдает?
Когда ты не весьол, то всею ты мертв и гол.
10. Завоюй земный весь шар, будь народамъ многимъ царь,
Что тебѣ то помогает,
Аще внутрь душа рыдает?
Когда ты не весьол, то всею ты подл и гол.
15. Брось пожалуй думать мнѣ, сколько жителей в лунѣ!
Брось Коперниковски сферы,
Глянь в сердечныя пещеры!
В душѣ твоей глагол, вот будеш с нимъ весьол!
- Богъ есть лутчій астроном, Онъ найлутчій¹ економъ.
Мать блаженная натура
Не творитъ ни-что же здура.
20. Нужнѣйшее тебѣ, найдеш то самъ в себѣ.
Глянь, пожалуй, внутрь себе: сыщешъ друга внутрь себе.
Сыщешъ тамъ вторую волю,
Сыщешъ в злой блаженну долю,
В тюрмѣ твоей тамъ свѣт, в грязи твоей тамъ цвѣт.
25. Правду Августинъ пѣвалъ: ада нѣтъ и не бывалъ;
Воля — адъ твоя проклята,
Воля наша — пещъ намъ ада.
Зарѣжь ту волю, другъ, то ада нѣтъ, ни мукъ.
30. Воля! О несытый² адъ. Всѣхъ³ тебѣ ядь, всѣмъ ты ядъ.
День, ночь челюстями зѣваешъ,⁴
Всѣхъ безъ взгляда поглощаешъ;
Убий ту душу братъ, такъ упразднишъ⁵ весь адъ.

- Боже! О живой глагол! Кто есть без тебе весьол?
 Ты един всѣм жизнь и радость,
 35. Ты един всѣм рай и сладость.
 Убій злу волю в нас, да твой владѣет глас.

- Дажь пренужный дар нам сей; славим тя царя царей.
 Тя поет и вся вселенна,
 В сем законѣ сотворенна,
 40. Что нужность не трудна, что трудность не нужна.

(1. у Б. „наилутчій“, що збільшує кількість складів рядку на оден.
 — Варіанти з ББ. 454: 2. несытой. — 3. все. — 4. зѣвашь. — 5. Аще змій
 сей заклась? Се! упразднен...). *) Сирах, 30, 23. **) Мат. 10, 39; Марк,
 8, 35; Лука, 9, 24. ***) Мат. 16, 26; Марк, 8, 36; Лука 9, 25.

Пѣснь 29-я.

В конец сей: повелѣ бурѣ и протч. Кто сей есть, его же вѣтры, море
 послушаютъ? *)

1. Чолнок мой бури вихр шатает, Се в бездну, се выпрь вергает!	О пристанище безбѣдно, Тихо, сладко, безнавѣтно! О Маріин сыне! Ты буди едине
Ах, нѣсть мнѣ днесь мира И нѣсть мнѣ навклира.	
5. Се мя море пожирает!	15. Кораблю моему бегом.

Гора до небес восходит; Другая до бездн нисходит; Надежда мнѣ тает, Душа ищезает.	Ты в кораблѣ моем спиши Востани! Мой плач услыши! Ах! Запрети морю, Дажь мнѣ помощь скору,
10. Ждах — и се нѣсть помогаай!	20. Ах! Востани моя славо!

Избави мя от напасти,
 Смири в душѣ тлѣнны страсти;
 Се дух мой терзают,
 Жизнь огорчевают.

25. Спаси мя, Петра, молюся!

Сложенна 1785 года, 17 дня в селѣ Великом Бурлукѣ. *) Мат. 8,
 26—27.

Пѣснь 30-я.

Из сего древнего стиха;
τῆς ὥρας ἀπόλαυε, ταχὺ γὰρ πάντα γηράσκει.
ἐν θέρεος ἐξ ἐρίφου τραχὺν ἐθήκη τραγόν.
 сирѣчь,

Наслаждайся дней твоих, все бо в малѣ старѣет.
 В одно лѣто из козленка стал косматый цап.*)

- Осень нам проходит, и весна прошла,
 Мать козленка родит, как весна пришла.
 Едва лѣто запало, а козля цапом стало;
 Цап бородатый.
- Ах, отвержим печали! Ах, вѣк наш краткій, малый!
 Будь сладкая жизнь.

- Кто грусть в утробѣ носит всегда,
Тот лежит во гробѣ, нежил никогда.
Ах, утѣха и радость! О сердечная радость!
10. Прямая ты жизнь.
Не красна долгою, но красна добротою,
Как пѣснь, так и жизнь.

- Жив Бог милосерый! я его люблю.
Он мнѣ камень твердый; сладко грусть терплю.
15. Он жив не умирая, живет же с ним живая
Моя и душа.
А кому он не служит, пушай тот бѣдный тужит,
Прямой сирота.

- Хощеш ли жить в сласти? не завидь нигдѣ.
20. Будь сыт в малой¹ части, не убойся вездѣ.
Плюнь на гробныя прахи и на дѣтскія страхи;
Покой — смерть, не вред.
Так жывал афинейскій, так жывал и еврейскій
Епикур Христос.

Сложена во время открытія Харьковскаго намѣстничества, когда я скитался в монастырѣ Сѣннянском.

(1. у Б. „за малой“ — очевидна помилка). — *) Сковорода подав і лат. переклад цього двовірша;

Utere temporibus, propere nam cuncta senescunt;
Una ex levi haedo messe fit hircus olens.

Баг. I, 69. Але Сковорода змінив в „Саду“ і грецький текст, в цитаті, що він її наводить в листі, перший рядок інший;

τῆς ὥρας ἀπόλαυε, διέρχεται πάντα τάχιστα.

Цитата захована нам яко цитата невідомого автора в „Палатінській Антології“; цитую за виданням Dübner'a; Antologia Palatina. Paris. 1872, II, стор. 294 (Caput XI, 51);

*τῆς ὥρας ἀπόλαυε, παρακμάζει ταχὺ πάντα.
ἐν θέρος ἐξ ἑρίφου τραχὺν ἔθηκε τράγον.*

Там і старий лат. переклад:

Vona-hora fruere; pretereunt cito cuncta;
una aestas e capreolo hispidum facit hircum.

Переклад Гуґо Гроція:

Utere flore tuo; namque aetas praeterit. Hoedus
Qui fuit, hic, aestas transeat, hircus erit.

34. Ол. Шультгин. Ідеологічна ненависть і непереможна любов Ж. Ж. Руссо до Франції. 1937 р. ст. 7.
35. В. Сімович. Проблема гармонії складів у морфології слов'янських мов. 1937 р.
36. Р. Смаль Стоцький. Краса і погань. 1937 р. ст. 12.
37. К. Чехович. Чеські впливи на Франкового „Мойсея“ та „Івана Вишенського“.
38. Ф. Слюсаренко. Нумізматична праця проф. В. Б. Антоновича. 1938 р. ст. 11.
39. Ів. Борковський. Значіння деяких предметів знайдених в Майкопській могилі.
40. Л. Чикаленко. Вівіфікаціонізм. 1938 р. ст. 8.
41. В. Щербаківський. Матеріали з археологічних розкопів на Переяславщині.
42. В. Дорошенко. Примітки В. Антоновича до Шевченкового „Кобзаря“. 1937.
43. В. Прокопович. Сфрагістичні анекдоти. 1938 р. ст. 28.
44. С. Наріжний. Дѣйствія презѣльной брани. 1938 р.
45. Степан Сірополко. Граф Петро Завадовський — перший міністр освіти в царській Росії. 1938 р. ст. 7.
46. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Том другий. Прага 1939 р. ст. VIII+227.
47. М. Антонович. Пограничник Босій. 1940 р. ст. 16.
48. Б. Крупницький. З життя першої української еміграції. 1940 р., ст. 16.
49. В. Щербаківський. Концепція Грушевського про походження українського народу в світлі палеоетнології. 1940., ст. 16.
50. Дм. Чижевський. Український літературний барок. Част. 1. 1941., ст. 76.
51. Ів. Панькевич. Літературний бідермаєр в галицько-українському письменстві.
52. С. Наріжний. Розвідування московських посланців на Україні в др. пол. XVII в.
53. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Том III. 1941 р.
54. Річне Sprawozdanie Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік чотирнадцятий (1936—1937). 1941 р., ст. 16.
55. Б. Крупницький. З історії Правобережжя 1683—1688 рр. 1941 р., ст. 31.
56. Річне Sprawozdanie Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі Рік п'ятнадцятий (1937—1938). 1941 р., ст. 16.
57. М. Антонович. Студії з часів Наливайка I—IV. 1941 р., ст. 86.
58. Річне Sprawozdanie Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Роки шінадцятий і сімнадцятий (1938—1940). 1941 р. ст. 8.
59. Річне Sprawozdanie Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Рік вісімнадцятий (1940—1941). 1941 р., ст. 16.
60. А. Яковлів. Конспіративне листування в Україні в 2-ій пол. XVII в. 1941 р., ст. 8.
61. Д. Дорошенко. Початок гетьманування Петра Дорошенка (1665—1666). 1941 р., ст. 27.
62. Д. Чижевський. Український літературний барок. Част. 2. 1941 р.
63. Григорій Сковорода. Сад божественних п'єсней, прозябший из зерн священнаго писанія. 1941.
64. С. Наріжний. Одеське Товариство Історії й Старовини. 1941 р.
65. Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Том IV. 1941 р.